

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана
Франка

О.О.Максимова

ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З СУСПІЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ

Навчальний посібник

Житомир
Вид-во ЖДУ імені Івана Франка
2022

УДК 373.2 (075.8)

М 17

*Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського державного
університету імені Івана Франка
(протокол № 4 від 25.03.2022 р.)*

Рецензенти:

Коновальчук І.І. - доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної освіти та педагогічних інновацій ЖДУ імені І. Франка;

Круковська І.М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри природничих та соціально–гуманітарних дисциплін Житомирського медичного інституту ЖОР;

Орлова О. А. – кандидат пед. наук, старший викладач кафедри суспільно–гуманітарних дисциплін КЗ «Житомирський ОППО» ЖОР

Максимова О.О.

М17 Ознайомлення дітей з суспільним довкіллям : навчальний посібник /
О.О. Максимова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2022. – 175 с.
ISBN 978-617-8117-04-7

У посібнику висвітлено змістові напрями та методичне забезпечення ознайомлення дітей дошкільного віку з суспільним довкіллям. Розкрито фактори впливу на входження дитини у світ людей, особливості становлення взаємин з дорослими та іншими дітьми, запропоновано форми, методи, засоби формування соціальної компетентності дітей дошкільного віку.

Для студентів вищих педагогічних навчальних закладів та широкого кола читачів.

УДК 373.2 (075.8)

© О.О. Максимова, 2022

© Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Поняття про освітню компоненту “Ознайомлення дітей з суспільним довкіллям”.....	6
РОЗДІЛ 2. Вимоги програми з ознайомлення дітей з суспільним довкіллям для різних вікових груп ЗДО. Особливості здійснення планування роботи вихователем	22
РОЗДІЛ 3. Фактори соціалізації дитячої особистості.....	39
РОЗДІЛ 4. Форми ознайомлення дітей з суспільним довкіллям.....	52
РОЗДІЛ 5. Методи ознайомлення дітей з довкіллям.....	58
РОЗДІЛ 6. Засоби ознайомлення дітей з соціальною дійсністю.....	71
РОЗДІЛ 7. Компетентність дошкільника у сфері життєдіяльності “Я сам”.....	79
РОЗДІЛ 8. Сфери життєдіяльності дитини у соціальному довкіллі.....	89
РОЗДІЛ 9. Ознайомлення дітей з людською спільнотою	101
РОЗДІЛ 10. Особливості становлення взаємин дошкільників. Запобігання боулінгу.....	118
РОЗДІЛ 11. Виховання любові до Батьківщини і прилучення до народної культури.....	126
РОЗДІЛ 12. Економічне виховання дітей у взаємодії закладу дошкільної освіти та сім’ї.....	138
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	157
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК.....	161
ДОДАТКИ.....	163

ВСТУП

Одним із пріоритетних напрямів розвитку суспільного життя в новому тисячолітті є процес демократизації. У цих умовах система виховання й освіти молодого покоління дедалі більше орієнтується на гуманізацію, прищеплення маленьким громадянам загальнолюдських і національних цінностей. Першоосновою демократичного ладу є людина, а її життя, честь, гідність, права та свободи – найвищі соціальні цінності. Саме тому однією із найважливіших проблем, які постають перед батьками та суспільними закладами, є введення дітей у соціальний світ. Цей процес відбувається згідно загальнолюдських цінностей, правил поведінки у людському суспільстві та з урахуванням ментальних особливостей. Найбільше інформації та базових умінь отримує дитина в дошкільні роки. Від того, наскільки вона звикла до спілкування та взаємодії з ровесниками та дорослими, залежить її адаптація в подальшому і до шкільного життя. Дошкільне дитинство – це період первинного становлення особистості, під час якого закладається фундамент, який слугуватиме основою для майбутніх виховних впливів і самоактуалізації дитини. Малюк осягає, що світ, в якому він живе, наповнений рідними і чужими людьми; поступово приходить до висновку, що з ними треба рахуватися, мирно співіснувати, спілкуватися, вміти домовлятися, взаємодіяти, надавати та отримувати допомогу тощо. Батьки та дошкільні установи передають дітям досвід різних моделей соціальної поведінки, допомагають сконструювати персональну систему цінностей.

У документах, які скеровують виховний процес у дошкільній ланці (Міжнародна конвенція ООН про права дитини, Закони України "Про освіту", "Про дошкільну освіту", "Про охорону дитинства", Базовий компонент дошкільної освіти, Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку), акцентується увага на формуванні соціальної компетентності дитини, від якої залежить доля самої дитини і, в більш широкому аспекті, суспільства в цілому.

Об'єктивно, у сьогоденні, за умов піднесення значимості виховання самостійного, активного, творчого початку в зростаючій особистості, що є, безумовно, запорукою життєвого успіху, іноді сприйняття і ставлення до іншого як до рівного відсувається на другий план. Однак процес виховання як діяльність суспільства, результатом якої є його майбутнє, повинен базуватись на загальнолюдських цінностях, які довели свою істинність протягом багатьох століть. Особистісно орієнтоване виховання, яке у сьогоденні займає провідне місце, найвищою цінністю проголошує людину. Для збереження миру, злагоди у суспільстві, життя і благополуччя людей головним завданням батьків і соціальних установ має бути формування соціальної компетентності у дітей з раннього дитинства, яка виявляється в умінні жити серед людей, дотримуючись прийнятих у суспільстві правил, законів, отримувати насолоду від спілкування і взаємодії з іншими, бути корисним, допомагати і приймати допомогу, поважати самого себе та оточуючих, користуватись своїми правами та виконувати обов'язки, виявляти толерантність, займати бажану статусну позицію в колективі, якісно виконувати прийняті соціальні ролі, любити і берегти рідний край.

Підготувати майбутніх фахівців до плідної роботи в напрямку введення дитини в соціум, соціалізації (передбачає, з одного боку, навчання дошкільника

бути одним з членів суспільства, переймання суспільного досвіду і внутрішнього прийняття норм, цінностей, правил суспільства, а з іншого – плекання індивідуальності дитини, розвиток її творчого початку) покликана освітня компонента «Ознайомлення дітей з суспільним довкіллям». Дисципліна орієнтована на розширення і поглиблення теоретичних та практичних знань та умінь студентів з проблематики ознайомлення дошкільників із суспільним довкіллям. Її метою є узагальнити, систематизувати і актуалізувати знання студентів про особливості ознайомлення дітей з соціальним оточенням, розширити уявлення майбутніх вихователів про роль освітнього напрямку «Дитина в соціумі» у формуванні особистості дошкільника; допомогти здобувачам оволодіти формами і методами освітньої взаємодії з дошкільниками, навчати творчо застосовувати знання і способи діяльності, засвоєні під час вивчення дисциплін педагогічного циклу; розвивати уміння взаємодіяти з дітьми, творчість, активність, рефлексію; виховувати відданість дітям, повагу і любов до них.

Навчальний посібник розроблено відповідно до програми дисципліни «Ознайомлення дітей з суспільним довкіллям». Його розділи відображають зміст модулів навчальної програми. В кінці кожного розділу подаються запитання для самоконтролю та самоаналізу, пропонуються завдання для самостійної роботи, тестовий контроль. В кінці всіх розділів пропонується список літератури, яка була використана при написанні посібника та рекомендується здобувачам для додаткового опрацювання.

Навчальний посібник призначено для забезпечення викладання освітньої компоненти «Ознайомлення дітей з суспільним довкіллям» у закладах вищої освіти на освітній програмі «Дошкільна освіта», для організації післядипломної педагогічної освіти вихователів, методистів, а також для підвищення педагогічної освіти батьків.

У посібнику детально розглядаються теоретико-методичні засади введення дитини в соціальний світ (зокрема, завдання і зміст роботи з дітьми, форми, методи, засоби); особливості ознайомлення зі сферами «Я сам», «Культура», «Людина», належна увага приділена патріотичному, економічному вихованню дітей, формуванню їх взаємин. Частково розглядається питання планування роботи з ознайомлення дітей з соціальним довкіллям.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ПРО ОСВІТНЮ КОМПОНЕНТУ “ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З СУСПІЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ”

Ключові поняття: об’єкт, предмет ознайомлення дошкільників із суспільним довкіллям, категорія, соціалізація, методологія науки, принципи, педагогічні умови.

1. Мета та завдання курсу. Методологічні основи ознайомлення дошкільників із суспільним довкіллям

Одним із пріоритетних напрямів розвитку суспільного життя в сучасних умовах є процес гуманізації. У цих умовах система виховання й освіти молодого покоління дедалі більше орієнтується на прищеплення маленьким громадянам загальнолюдських і національних цінностей. Першоосновою демократичного ладу є людина, а її життя, честь, гідність, права та свободи – найвищі соціальні цінності. Саме тому формування активної життєвої позиції громадян і водночас поважливе ставлення до інших людей стає одним із головних завдань національної освіти держави.

Ознайомлення дітей із соціальною дійсністю широко розглядається у новій редакції Базового компонента дошкільної освіти (освітній напрям «Дитина в соціумі) та чинних програмах і охоплює такі сфери життєдіяльності дитини в довкіллі, як “Культура”, “Люди”, “Я сам”. Технологія ознайомлення дошкільників із соціальною дійсністю *включає в себе мету і завдання, зміст, форми, методи, засоби роботи з дітьми, діагностику отриманих результатів, їх корекцію.*

Отже, методика ознайомлення дітей з довкіллям – це педагогічна наука, що вивчає закономірності засвоєння дитиною узагальнених цілісних емпіричних уявлень та системи знань про соціальне довкілля і місце в ньому кожної людини, її духовну спадщину, а також специфіку педагогічної діяльності, спрямованої на формування у дітей потреби пізнати довкілля, культури поведінки у довкіллі.

Об’єктом ознайомлення дітей із суспільним довкіллям є процес входження дитини дошкільного віку в соціум.

Предметом є зміст, форми, методи, засоби формування знань та цілісних емпіричних уявлень про соціальне довкілля, місце кожної людини у ньому, соціально прийнятних навичок поведінки.

Кінцевою метою навчально-виховної роботи з дітьми з курсу “Ознайомлення дошкільників із суспільним довкіллям” є формування гуманної, законослухняної особистості, соціально активної, творчої, що відповідально ставиться до виконання власних обов’язків і поважає права та свободи інших людей, толерантно та чуйно ставиться до всіх членів суспільства, а також виховання у дитини власного «Я», свого місця серед інших людей, віри у свої сили та здібності.

Деталізуємо мету роботи з дітьми.

Пізнавальною метою є:

- Формувати у дітей цілісні емпіричні уявлення про соціальне оточення, різні категорії людей, про суспільний устрій, сформувати систему знань про суспільство, свою Батьківщину – Україну, її історичні витоки, духовну спадщину українського народу, його символи, обереги, традиції, звичаї, культуру; взаємозв’язок культур у багатонаціональній державі;

- сформувати теоретичне підґрунтя для подальшого інтелектуального розвитку дитини у початковій школі.

Розвивальна мета

Розвивати:

- сенсорну сферу дитини, відчуття насолоди від спостережень і результатів взаємодії із соціумом; стійкий інтерес до соціальних явищ;

- науковий світогляд, прагнення до активного пізнання свого предметного та соціального довкілля, самовизначення в ньому;

- первинні ціннісні орієнтації в різних галузях суспільного життя, культурній та державній спадщині українського народу, особистої культури в довкіллі;

- соціальні емоції, почуття та соціально значущі мотиви поведінки, бажання допомогти іншим, виявити увагу до старших, однолітків;

- прищепити практичні вміння діяти у соціальному довкіллі, взаємодіяти з дорослими та дітьми, вміння встановлювати контакти і спілкуватись, дотримуючись норм етики;

- усвідомлення свого «Я» (фізичного, психічного, соціального), свого місця серед інших людей.

Виховна мета

Виховувати:

- дбайливе ставлення до інших людей, культуру пізнання;

- соціально активну творчу особистість, здатну дбайливо ставитися до природи, світу речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності;

- любов до рідної землі, краю, Батьківщини – України, її минулого і сьогодення, повагу до державних символів, українського народу, мови, культури, традицій, батьків, родини;

- патріотизм, громадянськість, моральну, духовну, фізичну, психічну культуру, культуру почуттів і спілкування.

Окреслимо **завдання**, які стоять перед вихователем:

- забезпечення дошкільників початковими знаннями про соціальне довкілля (на рівні мегасфера, макросфера, мезосфера, мікросфера), про права та свободи дітей (як маленьких людей і юних громадян), а також відомостями про правові та моральні норми, що регулюють відносини практично в усіх сферах суспільного життя;

- формування соціально спрямованої мотивації, головних умінь і навичок, а також основ майбутніх ключових компетенцій, необхідних для правомірної та відповідальної участі в житті суспільства і держави;

- орієнтування дошкільників на загальнолюдські й національні цінності в дусі поваги до людини;

- сприяння формуванню активної громадянської позиції на основі цілісного самоусвідомлення як громадянина України;

- створення умов для набуття дошкільниками досвіду усвідомлених суспільних дій, моральної поведінки й толерантного спілкування на основі поваги до прав і свобод інших людей.

Пристаючи до вивчення курсу "Ознайомлення дітей з соціальною дійсністю", слід передусім розібратися в поняттях "навколишній світ", "природний світ", "соціальний світ", "соціальна дійсність". Засвоєння цих стрижневих понять дозволить краще і точніше орієнтуватися у предметі, що по суті вивчається. Навколишній світ - це світ, який оточує дитину: тобто це природа, люди, предмети. Це поняття може розглядатися в широкому сенсі і вузькому. У широкому сенсі навколишнім світом можна вважати усю планету, на якій ми живемо. У вузькому сенсі - це те конкретне оточення, в якому народилась, росте і розвивається дитина. Природний світ - жива і нежива природа, яка є частиною навколишнього світу. Соціальний світ - люди, товариство людей. Цей світ люди створюють самі, структурують його. У нім люди соціалізуються, діють, перетворюють його відповідно до своїх потреб.

Соціальна дійсність - конкретні події, факти, взаємовідносини, які характеризують поточний часовий період функціонування людського суспільства.

Між усіма названими вище поняттями існує тісний взаємозв'язок і взаємозалежність. Як відомо, наша планета Земля утворилася приблизно 4-5 млрд. років назад. Життя на ній виникло близько 3-3,5 млрд. років тому. А з часу появи людини на Землі пройшли приблизно 3 млн років. Згідно з християнським вченням людина відразу була створена як істота вища, розумна, наділена досконалим тілом і багатою душею. За теорією еволюції вона поступово перетворювалася на *homo sapiens* - людину розумну, що відбувалось в результаті розвитку мозку, руки, мови. Наприклад, неандерталець ще не був "людиною розумною". З приводу походження людини на Землі кожен з нас має право приймати будь-яку точку зору, але безперечно доведено наукою щонайменше дві істини: людина - вища розумна істота, людина стає такою лише серед собі подібних. Біологічне і соціальне складає в ній нерозривну єдність.

Основними категоріями методики ознайомлення дітей з суспільним довкіллям є: довкілля, соціальне довкілля, соціальна дійсність, середовище, соціалізація дитини, фактори впливу на соціалізацію, форми, методи, засоби, принципи ознайомлення дітей з суспільним довкіллям.

Основні базові поняття, з якими повинні бути ознайомлені діти дошкільного віку, можна подати у вигляді кількох поняттєвих ліній, якими діти оволодівають на заняттях та в повсякденному житті:

- я – моє ім'я – особистість – громадянин України – землянин (житель планети Земля як світової спільноти);
- моя сім'я – мої родичі – мої друзі – мої знайомі – люди навколо мене;
- моя кімната (дитячий куточок) – мій дім (квартира) – моя вулиця – мала Батьківщина (місце, де я живу) – Україна (велика Батьківщина) – Земля (спільна домівка людства);
- усі різні – усі рівні;
- предмети найближчого оточення.

Єдність зазначених поняттєвих ліній забезпечує розуміння дитиною різноманітності світу й людських стосунків у ньому, а також сприяє усвідомленню власного статусу в цій динамічній системі стосунків.

У процесі ознайомлення дітей з соціальним довкіллям у них мають бути

сформовані такі групи вмінь, що стануть основою для набуття соціальних навичок і ключових компетенцій:

- *інтелектуальні*: аргументовано відстоювати власну точку зору; толерантно вислуховувати точку зору іншої людини; обробляти й зіставляти отриману інформацію; розуміти проблему, причину конфлікту і бачити шляхи розв'язання проблеми та виходу з конфліктної ситуації;

- *комунікативні*: співпрацювати з оточенням, бачити свою роль і своє місце у виконанні спільних завдань; шукати і знаходити компроміс; дотримуватися правил поведінки; брати до уваги вікові особливості учасників спілкування; поважати права і свободи людей;

- *практичні*: реалізовувати свої права і свободи; захищати свої права; співвідносити свої права і свободи з обов'язками та загальноприйнятими правилами поведінки; любити батьків і родичів; поважати людей навколо; любити свою Вітчизну – Україну - і пишатися нею; шанувати державні символи.

Розглянемо методологічне підґрунтя ознайомлення дітей із суспільним довкіллям.

Методологічні основи ознайомлення дітей з суспільним довкіллям – це той науковий фундамент, з позицій якого пояснюються основні педагогічні явища та розкриваються їх закономірності.

Методологічними засадами ознайомлення дітей із соціальним довкіллям є ідея цілісності як філософської категорії, що виражає відношення між сукупністю предметів і зв'язком, який об'єднує ці предмети і приводить до появи в сукупності нових властивостей, закономірностей, що не були притаманні предметам у їх відокремленості.

Підґрунтям формування цілісності знань є уявлення про зміст найбільш загальних закономірностей природи, її збереження, періодичності процесів у довкіллі.

Психологічними засадами ознайомлення дітей із соціальним довкіллям є вчення психологів про індивіда, особистість, індивідуальність; про особливості розвитку мислення, особливості протікання психічних процесів, про психологічні основи навчання; про вікові особливості дітей.

Соціологічними засадами є закономірності, умови, чинники соціалізації особистості.

1.2. Поняття процесу соціалізації

Кожен окремий індивід стає Людиною в процесі соціалізації. Є різні визначення поняття "соціалізація". Вони пов'язані з різними поглядами на суть цього процесу. Розглянемо найпоширеніші три точки зору на розуміння соціалізації. Згідно однієї концепції соціалізація - це процес адаптації індивіда до навколишнього світу. Народившись, людина зможе жити в людському суспільстві лише за тієї умови, якщо зуміє адаптуватися - пристосуватися до нього. Процес адаптації буває дуже складним і у різних людей проходить по-різному. Але врешті-решт кожна людина пристосовується до того соціального середовища, в якому росте.

За іншою теорією, соціалізація - це сукупність соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює і відтворює певну систему знань, норм і цінностей, що

дозволяють функціонувати в якості повноправного члена суспільства (І. Кон). І, нарешті, третя точка зору : соціалізація - це процес розвитку людини у взаємодії з навколишнім світом (А. Мудрик). За певних відмінностей у підходах до розуміння процесу соціалізації в усіх цих точок зору спільним та загальним виступає наступний постулат: людина взаємодіє із соціальною дійсністю, і результатом цієї взаємодії стає формування людської особистості. Широкий навколишній світ і вужча соціальна дійсність роблять людину Людиною. Процес соціалізації, починаючись з дитинства, триває усе життя. Але соціалізація - процес двосторонній. Головна відмінність в названих вище трьох позиціях якраз і полягає в розумінні цієї двосторонності, в розумінні міри активності індивіда в процесі власної соціалізації.

У першій позиції, що розглядає соціалізацію як адаптацію до соціального світу, активність самого індивіда дещо пасивна, він є якби продуктом обставин. Сам по собі процес пристосування до світу, в який прийшла дитина, безумовно, дуже важливий. Але з точки зору представників теорії адаптації він є достатній для становлення індивіда як соціальної істоти. Друга позиція також розглядає активність індивіда обмежено, на рівні "вбирання" соціального досвіду. Це теж важливо для соціалізації, але недостатньо. І, нарешті, третя позиція - людина взаємодіє з навколишнім світом і перетворює його - характеризує процес соціалізації якнайповніше, оскільки в ній закладена віра в те, що людина здатна не лише пасивно приймати світ, але і перетворювати його.

Можна розглядати ці три позиції і як певні стадії в процесі соціалізації - від пристосування до зміни, перетворення соціального світу і себе в ньому. Проте неправильно було б розуміти, що ці стадії в розвитку людини слідує одна за одною, якби поступово ускладнюючись. З найпершого моменту входження малюка в соціальний світ його соціалізація повинна здійснюватися з орієнтиром на третю стадію: дитина не стає перетворювачем потім, а є ним початково, і потрібні лише умови для прояву цієї перетворюючої функції. Звичайно, зміст і об'єм перетворень пов'язані з можливостями віку, а чи будуть вони реалізуватися, залежить від методології виховної стратегії, яку здійснюють дорослі. Для педагога цікаво і важливо розбиратися, чому кожен індивід соціалізується по-своєму, з яких причин у різних людей накопичується різний соціальний досвід. Це необхідно знати, щоб правильно вибудувувати стратегію виховання, грамотно здійснювати індивідуальний підхід до дітей. І. Рогальська зазначає, що соціалізація особистості в дошкільному дитинстві є процесом становлення дитячої особистості у її взаємодії із соціальним світом на основі порівневого входження дитини у систему соціальних зв'язків, активного освоєння соціокультурного досвіду через її суб'єктивне пізнання суспільного довкілля та конструювання образу соціального світу [36].

Результатом соціалізації є соціальність, яка, як висновує І. Коновальчук, «визначає ступінь інтеграції дитини в суспільне оточення, систему її соціальних зв'язків, особливості її відносин з людьми й ставлення до себе» [20, 108].

Розглянемо чинники, які впливають на соціалізацію особистості. Усі чинники соціалізації можна умовно розділити на три великі групи: мікро-, мезо-, макрочинники [5, 13 - 15].

МІКРОЧИННИКИ

Дитина народжується в певній сім'ї, у певних батьків. Саме тут, в сім'ї, вона починає набувати першого соціального досвіду. Зміст і характер цього соціального досвіду залежать від духовного багатства батьків, від моральних і життєвих цінностей усієї сім'ї, від розуміння батьками відповідальності перед малюком за "якість соціалізації", яку вони йому забезпечать. Механізм соціалізації, яким володіє сім'я, об'єктивно закладений в самій її структурі, в її виховуючій функції. Природне засвоєння дитиною соціального досвіду за допомогою наслідування близького, "особово значимого" для малюка дорослого; засвоєння норм, правил поведінки, взаємовідносин та ін. відбувається у поєднанні з постійним підкріпленням - заохоченням або засудженням, що сприяє формуванню у дитини її власної моральної картини світу. У сім'ї відбувається і статеві ідентифікація: дитина співвідносить себе з одним з батьків своєї статі і привласнює властиві жіночій або чоловічій статі форми і способи поведінки. Сім'я грає кардинальну роль у соціалізації особистості дитини, задовольняючи її потребу в емоційній захищеності, довірі, первинній інформації.

Розширення і збагачення соціального досвіду дитини відбувається у процесі її спілкування з однолітками, з іншими дітьми, при відвідуванні дошкільної установи, згодом школи. Усе це і є мікросередовище, завдяки якому дитина не лише отримує інформацію про соціальний світ, але і набуває практики поведінки, стосунків, почуттів.

МЕЗОЧИННИКИ

До мезофакторів належать етнокультурні умови. (Пригадаємо, що етносом називається сукупність людей, яка історично склалася, що мають єдину культуру, спільні традиції, схожий психологічний склад.) Люди, що живуть в одній етнокультурі, як правило, володіють однією і тією ж мовою. Отже, кожен етнос має свої специфічні риси, які і складають його національний характер, менталітет, як прийнято це називати. Людина привласнює саме той етнічний характер, в якому проживає своє дитинство.

Для неї це те першоджерело, яке закладає першооснову, фундамент особи, що соціалізується. Тому так відрізняються один від одного діти, що ростуть в різних етнічних умовах, в різній етнокультурі. Кожен народу має свої уявлення про виховання, свою концепцію виховання, на яку відповідно і орієнтуються представники етносу, тим самим залучаючи дитину до своєї субкультури.

Також на характер соціального досвіду, що набувається дитиною, роблять вплив клімат, географічне розташування поселення, традиційна їжа, яку споживають представники етносу. Мезофактори, так само як і мікрочинники, мають свої механізми соціалізації. Передусім це передача національної культури, закладеної в соціальному досвіді батьків і інших родичів, близьких дитині людей, які й самі є продуктом цієї культури та носіями її характерних особливостей.

Етнокультура "входить" в дитину і опосередковано, через соціальне оточення.

Свій вплив на характер соціального досвіду має також те, в місті чи селі росте дитина, оскільки життєвий устрій великого або маленького міста, селища різний, і це відбивається на дитині, що соціалізується.

МАКРОЧИННИКИ

До цієї групи ми відносимо космос, планету, суспільство. Вивчати і враховувати їх вплив на соціалізацію особистості дитини необхідно з тієї причини, що вони є об'єднуючим початком у вихованні молодого покоління, незалежно, де б не проживала дитина. Саме вони визначають те, що являє собою схожість між людьми, притаманність як з точки зору біологічної будови, так і з позиції загальнолюдських цінностей, провідних напрямів розвитку культури, науки та ін.

В аспекті постановки і вирішення виховних завдань ці чинники створюють об'єктивну передумову для виховання планетарного мислення і толерантного ставлення людей один до одного на планеті Земля.

На соціалізацію має вплив і те, в який історичний період проживає людина. Адже соціалізація поколінь здійснюється і під впливом демографічних, економічних, екологічних, політичних та інших процесів, які не тільки відбуваються в певній окремо взятій точці Землі, але і характеризують життя землян в заданий історичний період. Взаємовплив народів, що населяють нашу голубу планету, є беззаперечним, не зважаючи на спробу деяких країн ізолюватися від інших.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства ми можемо побачити докази цього впливу як на політику нашої держави загалом, так і на кожного члена суспільства зокрема, на підростаюче покоління, в тому числі і на дітей дошкільного віку.

І, нарешті, космос, який також відносять до макрочинників. Таким чином, на становлення дитини як істоти соціальної, влиття її в суспільство впливає безліч умов, які вихователю необхідно знати і враховувати при організації педагогічного процесу.

Крім того, щоб впливати на процес соціалізації позитивно і ефективно, треба мати не лише загальні різносторонні знання, але й оволодіти методикою ознайомлення дітей з суспільним довкіллям, яка розглядає завдання роботи вихователя в цьому напрямі в різні вікові періоди, оптимальні методи, форми роботи з дітьми, принципи, якими слід керуватись в роботі, умови, створення яких зробить процес соціалізації дитини більш ефективним, засоби, які прийдуть на допомогу вихователю. Таким чином, методика роботи з дітьми по ознайомленню їх із соціумом та по введенню у суспільство передбачає вирішення двох груп завдань:

До першої групи відносяться завдання, спрямовані на розвиток дитини:

- формування у дітей уявлень про соціальний світ і про самих себе у ньому, своє місце в системі багатогранних відносин і взаємозалежностей між людьми;
- виховання соціальних почуттів, оцінного відношення до навколишнього світу, подій і явищ, фактів, які в ньому відбуваються;
- формування активної життєвої позиції, оптимістичного сприйняття оточуючого, здатності до перетворень, до творчості.

До другої групи відносяться завдання, спрямовані на розробку педагогічного механізму дії на дитину :

- розробка ефективних методів і прийомів, що сприяють розвитку когнітивної, емоційної, оцінно-ціннісної і поведінкової сфер дитини при ознайомленні з соціальною дійсністю;
- використання при побудові педагогічного процесу з метою ознайомлення дітей із соціумом усіх видів багатогранної діяльності дитини і різних форм її організації.

1.3. Принципи ознайомлення дітей з довкіллям

Принцип навчання (від лат. *principium* – основа, початок) – керівне положення, дотримання якого підвищує ефективність навчально-виховного процесу.

Окрім загальнодидактичних принципів, яких слід дотримуватись, знайомлячи дітей із соціальним довкіллям (наприклад, принцип науковості, послідовності, систематичності, наочності, демократичності. Індивідуального підходу тощ), виокремлюємо такі спеціальні принципи, як:

- принцип інтеграції знань (передбачає взаємозв'язок завдань із різних розділів програми);
- принцип цілісності і системності (всі знання складають єдине ціле, нестача якогось елемента породжує недорозуміння);
- принцип діадичної взаємодії, у відповідності з яким цілісний розвиток і формування дитячої особистості можливі тільки в системах «організм – середовище», «особистість – довкілля», «дитина – соціум», «педагог – дитина», «діти – довкілля». Необхідно відмітити взаємовплив, який здійснюється в цих системах;
- принцип ізоморфізму, який передбачає врахування взаємодії кожної дитячої особистості із зовнішнім світом, сприяння утворенню особистісного світу дитини, її цілісного життєдіяльного простору;
- принцип урахування культурно-етнографічних особливостей краю, тобто використання і опора в процесі виховання на культуру, звичаї, традиції місцевості, в якій проживає дитина;
- принцип єдності пізнавальних і виховних завдань;
- демократичність, тобто пріоритетність прав і свобод людини; вміння бачити дитину як первісну цінність, пам'ятати про її права і свободи, бажання. Цей принцип передбачає суб'єкт-суб'єктний характер виховання й навчання, атмосферу взаємоповаги та довіри в дитячому садку; зв'язок ЗДО з іншими учасниками процесу соціалізації (родина, громадські організації тощо);
- зв'язок із практичною діяльністю, що передбачає формування як пріоритетних умінь, які орієнтують дошкільників на соціальну взаємодію, а також вміння самостійно аналізувати різноманітні ситуації у своєму житті, приймати рішення та виконувати правомірні дії; засвоєння досвіду позитивних соціальних дій; орієнтація на розмаїття світу, що передбачає формування поваги до принципів ідеологічного, етнонаціонального, расового та конфесійного плюралізму, виключення дискримінаційного підходу в поведінці дітей, у житті дитячого садка; виховання толерантного ставлення до різних точок зору.

1.4. Педагогічні умови навчально-виховної роботи

Під педагогічними умовами розуміємо необхідні обставини, які сприяють

здійсненню ознайомлення дітей із соціальним довкіллям на високому рівні. Серед них А. Богуш та Н. Гавриш виокремили наступні :

- готовність вихователів до змістовної, насиченої, різноманітної діяльності з дітьми в довкіллі (природному, предметному, соціокультурному);

- програмно-методичне і дидактичне забезпечення навчально-виховного процесу дошкільного закладу;

- створення розвивального середовища (природного, предметного, соціокультурного, ігрового, мовленнєвого), як у груповій кімнаті, так і у приміщенні, і на подвір'ї закладу дошкільної освіти;

- залучення дошкільників до активної роботи з елементами дослідження в різних видах діяльності (ігровій, трудовій, художній, мовленнєвій, пізнавальній тощо) [5, 18].

1.5. Взаємозв'язок ознайомлення дошкільників з довкіллям і розвитком їхнього мовлення

Природно, що мовлення дітей розвивається не тільки за рахунок такої форми роботи, як заняття з рідної мови, а й у повсякденному житті та на заняттях з інших освітніх напрямів. Зокрема, спеціально організована робота з ознайомлення дошкільників із суспільним довкіллям дає можливість систематично збагачувати словник дітей. Так, наприклад, формуючи елементарні уявлення про соціум, в якому живе дитина, вводимо в словник малюків такі поняття, як багатонаціональність, українці, росіяни, білоруси, німці, болгари тощо. Ознайомлюючи дошкільників з українськими традиціями, обрядами, звичаями, збагачуємо їх словник такими словами, як оглядини, сватання, родини, хрестини тощо. Привчаючи дітей до виконання правил поведінки, вводимо у їхнє активне мовлення фрази ввічливості. У свою чергу, працюючи над розвитком мовлення дітей, розглядаючи картини, обговорюючи оповідання та казки, проводячи бесіди, вихователі навчають дитину, як правильно поводити себе у суспільстві, як спілкуватися з однолітками та старшими, збагачують їх світогляд щодо соціального довкілля та ознайомлюють з правильними моделями поведінки.

1.6. Історія виникнення і розвитку проблеми залучення дітей до соціальної дійсності

Залучення дитини до світу дорослих людей, до особливостей їх діяльності, культури, традицій, до світу почуттів і переживань, тобто до всього того, чим живе суспільство, - завдання, яке людство вирішує з прадавніх часів, коли стала усвідомлюватися потреба передачі кожному подальшому поколінню досвіду попереднього. У всі часи батьки та родичі навчали своїх дітей тому, що знають і уміють самі, тому, що, на їх погляд, знадобиться дитині в подальшому житті.

Проте ставлення педагогів, суспільства до проблеми ознайомлення дітей із соціальною дійсністю змінювалось в залежності від суспільної формації, в якій перебував народ. Деякі тенденції розвитку даної проблеми охарактеризуємо, розпочинаючи з Яна Амоса Коменського (XVII ст.).

Зміст знань дітей про довкілля за часів Я. А. Коменського представлений педагогом у праці "Світ чуттєвих речей в картинках", в якій він утілював свою

концепцію ознайомлення дитини з навколишнім світом. Його книга - це своєрідна енциклопедія для дітей, у якій світ представлений в усьому розмаїтті на рівні розвитку науки того часу. З картинок і невеличких текстів до них дитина могла дізнатися про перші заняття людини на землі - землеробство, садівництво, скотарство; про книги, мови, мораль, мудрість, людяність і інші етичні якості; про фізику, хімію, астрономію. Великий чеський педагог вважав завдання залучення дитини до світу речей і люєю надзвичайно важливим, поклавши в основу змісту роботи з дано на пряму принцип енциклопедичності.

У російській педагогіці питання про можливість залучення дітей до соціальної дійсності, починаючи з дошкільного віку, вирішувалося неоднозначно. Але, якщо говорити про загальну тенденцію, то слід відмітити, що прогресивні діячі того часу, такі як К. Ушинський, Л. Толстой, вважали, що виховання дитини має бути насичене змістом життя дорослих людей, що змалку треба залучати дітей до культури і побуту свого народу, до його традицій, звичаїв, мови.

До того ж значний акцент робився на введенні дитини в середовище, що її безпосередньо оточує, що повинно було давати їй відчуття повного злиття зі своїм народом. Тільки за таких умов підростаюча дитина стає повноцінним членом суспільства, любить свій народ і свою Батьківщину.

Можна зробити висновок, що в основі позиції російських педагогів з питання залучення дітей до соціального світу лежать принцип народності і краснорядчий принцип.

Проте варто відзначити, що на російську педагогіку сильний вплив робила педагогіка заходу. Зокрема, поширені на початку XIX століття теорії Ф. Фребеля і М. Монтесорі.

Цікаво, що ці відомі всьому світу педагоги, які зробили надзвичайно вагомий внесок в дошкільну педагогіку, методики, у своїх системах виховання дотримувалися позиції обмеження соціального світу для дитини її найближчим оточенням, світом дітей і близьких дорослих, а також їх взаємовідносинами.

І Фребель, і Монтесорі правомірно вважали, що для дітей дошкільного віку важливо пізнавати за допомогою різних органів чуттів світ у його розмаїтих властивостях і якостях. Складні аспекти влаштування взаємостосунків і взаємозалежностей, підлеглих та керівництва людей у дорослому житті не можуть бути доступними для дитини.

У вітчизняній дошкільній педагогіці після 1917 року можна виділити декілька тенденцій у підході до проблеми ознайомлення дітей із соціальною дійсністю. Об'єктивний аналіз причин появи цих тенденцій свідчить про те, що усі вони були обумовлені тими соціальними змінами в суспільстві, які відбувались на той час.

У перші післяжовтневі десятиріччя перед новоствореною державою стояли складні соціальні, політичні і економічні проблеми, які не могли не відобразитися на завданнях виховання молодого покоління. Нова система виховання провадила активну лінію боротьби за встановлення такого зв'язку. Власне, зміст поняття "соціальний світ" прирівнювався до поняття "громадське життя дорослих людей, країни". Зрозуміло, що дитячому розуму складні політичні та економічні явища були незрозумілі, тому, наприклад, Н. К. Крупська розглядала ознайомлення

дошкільнят з явищами громадського життя як передумову для того, щоб дитина могла пізніше усвідомити цей матеріал.

Тому у 20-30 рр. педагоги СРСР, в складі якої була Україна, прагнули активно залучати дітей до громадського життя, посвячувати їх в усі події, які проживає народ. На той час роль програм виховання в дошкільних закладах викнували "Методичні листи". В них орієнтовно визначався об'єм і зміст знань про громадські явища, про життя суспільства. Пропонувалося розповідати дітям про боротьбу з буржуазією, про громадянську війну і її причини, про Ради, про кулаків та ін.

Загалом зміст знань про громадське життя відбивав тенденцію до одностороннього занурення в область політичної сфери, що відображало тодішню ідеологію. Були, звісно, представлені і інші сторони соціального світу, проте явний пріоритет надавався саме цьому, суспільно-політичному аспекту. У першій "Програмі і розпорядку життя в дитячому саду"(1932, 1934) був розділ, який називався "Суспільно-політичне виховання".

Принцип зв'язку виховання і навчання з життям реалізувався не тільки завдяки вихванню у сіспільних установах, а й у сім'ї. Та й за допомогою власних спостережень і участі в деяких політичних явищах (наприклад, паради, демонстрації) дитина отримувала потужний потік інформації про життя і устрій суспільства. Знаходячись у гущі подій, діти вливались природно у життя суспільства. Усе це сприяло тому, що дошкільнята тих років засвоювали складні з точки зору сьогодення знання про громадське життя.

Однак помилково було б думати, що відносна легкість засвоєння політичних знань дітьми завдяки близькості їх до особистого життя дозволить дитині усвідомлено брати участь у політичних подіях, включатися в дорослі форми організації життя. Невдовзі вийшла Постанова ЦК ВКП(б) 1934 р. "Про перевантаження школярів і піонерів суспільно-політичними знаннями", в якій було переглянуто і зміст знань дітей про громадське життя в програмі дитячого садка.

У 1938 р. було видано "Керівництво для вихователя дитячого саду". У ньому підкреслювалась провідна роль вихователя як організатора виховного процесу, відзначалося, що залучати дітей до соціальної дійсності треба на постійній основі в повсякденному житті, цей процес має бути покладений в основу усієї виховної роботи дошкільного закладу. Проте в реаліях це вилилось у стихійність пізнання дітьми соціального оточення.

Тенденція необов'язковості для дітей дошкільного віку подачі знань про громадські явища існувала недовго. В період Великої Вітчизняної війни вихователі, хоч і орієнтувалися в основному на "Керівництво" 1938 р., не могли захистити дітей від подій в країні. Педагоги розповідали вихованцям про героїчні подвиги воїнів Радянської армії, діти посиляли на фронт виготовлені власноручно простенькі дарунки, виступали в госпіталях, допомагали дорослим, разом з усіма слухали повідомлення про події на фронтах. Соціальний досвід дошкільнят поповнювався дуже активно, жахиві реалії життя сприяли швидкому дорослішанню дітей. Життя ще раз довело закономірність - сильні особово значимі переживання активізують процес соціалізації особистості.

У 1945 р. "Керівництво для вихователя дитячого садка" було перевидано. До нього увійшов розділ "Знайомство з тим, що оточує", зокрема і підрозділ "Знайомство з побутом і громадським життям". І хоча зміст знань був визначений в дуже загальних формулюваннях, без конкретики, все ж це поклато край тенденції розглядати завдання повідомлення дітям знань про громадські явища як другорядне.

У 1953 р. новим програмним документом для дитячого садка вводилося обов'язкове навчання на занятті. Є. І. Радіна склала програму ознайомлення дітей з явищами громадського життя, яка складалася з п'яти розділів: про країну (географічні уявлення), про багатонаціональність нашої держави, про працю дорослих, про Радянську армію, про Леніна і його соратників. Цей матеріал увійшов до "Керівництва для вихователя дитячого садка", а надалі - в "Програму виховання і навчання в дитячому садку" (1962,1969). Це була частина розділу, який називався

"Ознайомлення з тим, що оточує, і розвиток мови". Взаємозв'язок знань про оточуюче середовище з розвитком мовлення беззаперечний, однак на практиці таке об'єднання завдань привело до формалізації або навіть і витіснення на задній план завдань залучення дітей до соціальної дійсності в порівнянні з завданнями з розвитку мовлення. Зміст знань про соціальний світ став лише матеріалом для розвитку мови, нівелювалась необхідність виховання соціальних почуттів, мотивів поведінки. Вихователі переважно використовували словесні методи, мало приділяючи уваги цьому питанню в різноманітній діяльності дітей.

Якщо узагальнити розуміння змісту знань про соціальну дійсність в післяреволюційний період до середини 80-х років ХХ століття, то його можна прирівняти до громадського життя країни, дорослих людей.

Кінець 80-х і 90-і рр. ознаменувалися пошуком нового змісту і нових завдань ознайомлення дітей із соціальним світом. Дослідження, проведені у 60-80-х рр. М. Богомоловою, А. Богуш, Р. Жуковською, С. Козловою, О. Кононко, В. Котирло, В. Логіною, Г. Ляміною, Н. Мельниковою, Э. Сусловою та ін. довели, що діти виявляють інтерес до соціальної дійсності, здатні засвоювати доступні їх віку знання про неї, і вже в дошкільному віці у дитини формується оцінне відношення до подій, явищ, фактів. Було також експериментально доведено, що залучення дітей до соціального життя робить вплив на різні сторони особистості, що розвивається.

На початку 90-х років Україна відокремилася, стала вільною і незалежною державою. Змінилась і суспільна формація, відповідно це вплинуло і на зміну методологічних підходів до виховання підростаючого покоління. Педагоги та психологи запропонували особистісно орієнтовану модель виховання, яка і стала вводиться в реалії життя освітніх установ (І.Бех, Л. Венгер, В. Петровський, В. Рибалко та ін.). Вона стала фундаментом і для нової концепції дошкільного виховання.

Таким чином, з одного боку, ідеологія, що змінилася, дозволила глибше і детальніше поглянути на проблему ознайомлення дітей з соціальною дійсністю, розширити її межі, вийшовши за межі громадського життя дорослих людей в нашій державі. Постала проблема соціалізації особистості дитини, активізації

самої дитини в цьому процесі. З'явилися нові аспекти у змісті, особливості об'єднання ліній когнітивного, емоційного, ціннісного і поведінкового розвитку; взаємозв'язок національного і планетарного початків особи.

Базовий компонент дошкільної освіти 2012 р. зміст знань дітей про соціальне довкілля розкриває в освітній лінії «Дитина в соціумі», в якій виокремлюються підрозділи «сім'я», «родина» (набувається родинно-побутова компетенція), «люди (дорослі, діти, група)» (соціально-комунікативна компетенція). Також знання про суспільство, в якому проживає дитина, його культуру визначені освітньою лінією «Дитина у світі культури» (розглядається предметний світ, відповідно формується предметно-практична компетенція, та світ мистецтва, зокрема його сприйняття, ціннісне ставлення до мистецтва, художньо-продуктивна діяльність, що в сукупності передбачає формування художньо-продуктивної компетенції).

Перебування України в стані війни змінило ставлення педагогів до національного, громадянського, патріотичного виховання, і тому в останнє десятиріччя цьому питанню на всіх вікових етапах приділяється достатня увага. Відповідно, Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція (2021 р.) в освітньому напрямі «Дитина в соціумі» передбачає формування соціально-громадянської компетентності (любов до Батьківщини, соціальні почуття, ціннісне ставлення і повага до культурних надбань нашого народу, дотримання правил міжособистісної взаємодії у соціальному просторі, повага до себе та до інших, розв'язання конфліктів шляхом діалогу, домовленостей).

Таким чином, аналіз проблеми залучення дітей до соціального світу доводить, що вона завжди була і залишається гострою і однією з провідних проблем формування дитячої особистості. Адже від поставлених завдань, їх доступності в дошкільному віці, добору оптимальних шляхів їх вирішення залежить формування свідомості майбутнього покоління, від якого залежатиме подальший розвиток і процвітання держави. Історичний аналіз переконує також у важливості і необхідності кваліфікованої допомоги дитині з боку дорослих в складному процесі входження у світ соціуму.

Запитання для самоаналізу та самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «середовище», розкрийте його типи.
2. Розкрийте поняття «соціальне довкілля». У чому полягає його розвивальний потенціал?
3. Перерахуйте виховні та пізнавальні завдання навально-виховної роботи ЗДО з ознайомлення дітей з суспільним довкіллям.
4. Які фактори впливають на процес соціалізації дітей дошкільного віку?
5. За яких педагогічних умов ознайомлення дітей з суспільним довкіллям буде відбуватися ефективно?
6. Розкрийте основні підходи в суспільстві щодо ознайомлення дітей дошкільного віку з соціальним довкіллям, які історично мали місце.

Завдання для самостійної роботи

1. Підготувати реферативні повідомлення на основі аналізу педагогічних періодичних видань про зв'язок ознайомлення дошкільників із суспільним довкіллям та образотворчою діяльністю дітей.

2. Підготувати показ проведення дидактичних ігор, завданням яких є ознайомлення дітей із соціальним оточенням.

Тестовий контроль¹

1. Соціальний світ – це:

- а) люди, товариство людей;
- б) культура;
- в) природа, люди, предмети;
- г) жива і нежива природа, яка є частиною навколишнього світу;
- д) навколишня дійсність

2. Соціалізація – це:

а) сукупність соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює і відтворює певну систему знань, норм і цінностей, що дозволяють функціонувати в якості повноправного члена суспільства;

б) процес передачі суспільного досвіду підростаючому поколінню;

в) цілеспрямований вплив на вихованців з метою формування у них соціально цінних рис характеру;

г) кількісні і якісні зміни, що відбуваються в організмі дитини;

д) взаємодія вихователя і дітей, спрямована на озброєння вихованців певними знаннями та вміннями.

3. Під макрочинником, який впливає на становлення дитячої особистості розуміють:

- а) сім'ю;
- б) державу;
- в) родину;
- г) планету земля;
- д) ЗДО

4. Індивід здатний стати особистістю завдяки:

- а) індивідуалізації;
- б) диференціації;
- в) соціалізації;
- г) урбанізації;
- д) адаптації.

5. Який чинник найістотніше впливає на соціалізацію дитини:

- а) сім'я;
- б) держава;
- в) демографічні процеси;
- г) екологія;
- д) політика.

6. Що передбачає принцип інтеграції, яким слід керуватися при відборі змісту матеріалу при ознайомленні дітей з соціальною дійсністю:

¹ Відповіді до тестів вміщує додаток 5

а) відбір найбільш значущих для дитини актуальних знань;
б) формування у дитини вміння виокремлювати головне, вибудовувати умовисновки;

- в) залучення до культури своєї нації;
- г) надання тільки науково підтверджених відомостей;
- д) взаємозв'язок завдань із різних розділів програми.

7. Методика ознайомлення дошкільників з суспільним довкіллям – це:

а) це педагогічна наука, що вивчає закономірності засвоєння дитиною узагальнених цілісних емпіричних уявлень та системи знань щодо довкілля і місце в ньому людини, її духовну спадщину, специфіку педагогічної діяльності, спрямованої на формування у дітей потреби пізнати довкілля, культури поведінки в довкіллі;

б) педагогічна наука, що вивчає особливості виховання дошкільників;

в) галузь педагогічної науки, що досліджує процес навчання дошкільників;

г) наука, яка досліджує особливості збереження здоров'я людини протягом усього її життя;

д) наука про флору та фауну, виховання дбайливого ставлення до неї у дошкільників.

8. Що є об'єктом курсу «Ознайомлення дошкільників із суспільним довкіллям»?

а) здоров'я дитини;

б) процес входження дитини дошкільного віку в соціум;

в) знання дитини про себе саму;

г) процес навчання;

д) виховання людини на всіх її вікових етапах розвитку.

9. Що є предметом вивчення курсу «Ознайомлення дошкільників із суспільним довкіллям»?

а) зміст, форми, методи, засоби формування знань та цілісних емпіричних уявлень про соціальне довкілля, місце кожної людини у ньому, соціально прийнятних навичок поведінки;

б) процес навчання дошкільників;

в) процес взаємодії вихователя з дітьми;

г) культура поведінки людини;

д) інтелектуальний розвиток дошкільника.

10. Виховання дбайливого ставлення у дитини до інших людей – це:

а) пізнавальна мета;

б) розвивальна мета;

в) виховна мета;

г) організаційна мета;

д) стимулююча мета.

11. Розвиток соціальних емоцій, почуттів – це:

а) виховна мета;

б) розвивальна мета;

в) пізнавальна мета;

г) коригуюча мета;

д) діагностична мета курсу.

12. Формування у дітей цілісних емпіричних уявлень про соціальне оточення – це:

- а) пізнавальна мета курсу;
- б) розвивальна мета курсу;
- в) виховна мета курсу;
- г) контрольна мета курсу;
- д) прогностична мета курсу.

13. Що не є завданням курсу «Ознайомлення дошкільників із суспільним довкіллям»?

а) забезпечення дошкільників початковими знаннями про соціальне довкілля, про права та свободи, а також відомостями про правові та моральні норми, що регулюють відносини практично в усіх сферах суспільного життя;

б) формування мотивації, головних умінь і навичок, а також основ майбутніх ключових компетенцій, необхідних для правомірної та відповідальної участі в житті суспільства і держави;

в) орієнтування дошкільників на загальнолюдські й національні цінності в дусі поваги до людини;

г) сприяння формуванню активної громадянської позиції на основі цілісного самоусвідомлення як людини особистості громадянина України – першооснови європейської та світової спільноти людей;

д) забезпечення дошкільників початковими знаннями про розмаїття тваринного та рослинного світу.

14. Принцип урахування культурно-етнографічних особливостей краю передбачає:

а) суб'єкт-суб'єктний характер виховання й навчання, атмосферу взаємоповаги та довіри в дитячому садку;

б) взаємозв'язок завдань із різних розділів програми;

в) максимального використання культури, звичаїв, традицій місцевості, де проживає дитина;

г) враховувати взаємодію кожної дитячої особистості із зовнішнім світом, сприяти утворенню особистісного світу дитини, її цілісного життєдіяльнісного простору;

д) розвиток і формування цілісної особистості дитини можливий тільки в системах «організм – середовище», «особистість – довкілля», «дитина – соціум», «педагог – дитина», «діти – довкілля».

15. Принцип ізоморфізму вимагає:

а) враховувати взаємодію кожної дитячої особистості із зовнішнім світом, сприяти утворенню особистісного світу дитини, її цілісного життєдіяльнісного простору;

б) розвиток і формування цілісної особистості дитини можливий тільки в системах «організм – середовище», «особистість – довкілля», «дитина – соціум», «педагог – дитина», «діти – довкілля»;

в) поєднання навчальних завдань і виховних;

г) суб'єкт-суб'єктний характер виховання й навчання, атмосферу

взаємоповаги та довіри в дитячому садку;

д) взаємозв'язок завдань із різних розділів програми.

16. Забезпечення якої педагогічної умови не передбачає плідна діяльність вихователя щодо реалізації завдань з курсу «Ознайомлення дошкільників із суспільним довкіллям»?

а) готовність вихователів до змістовної, насиченої, різноманітної діяльності з дітьми в довіллі (природному, предметному, соціокультурному);

б) програмно-методичне і дидактичне забезпечення навчально-виховного процесу дошкільного закладу;

в) створення розвивального середовища (природного, предметного, соціокультурного, мовленнєвого), як у груповій кімнаті, так і у приміщенні і на подвір'ї дошкільного закладу;

г) залучення дітей до активної роботи з елементами дослідження в різних видах діяльності (ігровій, трудовій, художній, мовленнєвій, пізнавальній тощо);

д) забезпечення 4-разового харчування дитини.

17. Що не є принципом вивчення курсу «Ознайомлення дошкільників із соціальною дійсністю»:

а) бесіда;

б) науковість викладу матеріалу;

в) демократичність;

г) цікавість матеріалу;

д) зв'язок із практичною діяльністю.

18. Метою навчально-виховної роботи з дітьми з курсу «Ознайомлення дошкільників із соціальною дійсністю» є:

а) формування творчої особистості, яка озброєна знаннями про оточуючий світ;

б) формування гуманної законослухняної особистості, що відповідально ставиться до виконання власних обов'язків і поважає права та свободи інших людей, толерантно ставиться до всіх членів суспільства;

в) орієнтування дошкільників на загальнолюдські й національні цінності в дусі поваги до людини;

г) формування дбайливого ставлення до власного здоров'я;

д) формувати повагу до інших національностей.

РОЗДІЛ 2. ВИМОГИ ПРОГРАМИ З ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З СУСПІЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ ДЛЯ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП ЗДО. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПЛАНУВАННЯ РОБОТИ ВИХОВАТЕЛЕМ

Ключові поняття: програмні вимоги, Базовий компонент дошкільної освіти, різнобічний розвиток дитини, компетентність, перспективне планування, календарне планування.

2.1. Завдання виховання та особливості роботи у перший рік життя дитини

Зміст ознайомлення дітей з суспільним довкіллям визначений, насамперед, Базовим компонентом дошкільної освіти (нова редакція, 2021 р.) [2]. Чинні

програми навчання, виховання і розвитку дітей у ЗДО деталізують зміст завдань, які означені Державним стандартом дошкільної освіти. Як ми зазначали в попередній темі, Базовий компонент містить освітній напрям «Дитина в соціумі», який належить до інваріантного (незмінного, обов'язкового) складника стандарту дошкільної освіти. Кінцеві результати навчання викладено у Базовому компоненті дошкільної освіти, завданням якого є узагальнення найкращого, що напрацьовано у науці та практиці, і є на часі, а також концентрування уваги на найважливіших компетенціях дитини з метою уникнення її перевантаження і здійснення різнобічного розвитку відповідно до віку.

Ознайомлення дітей з соціальним довкіллям відбувається за тематичним принципом з поступовим ускладненням змісту і розширенням тематики. Проаналізуємо кінцеві результати навчання, оговорені програмами. Так, **вік немовляти** передбачає забезпечення можливості вправлятися у розрізненні в навколишньому предметному та соціальному середовищі знайомого й незнайомого. Дорослі підтримують прагнення малюка ознайомитися з новими, незнайомими предметами, показують різні способи їх використання, дії з ними. Починаючи з двохмісячного віку, у дитини за сприятливих умов, коли до її рук потрапляють різноманітні іграшки і предмети, починають формуватися *орієнтувальні дії, дії елементарного експериментування та цілеспрямовані дії*. Важливо, щоб за допомогою дорослого дитина вправлялась у виокремленні незнайомого, концентрувала на ньому увагу, затихала, дивувалася, виражала елементарні інтелектуальні емоції вигуками, фіксувала наявність нового вказівним жестом, домагалася інформації про незнайоме ("Дай!"). Для розвитку узагальнень можна використовувати спеціально дібрані іграшки, предмети та дії з ними.

Можна пропонувати дитині іграшки або предмети, які мають однакову назву, але виготовлені з різних матеріалів, різні за величиною, кольором, формою. Збагаченню предметного досвіду дітей та розвиткові елементарної самодіяльної активності дитини на першому році життя сприятиме варіювання дорослим способів використання іграшок та предметів: одна й та сама іграшка (предмет) використовується в різних ситуаціях, з нею виконуються різні дії. І навпаки, з різними предметами чи іграшками доцільно демонструвати виконання однієї і тієї ж дії, що дає гарний розвивальний ефект. Адже варіативність — важливий засіб розвитку елементів творчої активності.

Загальними показниками компетентності дитини у соціально-моральній формі активності є прояв найпростішої форми прихильності до матері, батька; виникнення елементарних соціальних очікувань; у спілкуванні використання адекватних життєвим ситуаціям голосових реакцій та міміки, жестів; реагування на дозвіл і заборону батьківі; прояв ситуативного інтересу до інших дітей. Виникає комплекс пожвавлення як пошук близькості, плач як сигнал пошуку дорослого, усмішки як засіб його утримання; дитина проявляє перші бажання, "хочу" і "не хочу"; орієнтується в поведінці на слова дорослого "можна" і "не можна"; зароджується елементарне уявлення про образ свого "Я".

2.2. Завдання з ознайомлення дітей із соціумом у ранньому віці (другий, третій роки життя)

У **ранньому віці** (другий, третій рік життя) коло спілкування дитини істотно розширюється: поряд з *рідними та близькими дорослими* з'являються *нові люди поруч* (діти та дорослі на майданчику, персонал дошкільного закладу, незнайомі люди у транспорті, в магазині, на відпочинку). Взаємодіючи з ними, малюк задовольняє потребу в доброзичливій увазі, турботі, спілкуванні. У дитини розвивається здатність установлювати емоційні та ділові контакти з дорослими, пристосовуватися до нових умов життєдіяльності, адекватно сприймати вимоги, оцінки, звернення людей, що оточують. Виникає інтерес до однолітків, бажання погратися поруч, закладаються основи дитячого співтовариства. Дитина наслідує дорослих та однолітків, бажає позитивних оцінок від них, хто є для неї авторитетним. Наприкінці другого року вона дає собі загальну позитивну оцінку ("хороша", "доросла"), пишається своїми вміннями, спритністю, одягом, іграшками тощо, проявляє різні переживання; за зовнішніми ознаками (іменем, одягом, зачіскою, прикрасами) розрізняє свою статеву належність; більше намагається обходитися власними силами. На третьому році формується "система **"Я"** ("Я — Софійка"), потреба у схваленні, визнанні ("Я гарний") та самостійності ("Я сам!").

Аналізуючи програми роботи з дітьми у ЗДО, виокремлюємо наступні завдання розвитку дитини раннього віку: підтримувати потребу дитини у доброзичливому ставленні, увазі, захисті, допомозі, співчутті, схваленні, впевненості у власних можливостях; учити орієнтуватися в тому, що таке "добре" і "погано"; формувати елементарні способи спілкування; розвивати вміння слухати й чути дорослого; навчати способів прояву доброзичливості відносно однолітків; вправляти у веденні діалогу, ініціюванні встановлення контактів з однолітками, у ситуативно-діловому спілкуванні та елементарному співробітництві з дорослими.

З метою реалізації цих завдань у повсякденній життєдіяльності дорослий під час спільної діяльності допомагає засвоїти елементарні норми моралі та правила взаємодії: навчити культурно звертатися, дякувати, просити, вислуховувати пояснення, запитувати, проявляти самостійність, заявляти про власні бажання та інтереси, використовувати у спілкуванні різні способи комунікації — міміку, жести, інтонацію, мовлення. Важливо гармонійно поєднувати ділове спілкування з особистісним, тобто не тільки повчати, бути носієм нової інформації, скеровувати діяльність дитини, а й пестити її, радіти разом її успіхам, заспокоювати у разі невдач, підтримувати, виявляти довіру до її можливостей, допомагати усвідомити доцільність об'єднання зусиль різних людей задля виконання спільної справи, отримувати задоволення від спілкування.

Дорослий за різних обставин допомагає дитині вправлятися в розпізнаванні, оцінці та адекватній реакції на різні людські емоції — радість, захоплення, подив, смуток, гнів, образ, в міру вікових можливостей відповідати емоційному забарвленню оточення. З метою формування почуттєвої активності використовують реальні життєві ситуації, художню літературу, музику, відео- та аудіозасоби. Важливо надавати малюкові можливість виявляти елементарні

переваги, справедливо відмовляти в прихильності, відстоювати власні інтереси, час від часу вчиняти на власний розсуд, обирати дітей, дорослих, необхідні атрибути для гри, практичної чи художньої діяльності за власним бажанням.

Дорослий на прикладах різних життєвих ситуацій пояснює фізичні стани, в яких дитина може перебувати, її емоційні переживання, навчає помічати та відповідно реагувати на фізичні та душевні стани інших, співчувати їм або ж співрадіти; дорослий опікується становленням елементарних форм самосвідомості малюка, виникненням такого людського феномену, як почуття гордості за свої досягнення й позитивні риси характеру. Показником нормального розвитку є прагнення дитини задіяти свої можливості в природі, предметному довкіллі, соціальній групі, продемонструвати своє "Я", використати можливість апробувати свої впливи на середовище. Дорослий схвалює прагнення дитини діяти самостійно, її оптимістичне налаштування, високі стандарти якості досягнень (згідно вікових можливостей) у предметній та елементарній розумовій праці, моральні вчинки, правилодоцільну поведінку. Важливо пам'ятати, що дитина має зростати, маючи оптимістичний погляд на себе, на свої можливості та результати діяльності, на особистісні якості. Невпевненість або зневіра гальмують особистісне зростання, формування зачатків реалістичного та уявного бажаного образу "Я".

Показниками компетентності дитини другого, третього року життя у соціально-моральній сфері є: усвідомлення, що дорослий - це організатор спільних дій, помічник, взірць для наслідування; дитина використовує критерій "норми" для оцінки явищ і форм активності саморегуляції поведінки; до оточуючих людей ставиться вибірково, знає правила поводження зі знайомими та незнайомими людьми; наслідує не лише реальну людину, а й уявний образ; має розвинені елементарні моральні почуття; володіє та застосовує прийоми знайомства; демонструє готовність та грається разом з однолітками (хоча ще не за правилами і короткочасно); елементарно варіює свою поведінку в різних соціальних угрупованнях та обставинах; використовує різні способи спілкування, засоби ввічливості: доброзичливо вітається, прощається, відповідає на привітання, ввічливо звертається, запитує, дякує, вибачається; прагне культурно поводитися за столом. Дитина прагне дотримуватися соціальних вимог; домагається визнання своїх чеснот значущими для неї людьми; починає усвідомлювати свої моральні якості, пишається ними; чутлива до використання у різних варіантах її імені (дитячого - дорослого, пестливого - серйозного - образливого); елементарно уявляє своє "Я" (зовнішність, тіло рухи, якості, уміння), її схожість — відмінність від інших; використовує у грі замість себе іграшку, входить у різні ролі; проявляє неслухняність, намагається вплинути на рідних, домогтися від них бажаного, продемонструвати свої зрілі можливості; ніяковіє, коли не вдається виглядати вправною, піддається на переконання дорослого.

2.3. Завдання та зміст роботи в молодшій та середній групі (четвертий і п'ятий роки життя)

В житті молодшого дошкільника (четвертий, п'ятий роки життя), незважаючи на зростаючу самостійність дитини, роль дорослого як носія соціальних функцій, норм і вимог лишається значною. Спілкування з рідними та близькими дорослими стає пізнавальним — дитина розпитує, що, де, як і чому,

засвоює соціально схвалювані та прийнятні форми поведінки, уточнює, чому слід вчиняти так, як вимагають, прагне спробувати межі допустимої незалежності, домагається визнання значущими людьми своїх чеснот і досягнень. Дорослий для дитини є джерелом емоцій і різноманітної інформації: про правила співжиття, особливості поводження з різними дорослими та дітьми старшими, однолітками, молодшими. Вже у цьому віці дитина може свідомо співвідносити свою поведінку з поведінкою однолітків, оцінювати її, узгоджувати з іншими свої дії. За підказки і допомоги дорослого усвідомлює коло своїх елементарних обов'язків, ознайомлюється зі своїми правами, починає їх відстоювати, дізнається про свою країну, малу Батьківщину, людей, що їх населяють, основні види праці людини, призначення деяких громадських закладів, державну символіку, національні традиції та свята. Дошкільник навчається орієнтуватися в людських відносинах, розуміти ставлення до себе інших, усвідомлювати необхідність стримувати власні ситуативні бажання, співчувати, входити у відносно стійкі ігрові дитячі об'єднання.

Серед завдань, які постають перед вихователями щодо ознайомлення молодших дошкільників із суспільним довкіллям, виокремлюють такі: формувати навички організованої поведінки вдома, на вулиці, в закладі дошкільної освіти, в суспільних місцях; привчати до охайного споживання їжі, навчати користуватися столовими приборами; доглядати за своїм зовнішнім виглядом, використовуючи для цього засоби гігієни; вчити бути уважним до дорослих та їх звернень; вживати слова ввічливості; заохочувати бажання поділитися, поступитися місцем, висловити прохання; формувати гуманність, елементарні уявлення про такі риси, як доброта, чуйність, товариськість, уважність; мотивувати до привітної взаємодії з іншими дітьми, виховувати вміння і звичку стримано поводитися; навчати називати інших дітей на ім'я, відповідати на їхні запитання; привчати до виконання елементарних обов'язків, до відповідальності; виховувати інтерес до місця проживання (міста, села, країни) та родини, знайомих; реалізовувати свої права у взаєминах з однолітками та дорослими; знати межу прийнятної в суспільстві поведінки, витримувати належну дистанцію в стосунках з різними людьми.

Оскільки морально-духовний розвиток є основною сферою особистісного зростання дитини, необхідно створювати сприятливі умови для формування у молодшого дошкільника **моральної свідомості** (знання моральних норм, моральні почуття, зародження совісті як внутрішньої етичної інстанції), **моральних ставлень** (до дорослих та до інших дітей), **моральної діяльності** (вміння керуватись у своїх діях, вчинках моральними нормами, співчувати й співрадіти, відчувати задоволення від можливості зробити щось приємне для іншого, здійснювати вибір на користь добра, дотримуватися вимог, які ставлять дорослі). Дорослий виховує у молодшого дошкільника бажання бути приємним для інших, привітним, чемним, таким, що рахується з іншими. Також навчає дитину диференціювати своїх і чужих людей і відповідно коригувати свою поведінку (з рідними та близькими - довірливо, щиро, відверто; з чужими людьми - стримано, відкрито-обережно, дистанційно), сприяє виробленню елементарного відчуття межі соціально прийнятної та припустимої поведінки. Особлива увага

приділяється розвитку в дитини елементарної здатності поводитися морально за відсутності контролю з боку дорослого, робити позитивні вчинки. Такі прояви поведінки схвалюються та всіляко заохочуються.

Головними показниками компетентності дитини молодшого дошкільного віку у соціально-моральній формі активності є: тепле ставлення до рідних; дитина може поступитися своїми бажаннями, інтересами заради них; прислухається до їх порад, прохань; прагне не конфліктувати з братами та сестрами, наслідує старших, опікується молодшими; дотримується правил співжиття в родинному колі, орієнтується в обов'язках кожного члена сім'ї; в міру своїх можливостей підтримує порядок у домі, надає посильну допомогу дорослим; виявляє повагу до членів своєї сім'ї, родини; радіє зустрічі зі знайомими; дотримується норм культури спілкування; зважає на смаки та інтереси інших, проявляє чемність, толерантність; з чужими поводить ввічливо, стримано, обачно, однак при цьому відчувається невимушено і природно, може звернутися до них із проханням; радиться з рідними щодо можливості і доцільності контактування з чужими; зважає на вік партнера по спілкуванню, відповідно і поводить з ним, відчуває межу доцільної поведінки з молодшими, однолітками, старшими дітьми, дорослими, старими людьми; налагоджує приязні взаємини з однолітками, виявляє до них довіру, симпатію, бажання допомогти, поділитися чимось, налагоджує співпрацю; намагається уникати байдужого та неприязного ставлення до людей, однаково відноситься до дітей різної національності, кольору шкіри, статі, уподобань, вірувань; говорить правду, поводить себе совісно, намагається бути справедливою.

Дитина любить і цінує своїх рідних, любить їх, дбає про них, помічає їх фізичний стан (бадьорий, активний, стомлений, хворобливий) та настрій (радісний, стурбований, засмучений, роздратований) і відповідно поводить себе; підтримує теплі стосунки з членами своєї родини, виявляє інтерес до спільної з ними діяльності, цінує підтримку, любов, захист, допомогу батьків, намагається їх радувати і не засмучувати своєю поганою поведінкою; небайдужа до визнання однолітками; переживає позитивні емоції від спілкування з приємними і ніяковість, незручність від спілкування з байдужими або неприємними людьми. Включається у спільні ігри і заняття; не свариться, не б'ється; здатна самостійно займатися цікавою діяльністю; прагне зайняти в групі дітей чільне місце; за потребою звертається до дорослого за підтримкою; спостерігає за поведінкою інших, наслідує позитивні вчинки, намагається утриматися від негативних; включається у виконання різних рольових функцій; зосереджується на промові іншої людини, намагається регулювати свою поведінку, ставить співрозмовникові запитання; бере активну участь у розподілі ролей, іграшок, матеріалів, предметів, намагається не конфліктувати; демонструє ввічливу, моральну поведінку у спірних ситуаціях, не ображає і не застосовує фізичної сили для її розв'язання, намагається відстояти свої права, захищає свою думку, дотримується норм культури спілкування, домагається визнання однолітками, прагне справедливості, узгоджує свою діяльність з діями інших.

2.4. Вимоги до роботи та результатів з ознайомлення дітей із соціальним довкіллям у старшій групі (шостий рік життя)

З кожним роком життя коло людей, з якими спілкується дитина, все більше розширюється. Предметом уваги старшого дошкільника все більше стає світ відносин дорослих людей, в який дитина намагається увійти. Центром для дитини та її щоденного буття є дорослий як носій соціальних функцій та вимог. Основна потреба у цьому віці — прагнення жити з людьми, що оточують, спільним життям, входити з ними у тісний контакт, перетинатися з проблемами дорослого світу. Проте життя дитини проходить в умовах не прямого, а опосередкованого зв'язку зі світом дорослих, оскільки життєвий досвід та уміння дитини ще занадто малі. Розрив між ідеальними прагненнями та реальними можливостями дитини усувається за допомогою сюжетно-рольової гри, яка дає можливість прийняти на себе бажану роль, змоделювати бажані відносини.

Також у порівнянні з попереднім життєвим періодом відчутно змінюється місце дошкільника серед дорослих: зокрема, з'являється коло елементарних обов'язків; спільна з дорослим діяльність змінюється самостійним виконанням прохань, доручень, вимог, вказівок дорослого; упроваджуються елементи систематичного навчання як організованої та унормованої діяльності.

В старшій групі ми можемо вже говорити про утворення дитячого колективу, оскільки взаємини з однолітками стабілізуються, дитина знаходить постійних друзів, оформлюється дитяча субкультура з притаманною їй територією, правилами співжиття, інтересами, соціальними ролями, статусами кожного члена, перевагами, пріоритетними цінностями.

В кінці старшого дошкільного віку у дитини виникає усвідомлення свого соціального "Я", формується моральна позиція щодо людей довкола. Дитина вже усвідомлює ставлення до себе різних людей, може пояснити його, домагається визнання референтним колом, схильна до прояву самоповаги, вміє пристосовуватися до нових суспільних умов життя, орієнтується в головних моральних цінностях і вимогах, керується ними у своїй поведінці, вміє налагоджувати контакт з однолітками, товаришує з обраним колом дітей.

Дитина у страшому дошкільному віці має уявлення про авторитет, відкриває для себе існування точки зору, несхожої з власною, старається порозумітися у конфліктних ситуаціях, зіставляє позицію товариша з власною та прагне їх узгодити. Дитина відрізняє соціально схвалювану та несхвалювану поведінку, здатна визнати свою провину, поступитися особистими інтересами заради спільних, діяти справедливо, чинити по совісті.

Актуальними для цього вікового періоду є наступні завдання: створювати сприятливі умови для становлення соціальної компетентності дитини; розвивати соціальні емоції та мотиви (такі як співчуття, співрадість, бажання допомогти, не засмутити тощо); навчати орієнтуватися у реаліях суспільного світу, пристосовуватися до нових вимог, відстоювати власні інтереси, поважати іншого; виховувати потребу в спілкуванні з однолітками, формувати комунікативні вміння, спонукати до ініціювання контактів, взаємодії, заохочувати прояви доступної міри відданості товаришам, поступливості, відповідальності у взаєминах; вчити висловлювати свою думку, підтримувати діалог, вести бесіду;

збагачувати досвідом спілкування з близькими та чужими, з людьми різного віку, статевої приналежності; спонукати керуватися в спільній діяльності інтересами групи, обмежувати свої надмірні домагання, відстоювати виправдану позицію; допомагати посісти належне місце в колі дітей групи; розширювати уявлення про авторитет та людські чесноти, загальнолюдські цінності; учити розуміти інших та рахуватися з чужою точкою зору, бути справедливими, уникати конфліктів, уникати демонстрації свого "Я" та агресивних проявів поведінки; спонукати орієнтуватися на свою совість як внутрішню етичну інстанцію.

В сім'ї та закладі дошкільної освіти закладі дитина навчається входити в співтовариство дітей, знаходити в ньому своє місце, опановує правила спілкування та взаємодії, спільної з іншими діяльності, зокрема відстоює свої інтереси, уникає конфліктів, намагається їх розв'язувати шляхом домовленостей із мінімальними для себе втратами. За допомогою власного прикладу, спостережень, етичних бесід, сюжетно-рольових ігор, різних видів художньої діяльності, музичних творів, читання художньої літератури, ігор-драматизацій дорослий збагачує уявлення старших дошкільників про поняття "авторитет", навчає зважати на точку зору іншого, налагоджувати спільну з дітьми діяльність, засуджувати асоціальні вчинки, розв'язувати спірні питання, бути справедливими, відповідальними, совісними.

Дорослий вправляє дитину в умінні дотримуватися слова, виявляти відповідальність, підтримувати слабшого, культурно поводитися, аналізувати свої "хороші" й "погані" думки. У дитини розвивається почуття солідарності, відчуття причетності до спільноти людей, бажання співробітничати з дорослими чи однолітками. Розвитку соціальної інертності запобігатимуть спільні творчі справи. Важливо забезпечити соціальний обмін, розвивати смак до соціального зближення (загальні турботи задля спільної справи, спільність радісних і сумних переживань), уміння встановлювати контакти з людьми й дорожити дружбою, первинно формувати дух солідарності. Дорослий забезпечує рівновагу розвитку обох сторін дитячої особистості — соціальної та індивідуальної.

Показниками компетентності старшого дошкільника у соціально-моральній формі активності є наступні: у взаєминах з людьми дотримується моральних норм і правил культурної поведінки; вчиняє морально наодинці, а не лише під контролем дорослого, у взаєминах з однолітками прагне бути справедливим, відповідальним, ввічливим, толерантним; намагається виконати свою частинку роботи в спільній діяльності на високому рівні; оцінює вчинки людей, орієнтуючись на моральні стандарти; володіє етичними еталонами поведінки і спільної з іншими діяльності: вміє пропонувати, надавати, приймати допомогу, турбуватися про іншого, стримувати прояв своєї агресії, визнає чесноти інших, вміє виходити з конфліктної ситуації, поступатися та виявляти гнучкість, послідовність; поводить себе справедливо, спілкуючись з однолітками; керується совістю як внутрішньою етичною інстанцією.

Спокійно приймає нові умови життя, орієнтується в них, пристосовується і впливає на них; може самоорганізуватися та здійснити самостійний вибір, прийняти рішення, самостійно себе зайняти на тривалий час, надати чомусь перевагу, покласти на себе відповідальність; володіє комунікативними вміннями

(вміє слухати, не перебивати, обмінюватися думками, зважає на інших, ініціює контакти, відповідає на ініціативу інших, налагоджує взаємодію, дорожить взаєминами); адекватно поводить з рідними, знайомими та чужими; керується не тільки особистими, а й груповими інтересами; посідає в групі однолітків відповідне місце, прагне бути авторитетним у їхніх очах; виявляє тактовність у конфліктній ситуації, намагається порозумітися; не демонструє егоїстичні прояви свого "Я", зіставляє свою позицію з позицією іншого; утримується від агресивних та руйнівних дій; визнає помилки, вибачається, може себе контролювати, здатний до саморегуляції; поводить справедливо, вчиняє совісно.

2.5. Зміст знань дітей про суспільне довкілля відповідно до сфер життєдіяльності

Розглянемо, які ж знання повинні вихователі передати своїм вихованцям за роки перебування у ЗДО, щоб вони розуміли процеси, що відбуваються у суспільстві і вимоги, які до них ставляться, щоб орієнтувалися у правилах співжиття. Ознайомлюючи дітей із суспільством, маємо пам'ятати, що тільки той здатен зрозуміти іншого і полюбити його, хто добре знає себе. Тому вважаємо за доцільне брати до уваги не тільки сферу «Люди», а й «Я сам», а також «Культура», оскільки остання існує саме завдяки людській діяльності. І чим більше розвинена суспільна формація, тим більше уваги звертається саме на культуру. Адже при задоволенні первинних фізіологічних потреб з'являється можливість подумати і про духовне.

Сфера «Культура»

Я і моя Україна. Моє рідне довкілля – стежинки і вулиці рідного краю.

Перед вихователем стоїть завдання ознайомити дітей з рідним містом, його історією, пам'ятниками, підприємствами, вулицями, зокрема вулицею, на якій мешкає дитина (її назва, історія назви вулиці, що розташоване на цій вулиці (сквери, парки, пам'ятники, обеліски, споруди, підприємства, транспорт, установи тощо)), вулицями, на яких мешкають близькі та рідні дитині люди (бабуся, дідусь, тітка), їх назвою, історією назви, що розташоване на цих вулицях, вулицею, на якій розташований дошкільний заклад, з проспектами, площами, майданами та бульварами міста, історіями їх назв, з пам'ятниками, історичними спорудами, обелісками міста, їх історією, музеями, парками, скверами, підприємствами, з транспортом міста (селища, села).

Також діти повинні знати назву області (району), в якій розташоване місто (селище, село), чим славиться область (район), на що багата, найвідоміші споруди, підприємства, пам'ятники, заказники, національні герої; знати, що наша Батьківщина - Україна, самостійна незалежна держава, а 24 серпня - День утворення незалежної самостійної держави України. Столиця України - місто Київ. Він розкинувся на мальовничих зелених схилах Дніпра-Славутича. У Києві працює Український Уряд, Верховна Рада України, президент. Головна вулиця Києва - Хрещатик. У Києві багато парків, пам'ятників, проспектів, є метро. Вулиці Києва прикрашає багато каштанів. Україна багата хлібом, вугіллям, цукром. В Україні вирощують льон. Найбільші міста України - Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Львів, Донецьк, Запоріжжя. Заказники - Асканія Нова, Софіївський парк (Умань), Хортиця (Запоріжжя), кримські, карпатські ліси.

(Відповідно до регіону ознайомити дітей із заказниками.) Гори - Кримські та Карпатські гори. Моря - Чорне, Азовське. Ріки - Дніпро, Південний Буг, Тиса, Черемош, Дністер (та річки тієї місцевості, де мешкає дитина).

Символи України. Державні та національні народні символи України

Прапор (жовто-блакитний, синьо-жовтий - символ державності та національної незалежності). Ознайомити зі значенням кольорів прапора.

Герб України - символічний знак держави, символ влади. Золотий тризуб на блакитному полі - Державний герб України. Розкрити значення тризуба та кольорів.

Показати герб міста (регіону, в якому проживає дитина).

Гімн України - символ державної єдності, урочистий твір програмного характеру («Ще не вмерла Україна», сл. П. Чубинського, муз. М. Вербицького).

Необхідно ознайомити дітей з національними народними символами українського народу.

Вінок - оберег (оберегає дівоче волосся, знімає головний біль, заспокоює нервову систему). Рушник - невід'ємний символ хатнього інтер'єру, гостинності українського народу (хліб, сіль, гілочка барвінку). «Рушник на кілочку - хата у віночку». Калина, верба - рослинні фольклорні символи України («Без верби та калини нема України»). Калина - символ нескореності, вірності Україні (кущ калини під вікном, кетяги калини між шибками у вікні взимку). Верба - символ рідної домівки, близьких людей. Тополя - символ вроди української дівчини (струнка, як тополя), оберег хати, подвір'я. Чорнобривці, мальва, ружа, червона рута - невід'ємні квіткові символи подвір'я українського мешканця.

Правила дорожнього руху

Діти повинні бути ознайомлені з такими поняттями, як шлях, дорога, проїжджа частина, бруківка, тротуар, пішохідна доріжка, світлофор (червоне, жовте, зелене світло); міліціонер-регулювальник, перехрестя; знати елементарні правила дорожнього руху і дорожні знаки.

Правила пожежної безпеки

Необхідно дати дітям уявлення про вогонь, його користь і небезпеку, джерело вогню, причини пожежі, навчити елементарним правилам поведінки під час пожежі; ознайомити з професією і працею пожежників (бойова команда, командир), пожежною машиною та протипожежним інвентарем (багор, шланг, сокира, протигаз, каска, лопата, відро, драбини, костюм, піка), протипожежним куточком дошкільного навчального закладу; вчити дітей обережно користуватися електроприладами.

Номер телефону – 101 – виклик пожежної служби.

Праця дорослих

Необхідно ознайомити дітей з працею вихователя і працівників дошкільного закладу (помічник вихователя, завідувач, медична сестра, двірник, кухар); працею вчителя; професіями батьків (робітник, лікар, будівельник, бухгалтер, поліцейський, інженер, водій, льотчик, конструктор, шахтар, продавець, листоноша, космонавт, пілот, тракторист, доярка, агроном, механізатор тощо). У дітей мають бути сформовані основи економічної грамотності, економічної культури. З цією метою їх треба ознайомити з грошовим

обігом в Україні (банк, гроші, гривня, долар, валюта); грошовими купюрами і монетами, картками. При цьому треба виховувати заощадливість, бережливість, діловитість, економічність, дбайливість, розвивати економічне мислення; дати поняття «кошти», «коштовність».

Свята і розваги

Дати уявлення про свята, дозвілля, розваги (у вихідні дні люди відпочивають, відвідують театри, циркові вистави, кінотеатри та інші заклади культури і відпочинку).

Святкові дні - Новий рік, Різдво, 14 Жовтня, 8 Березня, Великдень, 9 Травня (День Перемоги), Трійця (Зелені свята), День Конституції, День незалежності самостійної України (24 серпня), сімейні свята і традиції (дні народження членів сім'ї, родини, хрестини тощо).

Національні традиції і свята - Святвечір (6 січня), Різдво (7 січня), Водохреща (19 січня), Стрітіння (15 лютого), Масляна, Великдень, Радуниця (поминальний день), Зелені свята, Косовиця, Івана Купала (7 липня), зажинки, обжинки.

Образотворче мистецтво

Залучати дітей до культури українського народу, учти їх бачити й відчувати чарівний світ мистецтва; милуватися і захоплюватися ним; учти емоційно сприймати твори класичного та сучасного українського мистецтва й мистецтва інших народів; розвивати здатність сприймати твори образотворчого мистецтва (зміст і засоби виразності картин, ілюстрації, скульптури декоративно-ужиткового мистецтва); викликати позитивне емоційне ставлення до творів мистецтва і зображеного, вчити розповідати про них, давати свою оцінку; ознайомлювати дітей з різними видами образотворчого мистецтва: живопис (пейзаж, портрет, натюрморт, побутовий, мореністичний, фантастичний, батальний, казковий жанри); графікою і її видами, скульптурою, українським народним декоративно-ужитковим мистецтвом (вишивка, ткацтво, килимарство, опішнянська та київська кераміка, українські розписи, писанкарство); зосереджувати увагу дошкільників на використаних художником виражальних засобах зображення. Учити розрізняти зображально-виражальні засоби.

Народно-декоративне мистецтво та промисли

Дітей знайомлять з видами народно-декоративного мистецтва та різними промислами, що мали місце на Україні.

Вишивка – сорочки, рушники, скатерки, фіранки, одяг, наволочки, простирадла. Вишивка хрестиком, гладдю. Специфіка вишивки (кольорова гама, орнамент, візерунки) відповідно до регіону.

Художня обробка металу (мідь, бронза, латунь, цинк, свинець, олово, срібло).

Мосяжництво - найпоширеніше на Буковині та Гуцульщині. Мосяжники Гуцульщини виготовляли з кольорових металів предмети побутово-господарського вжитку. Орнамент – геометричний (ламані лінії, трикутники, квадратики, кола, зигзаги, смужки, спіралі) та стилізовано-рослинний (листочки, квіточки, колоски, огірочки, травичка). На Буковині поширено інкрустування металевими орнаментальними деталями поверхні виробів.

Вироби зі шкіри (Гуцульщина, Буковина, Закарпаття) - кожухи, кептарі, побутові речі (сідла, ремені, упряж, гаманці, торбинки, паски, обкладинки для книг, футляри). Умільців обробки шкіри називають кушнірами. Техніка оздоблення шкіри - тиснення, розпис по шкірі; аплікація металом, шкірою; плетення шкіряною стрічкою; різьба по шкірі.

Килимарство та художнє ткацтво поширене у Прикарпатті, Закарпатті, Буковині, Сумщині, Київщині, Чернігівщині, Черкащині.

Різьба по дереву (Буковина, Галичина, Прикарпаття, Закарпаття). Вироби - столи, ліжка, мисники, дерев'яний посуд.

Лозоплетіння – вироби з лози (кошики, кошелі, тарелі, хлібниці, валізи, шкатулки, таці, футляри для бутлів, фляжок, підставки для квітів, крісла-гойдалки, дитячі меблі, люстри, дачні меблі, тин, перелаз).

Вироби із соломи, очерету, початків кукурудзи - кошики, сумочки, іграшки, килимки.

Кераміка – посуд, іграшки, вироби декоративного призначення.

Художній стінопис (Південь, Дніпропетровщина, Поділля тощо). Мальовки - малюнки на стінах хат, на папері, сволоках, коминах печей, навколо вікон.

Писанкарство - художнє розписування писанок.

Сфера “Люди”

Основи суспільствознавства

Дати поняття про «людство» як сукупність усіх людей, які населяють нашу планету, про суспільствознавство, сформулювати елементарні уявлення про соціум, в якому живе дитина, про те, що світ населяють різні народи і нації. Люди відрізняються кольором шкіри, волоссям, розрізом очей, зростом, статурою, звичаями тощо. Люди в різних країнах розмовляють різними мовами.

Державною мовою в нашій країні є українська мова. Україна - багатонаціональна держава, в ній живуть українці, росіяни, білоруси, молдавани, євреї, німці, болгары, греки тощо. Сформулювати загальне уявлення про українську культуру, українську націю; ознайомити з відомими письменниками, поетами, художниками, музикантами, які представляють українську культуру у світовому масштабі; дати уявлення дітям про інші культури, які відрізняються від української своїми традиціями, звичаями, оберегами, обрядами, святами, одягом, іграми; ознайомити із специфічними особливостями інших національних культур - народів України та інших держав; виховувати у дітей почуття любові до своєї Батьківщини, гордість за приналежність до української нації, почуття громадськості та поваги й інтересу до культур інших національностей, любов і повагу до української мови.

Родовід. Сім'я, родина

Ознайомити дітей з родоводом, сім'єю, родиною.

Сім'я (батько, мати, діти, які живуть під одним дахом).

Рід (батьки, дідусь, бабуся, онуки, прадід, прабабуся, правнуки, родичі).

Мати (мама, ненька, матуся, матінка) - берегиня роду, продовжувачка роду. Мати виношує дитину під серцем, народжує на світ, зігріває теплом, ласкою, піклується про дітей, виховує їх.

Батько (тато, батечко, батенько, татусь, татунечко) - піклується про дітей,

жінку-матір. Від слова «батько» походить слово «Батьківщина» (Вітчизна) та «батьківщина» (спадщина від предків).

У кожної людини є батьки (батько, мати), у них - свої батьки (дідусь та бабуся), дідусеві й бабусині батько й мати - прабатьки (прабабуся та прадід). Батьки, діти, прабатьки - це рід, а рід з усіма родичами - родовід.

Кожний рід має свою історію, своє «родинне деревце» чи «великий куш родоводу». Свій родовід слід знати, вивчати, шанувати рід, батьківську оселю, домівку. Існує давня українська традиція звертатися до батьків увічливою формою «Ви» (Ви - тато, Ви - мамо) на знак глибокої поваги дітей до своїх батьків.

Брати, сестри - люди рідні по крові, піклуються одне про одного, старші допомагають батькам виховувати молодших. У сім'ї народжуються діти, тоді жінка стає матір'ю, а чоловік - батьком. Народження дитини в сім'ї - це радість, сімейне свято. У традиціях українського народу поява на світ дитини (немовля) знаменується спалахом нової зірки, яка буде світити їй все життя. На честь народження дитини влаштовують Зорини - дитина дістає ім'я. На знак високої поваги до батьків та прабатьків за звичаєм дитину можуть називати їх іменем.

За українським звичаєм дитина має ще й хрещених батьків (матір та батька), які разом з батьками виховують дитину. Куми присутні на всіх родинних святах.

Побратим, посестра - це щирі, добросердечні люди, які завжди допомагають порадою, перебувають поруч у скрутні хвилини життя.

Люди

Дати поняття, що люди живуть в суспільстві й спілкуються одне з одним, дружать, товаришують

Друг - це той, хто пов'язаний з іншим взаємною довірою, відданістю, любов'ю.

Товариш - це близька за спільністю поглядів людина.

Знайомі - це люди, які знають одне одного, звертаються по імені, по імені та по батькові (сусіди, співробітники, працівники дошкільних закладів, інші люди). Знайомі зустрічаються, вітаються.

Чужі люди - це люди, які між собою незнайомі.

Дітей треба ознайомити з правилами поведінки з дорослими (знайомими, незнайомими), однокласниками, правилами мовленнєвого етикету.

Вікові відмінності людей. Сформувані елементарні уявлення про вікові відмінності людей: новонароджений, немовля, дитина, дошкільник, школяр, підліток, юнак; доросла людина, людина похилого віку. Життєві періоди: дитинство, отрочество, юність, зрілість, старість.

Дати уявлення про статеві відмінності між людьми - чоловік, жінка, хлопчик, дівчинка.

В залежності від того, які соціальні ролі виконує дитина та яка її стать, її можуть називати донькою, сестрою, племінницею, онукою або ж сином, братом, племінником, онуком.

Залежно від статі люди виконують різні соціальні ролі: жінка - дружина, мати, господиня; чоловік - батько, господар, захисник сім'ї і Батьківщини.

Сфера “Я сам” Моє “Я”

Фізичні властивості, їх призначення.

Будова тіла, частини тіла - голова, шия, тулуб, кінцівки.

Органи чуття: око (бачить); вухо (чує); ніс (відчуває запахи); язик (відчуває смак); шкіра (відчуває дотик, температуру, біль).

Людина може відчувати спрагу, голод, холод, спеку.

Ознайомити дітей з основними культурно-гігієнічними правилами, прийомами загартування організму; дати уявлення про поняття «здоров'я», показники здоров'я, назви дитячих захворювань та їх ознак.

Ознаки захворювання - поганий апетит, висока температура, кашель, нежить.

Ознайомити дітей з правилами безпеки організму (вдома, на вулиці, на майданчику, на воді, на льоду тощо), номерами телефонів міліції, швидкої допомоги, пожежної, газової служби.

Психічні властивості - діти мають знати своє ім'я та по батькові, прізвище, ласкаві прізвиська, свої досягнення, позитивні й негативні якості, вчинки, свої права і обов'язки, усвідомлювати і переживати своє минуле, сьогодення і майбутнє.

Ознайомити дітей з проявами основних емоцій (інтерес, радість, подив, горе, гнів, огида, презирство, страх, сором, провина); вчити стримувати (чи виявляти) свої емоції, почуття у відповідних ситуаціях, у спілкуванні з іншими.

Соціальне “Я”

Вчити дітей пристосовуватись до нових соціальних умов життя, усвідомлювати свої соціальні ролі в сім'ї, дошкільному закладі, школі; орієнтуватися в основних моральних цінностях і правилах поведінки, дотримуватись їх у своїх вчинках; формувати у дітей уміння діяти спільно, злагоджено в дитячому колективі, доброзичливо ставитися до однолітків, зважати на інтереси товаришів, співпереживати їм, допомагати, бути готовим виручити товариша, заступитися за нього, уникати конфліктів, попереджати і справедливо їх розв'язувати; дати поняття про позитивні моральні якості людини (чесність, правдивість, ввічливість, скромність, справедливість, доброта, дружба й товаришування, людяність, совість) та негативні якості (хитрощі, брехня, несправедливість, зло, жорстокість, лінощі, себелюбство, боягузтво); виховувати негативне ставлення до аморальних якостей; спонукати дітей до об'єктивних оцінок власних моральних якостей, вчинків, дій; відчувати почуття задоволення від належної поведінки та почуття сорому через порушення моральних норм і правил соціального співжиття; виховувати у дітей культуру почуттів, моральну, духовну, етичну культуру та культуру спілкування.

2.6. Здійснення планування з ознайомлення дітей з суспільним довкіллям

Робота педагогів обов'язково регламентується перспективним і календарним планом, які є основними документами, що ведуться вихователями. Як правило, перспективне планування складається на місяць (може складатись і на рік, півріччя, квартал) у формі сітки методистом або вихователем. Календарне

планування здійснюється вихователем на основі перспективного на тиждень, або ж на один чи декілька днів. При здійсненні планування вихователю надається право проявляти творчість, ініціативу, зважати на особливості групи, враховуючи сучасні вимоги до освіти дітей дошкільного віку. При цьому слід керуватись такими принципами: послідовність у викладенні матеріалу, чіткість постановки завдань, відповідність форм роботи віковим та індивідуальним особливостям дошкільників, системність в роботі, різноманітність видів діяльності тощо.

Потрібно пам'ятати, що в першій половині дня не варто перевантажувати дітей організованими формами діяльності (заняттями), краще рівномірно розподіляти види активності за основними лініями розвитку протягом дня в залежності від бажань та інтересів дітей.

Планування передбачає оговорення видів дитячої діяльності, яка організована педагогом, та самостійної (продуктивна праця, художня діяльність, ігри, спілкування та ін.); а також індивідуальну роботу з дітьми (з тими, хто багато пропускає, погано засвоює матеріал або, навпаки, демонструє яскраво виражені задатки до певного виду діяльності). Ретельно спланувати індивідуальну роботу допоможе журнал спостережень за дітьми. На початку кожного місяця в календарне планування обов'язково вноситься комплекс ранкової гімнастики на два тижні (з ускладненням на другий тиждень), гігієнічна гімнастика, передбачється робота з батьками. Планування освітньої роботи може здійснюватись у формі сітки, може бути текстове або комбіноване. Принцип його побудови теж може бути різним. Наприклад:

- за сферами життєдіяльності (щодня реалізується завдання однієї зі сфер і всі освітні лінії (метод занурення); п'ятниця, як правило, є днем узагальнення);

- за режимними моментами з урахуванням сфер життєдіяльності та ліній розвитку;

- за видами діяльності (ігрова, трудова, комунікативна, пізнавальна, рухова, навчальна, продуктивна) з урахуванням усіх освітніх ліній та змісту сфер життєдіяльності;

- за інтегрованими блоками - завдання художньо-естетичного, соціально-морального, мовленнєвого розвитку та інших, розв'язуються через усі сфери життєдіяльності. Окремо плануються завдання і види роботи з фізичної культури, з музики;

- за освітніми лініями - кожного дня домінує одна лінія розвитку у взаємодії з іншими, з урахуванням змісту усіх сфер життєдіяльності (метод занурення) тощо.

При плануванні, як правило, користуються блочно-тематичним принципом, який передбачає інтегрований підхід до організації життєдіяльності дітей, забезпечує змістову цілісність, системність, послідовність, ускладнення та повторення програмового матеріалу.

Нераціональним є планування, в якому перевага надається одній сфері життєдіяльності або освітній лінії на певний тривалий період (тиждень, місяць), що не забезпечує цілісного, системного підходу до життєдіяльності дітей.

Однією з обов'язкових умов у плануванні освітньої роботи з дітьми є участь обох вихователів, які працюють на групі. Робота такого загалу працівників, як

музичний керівник, інструктор з фізичної культури, вихователь з образотворчої діяльності, з іноземної мови і подібних планується окремо для кожної вікової групи. Їхні плани узгоджуються з планами роботи вихователів.

Запитання для самоаналізу та самоконтролю

1. Розкрийте основні соціальні знання, навички та уміння, якими повинен оволодіти дошкільник у різні вікові періоди.
2. Як ускладнюється зміст роботи з ознайомлення з суспільним довкіллям у старшому дошкільному віці?
3. Зробіть порівняльний аналіз різних програм щодо ознайомлення дітей з соціумом
4. Складіть соціально-психологічний портрет сучасного дошкільника на основі опрацювання програм.
5. Які види планувань здійснює вихователь? Яке призначення кожного з них?

Завдання для самостійної роботи

1. На основі аналізу педагогічної періодичної преси виділити основні проблеми, які досліджуються у галузі ознайомлення дітей з суспільним довкіллям.
2. Опрацювати розділ чинної програми (на вибір студента), що стосується ознайомлення дошкільників із суспільним довкіллям.
3. Знайти зразок перспективного і календарного планування, проаналізувати в ньому напрямок ознайомлення дітей з суспільним довкіллям.

Тестовий контроль

1. Який освітній напрям Базового компонента дошкільної освіти визначає зміст робіт вихователя щодо ознайомлення дітей з соціумом:
 - а) мовлення дитини;
 - б) дитина в соціумі;
 - в) особистість дитини;
 - г) дитина в сенсорно-пізнавальному просторі;
 - д) гра дитини
2. Для якого віку характерні такі показники компетентності дитини у соціально-моральній формі активності: прояв найпростішої форми прихильності до матері, батька; виникнення елементарних соціальних очікувань; у спілкуванні використання адекватних життєвим ситуаціям голосових реакцій та міміки, жестів; реагування на дозвіл і заборону батьків; прояв ситуативного інтересу до інших дітей?
 - а) старшого дошкільного віку;
 - б) середнього дошкільного віку;
 - в) раннього віку;
 - г) першого року життя;
 - д) молодшого дошкільного віку
3. На якому році життя у дитини формується "система "Я" ("Я — Тетянка"), потреба у схваленні, визнанні ("Я гарний") та самостійності ("Я сам!")?
 - а) на другому році життя;

- б) на четвертому році;
- в) на п'ятому році життя;
- г) на третьому році життя;
- д) на шостому році життя

4. В якому віці дитина починає застосовувати прийоми знайомства з іншими дітьми?

- а) в старшому дошкільному віці;
- б) в ранньому віці;
- в) в середньому дошкільному віці;
- г) в молодшому дошкільному віці;
- д) на першому році життя

5. Коли у дитини з'являється коло елементарних обов'язків, а спільна з дорослим діяльність змінюється самостійним виконанням прохань, доручень, вимог, вказівок дорослого?

- а) у ранньому віці;
- б) в молодшому шкільному віці;
- в) в середньому дошкільному віці;
- г) в старшому дошкільному віці;
- д) в молодшому дошкільному віці.

6. Ознайомлюючи дітей з народними промислами українців, даємо уявлення і про кушнірство. Це:

- а) майстерність в оздобленні одягу;
- б) промисел, пов'язаний з вичинкою шкіри тварин;
- в) виготовлення бочок, діжок;
- г) плетіння з лози;
- д) виготовлення керамічного посуду.

7. Що належить до народних символів, з якими ознайомлюємо дітей?

- а) рушник, калина, верба, вишиванка;
- б) герб, вишиванка, ікона;
- в) гімн, ікона, калина;
- д) верба, вишиванка, прапор;
- г) український національний костюм.

8. Дитина в дошкільні роки повинна оволодіти і вправно виконувати такі соціальні ролі:

- а) школяр, донька або син;
- б) вихованець, товариш, донька або син;
- в) жінка або чоловік;
- г) учень, покупець;
- д) пацієнт, робітник.

9. В якій групі ми можемо вже говорити про утворення дитячого колективу, оскільки взаємини з однолітками стабілізуються, дитина знаходить постійних друзів, оформлюється дитяча субкультура з притаманною їй територією, правилами співжиття, інтересами, соціальними ролями, статусами кожного члена, перевагами, пріоритетними цінностями?

- а) в молодшій;

- б) в середній;
- в) в старшій;
- г) в групі раннього віку;
- д) це не характерно для дітей дошкільного віку.

10. З якого віку дитина починає орієнтуватися в обов'язках кожного члена сім'ї?

- а) з раннього віку;
- б) з молодшого дошкільного віку;
- в) з середнього дошкільного віку;
- г) зі старшого дошкільного віку;
- д) з молодшого шкільного віку

РОЗДІЛ 3. ФАКТОРИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТЯЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Ключові поняття: знання про оточуючий світ, інформативність дошкільника, діяльність, власна активність, знання про себе.

3.1. Роль знань в соціалізації дитячої особистості

Дитина постійно отримує знання про навколишній світ, які допомагають їй усвідомити себе та своє місце в системі людських взаємин, жити поруч та разом з іншими людьми. Розглянемо функції, які виконують знання.

1. **Інформативна функція**, яка полягає у наданні інформації про різноманітні сторони життя. За допомогою поступаючої інформації дитина загалом може орієнтуватися в навколишньому світі.

Психолог Д. Ельконін зазначає, що дитяча думка в цей період направлена на диференціацію і узагальнення явищ дійсності. Перші загальні уявлення про природні і суспільні явища виникають саме на основі такої диференціації. Це і є перший контур того, що умовно може бути назване світоглядом, коли починають складатися тенденції не просто до знання про одиничні факти, а до знання про їх зв'язок.

Будь-яке знання є інформативним, але в суб'єктивному плані. Тобто залежно від віку, досвіду, рівня індивідуального розвитку одна і та сама інформація для однієї дитини буде виконувати **інформативну функцію**, оскільки є новою, невідомою до того, а для другої – ні, оскільки вона вже це пізнала раніше. Наприклад, для дитини 2 років знання назви тваринки «білка», яку вона побачила в парку, будуть інформативні, а для дитини 4 років, за умови, що вона раніше вже бачила таку тваринку, вже ні, адже ці знання не несуть нової для дитини інформації.

Звісно, це залежить від досвіду дитини, від рівня розвитку пізнавальних інтересів. Дитина з розвиненими пізнавальними інтересами буде готова до прийняття нової інформації більше, ніж дитина з їх низьким рівнем розвитку.

Для кожної дитини є вищий і нижчий пороги інформативності знань. Під вищим порогом розуміємо планку, за якою знання для дитини є недоступними у зв'язку з віковими, розумовими, психологічними обмеженнями (нерозуміння значення слів, відсутність уявлення про явища, події, про які йде мова). Нижчий поріг є межею, за якою дошкільнику вже все відомо про даний об'єкт, явище, подію. Тому це не є новим, інформативним, цікавим. Розглянемо це на прикладі

розповіді вихователя про космічний простір: «Космічний простір – це середовище, яке знаходиться поза біосферою. Там є різні галактики з множинними планетами. Однією з галактик є наша Сонячна система. Космічні кораблі літають у космос». Отже, у даному поясненні дитині, навіть старшого дошкільного віку, будуть незрозумілі поняття «біосфера», «галактика». Таким чином, дана інформація буде міститися за верхню межу інформативності, тобто буде недоступною. Зорієнтуватися у верхній і нижній межі інформативності нам допомагає програма, яка окреслює знання і уміння, компетентності дітей того чи іншого віку.

2. **Емоціогенна функція.** Її суть полягає в тому, що інформація, яку сприймає дитина, не залишає її байдужою. Впливаючи на розум, вона зачіпає і душу. Інформація про оточуючу дійсність, про події, факти, явища викликає у дитини певне ставлення, подив, радість, жаль, оцінку «добре» або «погано». Саме переживання інформації, а не тільки її засвоєння робить знання значимими для дитини, збагачує її світогляд, формує почуттєву сферу. Звернемо увагу ще на таку позицію: для дітей дошкільного віку характерне «випереджаюче відношення», коли знання ще неточні, неповні, а відношення до події, явища, об'єкту, факту вже складається під впливом суджень, оцінок дорослих, які дитина слухає. Так, часто діти можуть емоційно розповідати про політичні явища або про складні суспільні, які ще не доступні їхньому сприйняттю і мисленню. На початковому етапі це природно і допустимо, а в подальшому таке «зараження» думкою дорослого має змінитися на усвідомлене ставлення до явищ оточуючого світу, що і відбувається завдяки збагаченню дитини знаннями. Знання про оточуючий світ різнопланові, але саме знання про людей, їх взаємини, їх діяльність обов'язково мають бути емоціогенними (породжувати емоції). Назовні це проявляється у яскравих чи не дуже експресивних реакціях (посміхається, засмучується, дивується, плаче), в проханнях багато раз повторювати (читання або переказування казки, оповідання, вірша). Дитина наче насолоджується враженнями, що її переповнюють, емоціями. Такий стан є дуже корисним для виховання соціальних почуттів та їх розвитку. Але і тут, як і в інформативності, є свої межі, тому що не всі почуття можуть бути доступні дитині (наприклад, почуття патріотизму, національної гордості). І оскільки почуттєва сфера знаходиться у стані формування, то не завжди малюки можуть зрозуміти причину радості чи смутку дорослих, тобто дитина спершу оволодіває елементарною гамою емоцій, почуттів, розширюючи їх межі з віком. Тож доступні знання про соціум повинні не тільки нести інформацію, але і бути забарвлені почуттями..

3. **Регуляторна функція.** Знання, які здобуває дитина, спрямовують в певному напрямку її поведінку, вчинки. Тобто вони не лежать мертвим тягарем, а стають частинкою свідомості дитини, визначають її ставлення до оточуючого, реалізуються в поведінці. Тобто вже у вмісті знань закладена спонукальна сила до здійснення вчинку, дії, до регуляції поведінки. Функція регуляції поведінки тісно пов'язана з двома попередніми функціями. Звісно, не будь-яке знання має дієву спонукальну силу для дитини. Ту має значення і зміст самих знань, і вікові та індивідуальні особливості дитини. Якщо знання виконують цю функцію, то тоді вони знаходять відображення у змісті ігор, в образотворчій діяльності

дошкільників, а також впливають на становлення стосунків з однолітками і дорослими. Однак є і знання, які дитина прямо зараз не використовує в реаліях життя. Вони можуть бути своєрідним перспективним багажем, який проявить себе пізніше. Наприклад, розповіді про звитяжні подвиги героїв війни не відображаються безпосередньо на вчинках дітей. Однак якщо діти емоційно, з інтересом сприймають таку інформацію, то вона впливає на формування ідеалів, цінностей дитини, і проявитися її дієвість зможе згодом, в дорослому житті. Відображення таких знань в уявному спектрі життя (в іграх дітей, в образотворчій діяльності) і є проявом регуляторної функції (Р. Жуковська, Л. Компанцева, Т. Марков, Д. Менджеріцька, В. Мельникова).

При відборі змісту знань для дітей дошкільного віку керуємося Базовим компонентом дошкільної освіти та чинними програмами. Як стверджують Л. Виготський, В. Давидов, Н. Поддьяков, А. Усова, дошкільник здатний засвоювати не тільки уривчасті знання про соціум, а й вибудовувати систему, що ґрунтується на ключовому понятті.

Розглянемо виокремлені Н. Виноградовою принципи, якими потрібно керуватися при відборі змісту знань для ознайомлення дітей з навколишнім світом: 1) принцип інтеграції, який дослідниця трактує як встановлення співвідношення між інформацією природничонаукового характеру і відомостями про людську діяльність; 2) культурологічний принцип, що передбачає врахування культури, особливостей, традицій, звичаїв краю та залучення дитини до них; 3) принцип педоцентризму — відбір найбільш значимих для даного вікового періоду знань; 4) принцип екологізації змісту знань (людина є частинкою природи, залежної від її добробуту); 5) принцип теоретизування змісту, що розуміється вченою як формування у дошкільника умінь виділяти найважливіше, робити висновки, сумніватися, доводити [7].

Знання про соціум покликані сформувати у дитини образ Людини, її сутності; виховувати гордість за належність до *homo sapiens*; бажання самим стати творцями світу.

3.2. Діяльність як умова пізнання дітьми соціальної дійсності

Завдяки діяльності дошкільник має можливість активно пізнавати оточуючий світ, на практиці завоювати його закони і закономірності, ставати його частинкою. Діяльність дає дитині можливість засвоювати знання, виявляти своє ставлення до засвоєного, набувати практичних навичок взаємодії з оточуючим довкіллям. В педагогічному процесі ми використовуємо різні види діяльності з метою всебічної активізації розвитку дитини. Діяльність, особливо якщо вона спільна, є школою передачі соціального досвіду. Не через слово, а через включення дошкільник бачить і розуміє, як пов'язані між собою люди, як вони взаємодіють, які правила, норми, закони роблять цю взаємодію найбільш сприятливою. Під час спільної з дорослими діяльності дитина має змогу спостерігати за ними в природних умовах. Надзвичайно важливо, що в діяльності дитина не об'єкт виховання, впливу, а активний суб'єкт цього процесу, здатний активно перетворювати оточуюче довкілля і зростати.

Згадаймо, що соціалізація нами розуміється не просто як соціальна адаптація, пристосування до вимог і особливостей середовища, а й як взаємодія

людини з середовищем, що передбачає вияв її активності. Саме в діяльності діти і виступають в ролі активних самостійних перетворювачів.

Діяльність дозволяє дошкільнику бути самостійним у пізнанні соціуму. Дитина відстоює своє право на дію, на самостійність. Вона хоче сама апробувати, а не щоб дорослі робили за неї. Діяльність також створює умови для формування багатьох позитивних якостей особистості, зокрема відповідальності, подільчивості, чесності, товариськості, які і характеризують дитину як істоту вищу, соціальну. І ще одна позитивна сторона діяльності: це школа відчуттів. Дошкільник оволодіває потроху емпатією (вчиться співпереживати, співрадіти), навчається демонструвати своє ставлення, відношення в доступних формах. Однак слід враховувати, що найкраще соціалізації сприяє та діяльність, яка є провідною. Відповідно, для дітей раннього віку – це предметно-маніпулятивна діяльність, а для дошкільників – ігрова. Також важливою умовою є змістовність діяльності, тобто її зміст має бути цікавим, виконувати розвиваючу функцію. Безумовно корисною є діяльність, яка спонукає до виявлення творчості. Завдяки цілеспрямованій організації діяльності дитина набуває досвіду життя серед людей, усвідомлює важливість дотримання норм і правил спільного життя і діяльності, закріплює здатність оцінювати себе та інших, задовольняє своє прагнення долучитися до життя дорослих, до участі разом з ними у спільних справах. Звісно, кожен вид діяльності — гра, навчання, праця, продуктивна діяльність, дослідницька, спілкування, художня діяльність — містить в собі потенційні педагогічні можливості. Важливо їх враховувати в роботі і пам'ятати, здійснюючи виховання дітей.

Всі види діяльності дітей С. Козлова об'єднує у дві групи: 1) діяльності, які дозволяють входити малюкові в соціальний світ в уявному плані; 2) діяльності, які в реаліях життя вводять дитину в соціум [19, 25].

До першої групи ми відносимо ігрову діяльність і образотворчу. В них дитина може зробити те, що в реальному житті їй недоступне: намалювати себе принцесою і прожити цю роль, привласнити роль мами, поліцейського, військового, лікаря тощо. Зміст і мотивація такої діяльності пов'язані з реалізацією потреби малечі робити те, що є недоступним для неї в реальному житті. Ця діяльність будується на знаннях і уявленнях, які здобуваються в ході спостереження, дослідження, слухання, перегляду тощо. Придбані враження впливають на реалізацію такої діяльності. І хоча вона є плодом фантазії, але з її допомогою дитина теж апробує і приміряє на себе різні ролі, визначає свої вподобання, демонструє інтереси.

Гра надає дитині можливості змодельювати бажану ситуацію, яка є в реальному житті недосяжною. Ігрова роль, яку дитина бере на себе, визначає дії дитини по відношенню до різних предметів та учасників гри. За допомогою ролі часто коригують поведінку дитини, привчаючи до коректної, правильної форми взаємин, стосунків, а іноді навіть і формуючи бажані особистісні риси. О. Леонтьєв і Д. Ельконін розглядали роль як особливу форму практичного проникнення дитини в суспільний світ, в особливості його стосунків і взаємозв'язків. У іграх дитини відображаються найбільш значущі події, за їх змістом можна прослідкувати найважливіші зміни в суспільстві, простежити

ідеали підростаючого покоління. Суспільне життя визначає зміст ігор малечі, що впливає на формування етичних якостей особистості, які узгоджуються з моральними цінностями даного суспільства. Від змісту гри залежить і лінія поведінки дитини, і почуття, і взаємини, які формуються в дитячому колективі. Цікавим є такий момент: в грі дитина щиро переживає все, що нафантазує. Вона забуває, що це не насправді, і активно взаємодіє зі світом, стаючи повноправним учасником вигаданих подій. Сила виховного впливу гри пов'язана саме з щирістю переживань дитини. Вихователю треба уважно стежити за іграми дітей і керувати ними, адже яскраві негативні явища або факти також можуть стати змістом дитячих ігор.

Ще однією діяльністю, яка сприяє творчій переробці отриманих дитиною знань, вражень, є образотворча діяльність. Її дослідники (Т. Казакова, Т. Комарова, Л. Компанцева, Н. Сакуліна, Г. Сухорукова, Є. Фльоріна) вказують на прямий зв'язок між соціальною дійсністю, в якій живе малюк, і його прагненням відобразити цю дійсність в малюнку, конструюванні, ліпленні, аплікації. Є Фльоріна визначала дитячу образотворчу творчість як свідоме віддзеркалення дитиною навколишньої дійсності в малюнку, ліпленні, конструюванні, віддзеркалення, яке побудоване на роботі уяви, на відображенні своїх спостережень, а також вражень, отриманих через слово, картинку і інші види мистецтва. Образотворчу діяльність як форму засвоєння соціального досвіду розглядає дослідниця В. Мухова. Під час самостійного образотворення діти не копіюють явища, які сприймають, а, користуючись доступними засобами, показують своє ставлення до відображуваного, своє розуміння. Те, що не вдалось зобразити у зв'язку з нестачею умінь, діти емоційно описують словесно. Проте діти компенсують своє невміння емоційною розповіддю про вміст своїх малюнків, діями. Процес малювання часто переростає в гру. Педагог Р. Жуковська ввела в дошкільну педагогіку термін «гра-малювання», розуміючи під ним стан дитини, коли вона, перебуваючи в процесі малювання, бачить себе учасником того, що відображає. Отже, образотворча діяльність стає джерелом прояву соціальних емоцій, хоча й породжуються вони не образотворчою діяльністю, а соціальною дійсністю. Особливості срийняття дитиною соціальних явищ, емоцій, які вона при цьому переживала, ставлень, які виникли, вплинуть на характер зображення цих явищ, на вибір кольору, на композиційне рішення, на показ взаємозв'язків зображуваних об'єктів.

Таким чином, діяльності першої групи дозволяють дітям «приміряти» на себе дорослий світ, пізнавати його, але все ж не дозволяють реально брати участь в соціальному житті. Разом з тим саме участь в житті дорослих, набуття особистісного реального досвіду взаємин з дорослими і дітьми при вирішенні життєво важливих практичних питань і дають дошкільнику можливість відчувати себе рівноправним, потрібним, умілим членом соціуму. Завдяки реальній діяльності у дитини змінюється мотиваційна сфера, з'являється самооцінка, впевненість у власних силах, в зрослих можливостях, в спроможності отримати реальний результат. Тому не нівелюючи першу групу, надаємо належне діяльностям другої групи, які надають можливість залучатися до світу людей в

реальному плані. До цієї групи віднесемо наочну діяльність, спостереження, працю, спілкування, навчання.

Наочна діяльність передбачає пізнання найближчого оточення за допомогою всіх органів чуттів. Так, маніпулюючи з різними предметами, дитина дізнається про їх особливості, властивості, якості, форму, будову, а згодом і про функції, опановує правильні дії з ними. Наочна діяльність в певний період розвитку малюка задовольняє його пізнавальні інтереси, допомагає орієнтуватися в оточуючому довкіллі, надає відчуття упевненості в можливості користуватися оточуючими предметами та впливати на них.

Змалечку дитина включається в трудову діяльність, яка має неоціненне значення у передачі соціального досвіду. Знаходячись поряд з дорослими, природно, що дитина звертає увагу на їх трудові дії і хоче їх повторювати, копіювати, робити так само і разом. Дошкільники бачать, як мама прибирає в хаті, і хочуть самі спробувати впоратись з віником чи пирососом, спекти пиріжок, забити гвіздок в стільчик, бо так робив тато. І вже включення цих дій просто в гру їх не задовольняє. Вони хочуть апробувати таку діяльність по-справжньому. Праця має наступний позитивний вплив на особистість дитини: 1. Дитина за допомогою трудової діяльності поступово здобуває незалежність відносно дорослого, певну самостійність. Чим більше вміє дитина, тим більш незалежною вона стає і може обходитись власними силами. Це формує позитивну самооцінку, надає впевненості у собі. Крім того, знижується небезпека неживання при відсутності дорослого. Таким чином реалізується життєзабезпечувальна функція праці. 2. Праця формує вольові якості дитини: організованість, дисциплінованість, вміння долати труднощі і перешкоди, докладати вольові зусилля для подолання перешкод. Відчуття спроможності впливати на предмети, перетворювати їх ціною власних зусиль формує у дитини оптимістичне світоставлення, адже вона впевнюється у своїх можливостях долати труднощі. 3. Трудова діяльність, безумовно, розвиває творчий початок дітей, що має відображення в реальних продуктах, а не в уявних ситуаціях, як у грі. Таким чином, дитина стає перетворювачем, а не просто споживачем. Недаремно класик педагогіки К. Ушинський зазначав, що найбільше багатство, яке батько може залишити синові в спадок, — навчити його працювати. Дитина включається у різні види праці: в працю з самообслуговування, в суспільно-корисну, в працю в природі, господарсько-побутову, ручну і художню працю.

Розглянемо спостереження з точки зору діяльності. Хоча в класичній педагогіці і психології його не відносять до виду дитячої діяльності. Та, з іншого боку, під час спостереження у дитини є мотив, мета, своєрідний процес, результат. Воно може здійснюватись як усвідомлено, так і не усвідомлено. Але це процес завжди активний, адже органи чуття і мислення дитини в цей час активно працюють. Спостереження допомагає скласти дитині в своїй уяві «картину світу», встановити логічні взаємозв'язки, які існують в оточуючому довкіллі, на основі спостережень дитина будує свій світогляд. Іноді діти спостерігають негативні явища, але і від цього їх не відсторонює, під ковпак не посадиш, тому важливо сформулювати правильне оцінне ставлення до того, що вони побачили, почули. А вже даючи оцінку, дитина спирається на ті педагогічні установки, які вона

отримала від значущого дорослого. Це вимагає від батьків, вихователів уважного ставлення до формування ціннісної сфери дитини, вчасних пояснень моральних категорій, формування адекватних емоційних станів.

Значення спостереження підсилюється, якщо воно здійснюється в процесі спільної діяльності, наче «зсередини», адже дитина спостерігає за поведінкою, діями, вчинками, взаєминами людей, які знаходяться поруч і мають безпосередній вплив і на неї. Загальна емоційна атмосфера при цьому впливає на дітей, які бачать, як інші виражають свої почуття, як емоції змінюються в залежності від подій (получилось - не вийшло, образив- похвалив тощо). Спостереження підсилює розвиток пізнавальних інтересів, породжує і закріплює соціальні почуття, стає базою для майбутніх вчинків.

Спілкування може бути організоване як окрема діяльність, а може виступати в супроводі іншої діяльності, наприклад, ігрової чи трудової. Спілкуючись, дорослий встановлює емоційний зв'язок з дитиною, передає дитині знання, соціальний досвід в доступній їй віку формі. Спілкування відбувається за умови наявності взаємного бажання, мотивації, що і посилює якість сприйняття. В спілкуванні дитина задовольняє свої потреби в пізнанні невідомого, в оцінці дорослим себе або оточуючих, а також подій, фактів життя, у встановленні емоційної близькості з бажаним дорослим. І спеціально організоване, і супроводжує іншу діяльність спілкування є продуктивним для соціалізації особистості дошкільника.

Своєю увагою ми не можемо обійти і учбову діяльність, яка зароджується в дошкільному віці і є надзвичайно важливою для пізнання соціуму. В ЗДО учбова діяльність переважно реалізується за допомогою основної форми – занять, під час яких діти під керівництвом дорослого здобувають заздалегідь визначені знання, уміння. Вихователь контролює цей процес, коригує, мотивує, заохочує, оцінює. Щоб процес засвоєння знань про соціум був успішним, вихователь має орієнтуватися на вікові особливості дітей, на їх вищий і нижчий поріг інформативності, зацікавлювати малюків, пам'ятаючи про недорозвиненість ще у них довільної уваги. Чіткість, конкретність, правильність, образність мови вихователя є сполучною ланкою між досвідом людства, який потрібно передати дитині, і самою дитиною. Але щоб дитина не просто чула, а й почула вихователя, необхідно зачепити її емоційно-мотиваційну сферу, викликати позитивні емоції, забезпечити активну позицію у сприйнятті навчального матеріалу.

Отже, всі діяльності, в які вступає дитина, потрібно враховувати і використовувати для формування соціального досвіду дитини, збагачення її знаннями, соціальними почуттями і вправлення у соціально прийнятній поведінці.

3.3. Пізнання себе самого як шлях соціалізації особистості

Соціалізація дитини – це не просто вплив на неї з боку дорослих, а й вияв активності самої дитини, включення її в процес творення себе як соціальної особистості. Дитина зможе краще зрозуміти інших, якщо розбереться в самій собі. Процес самопізнання проходить інтенсивно і в такій послідовності: від вивчення себе як істоти фізичної до вивчення себе як соціальної істоти (пізнання і усвідомлення своїх думок, емоцій, почуттів, переживань, вчинків). Вже у ранньому віці діти проявляють цікавість до власного тіла, розглядають у дзеркало

своє обличчя, пізнають рухові можливості. Починають усвідомлювати свою приналежність до людського роду, відмінність від тварин. Поступово дитина навчається управляти своїм тілом, емоціями, вчинками. Робота тут проводиться в декількох напрямках: ознайомлення з тілом людини, його частинками, внутрішніми органами, з позитивними та негативними якостями, з уміннями, з думками і вчинками, з соціальними ролями, які виконують діти і дорослі (донька, син, онук, мама, тато, брат, вихованець, вихователь, лікар, поліцейський тощо). Така робота здійснюється в більшості у повсякденному житті, хоча і заняття на відповідні теми також проводяться. Дорослим важливо усвідомити, що мета з даного напрямку роботи з дітьми – формування елементарних уявлень про своє тіло, виховання дбайливого ціннісного ставлення до нього, формування гуманного відношення до інших людей як до рівноцінних представників людського роду. Доречно виокремити при цьому методи дослідження, експериментування, спостереження, вправи.

Багато уваги приділяється ознайомленню дошкільників з органами чуттів та формуванню бережного ставлення до них. Алгоритм роботи наступний: загальне знайомство з органом чуття, його виглядом, особливостями та відмінностями у різних людей, наявність такого органу у тварин; потім розгляд спрощеної будови органа чуття та обговорення його функцій; формування дбайливого ставлення до нього. В роботі використовують такі методи: спостереження (за власним тілом, за органами чуття у своїх рідних, знайомих, у тваринок), бесіду, порівняння (у кого найдовші вуха, хто найкраще бачить у темряві, яка шкіра у пташок, звірів, рослин, чи є вушка у риб, у пташок, у черв'ячків), розповідь вихователя, загадування загадок, читання, віршів, оповідань, казок, опрацювання прислів'їв, розгляд ілюстрацій, перегляд відео, мультфільмів, проведення дослідів (для з'ясування функцій різних органів чуттів, особливостей їх будови), вправи (вправи для очей, вправи на дихання для зміцнення легенів, вправляння у визначенні кольорів тощо), дидактичні та сюжетно-рольові ігри («Кому належить цей носик», «Домалюй вушко», «Що і чим ми відчуваємо», «В магазині парфумів», «Впізнай за смаком», «Вгадай на дотик», «Хто покликав», «Впізнай звук», «В поліклініці»), образотворча діяльність.

В результаті проведеної роботи діти усвідомлюють значимість кожного органу чуття, його роль в сприйнятті оточуючого світу, навчаються їх цінувати і розуміти необхідність бережного ставлення до них; приходять до узагальнення: всі органи чуття необхідні і важливі. Якщо якийсь один орган чуття не працює, захворів, то картинка оточуючого буття буде неповною.

Ознайомлюючи дітей з тілом, його частинами, внутрішніми органами, пропонуємо ставити проблемні питання: Для чого людині 2 руки, 2 ноги? А чому голова одна? А що було б, якби наші руки і ноги не згинались? Чому наші ноги закінчуються ступнями? Чого б не змогла зробити людина без долоньок? Цікавими і пізнавальними будуть жартівливі досіди-завдання: пробігти на прямих ніжках, не згинаючи їх в колінах, з'їсти яблучко без рук, намалювати малюнок, не згинаючи руку в лікті тощо. Метою таких завдань є показ дітям на практиці доцільності будови людського тіла і його багатофункціональності.

Формуючи навички здоров'язбереження, дбайливого ставлення до свого тіла, органів чуттів, можна провести бесіду про ворогів людини: бруд, мікроби, віруси, солодощі, мобільні пристрої, галас, переохолодження і перегрівання, небезпечні предмети тощо. Бесіду можна доповнювати читанням художніх творів, показом ілюстрацій. Зазвичай з дітьми розробляють правила, які допомагають зберегти свій організм здоровим (мий руки після вулиці і туалету, мий фрукти і овочі перед вживанням, ретельно пережовуй їжу, вдягай шапочку, коли стає холодно, не дивись багато мобільний телефон, телевізор, комп'ютер, не нахилийся низько над столиком, коли малюєш або дивишся книжечку, чисти зубки на ніч, мий тіло щовечора і т.д.). Правила складають разом з дітьми, заохочуючи їх до формулювання, і оформляють малюнками, аплікацією.

Ще одним важливим напрямом роботи в цьому аспекті є виховання співчутливості до людей-інвалідів, розуміння, що вони, можливо, потребують допомоги. Ця робота носить яскраво виражений моральний характер. На доступному рівні ми виховуємо співчуття-переживання і співчуття-дію (чим можна допомогти). Вихователь розповідає про таких людей, можна підібрати і продемонструвати дітям відеозапис, прочитати твір про людину-інваліда (наприклад, В Сухомлинського), можна використати приклади з навколишнього життя (робота глухонімих касирів у маркетах). Головне – вплинути на дитяче серце, пробудити співчуття, зародити бажання допомогти і навчити способам надання допомоги. Ще важливо звернути увагу, що такі люди навчилися жити без зору, слуху, без рук або ніг, проявляють волю і знаходять, чому в житті радіти. Вони заслуговують на повагу. Отже, з однієї сторони, ми формуємо співчуття до таких знедолених людей, а з іншої сторони – повагу до їх сили волі, сили духу, жаги до життя.

Також ми надаємо дітям елементарну інформацію про основні внутрішні органи (серце, шлунок, легені, кишківник, нирки, мозок) і їх значення в злагодженій роботі нашого організму. Алгоритм роботи подібний попередньому: спершу знайомимо з назвою, з місцем розташування, по можливості даємо змогу дитині відчувати його роботу (серце б'ється, легені наповнюються повітрям, шлунок хоче їсти). Потім демонструємо, як цей орган виглядає (рисунок, макет), розкриваємо його функцію, його значення для нашого життя і здоров'я, умови, за яких орган буде здоровим.

Надалі пізнання себе здійснюється через пізнання дитиною своїх думок, почуттів, якостей, умінь, вчинків. Вихователь навчає дошкільників аналізувати ці прояви, порівнювати їх з іншими людьми (наприклад, мені подарували іграшку, я веселий, а Андрійко сумує, його образила Тетянка, я вмію зав'язувати шнурки, а Оксанка ще ні). Щоб навчити дитину розуміти емоції іншого та їх причини, завжди питаємо: «Як ти зрозумів, що Андрійко сумує?», «А що роблять люди, коли їм весело?», «Що ти робиш, коли в поганому настрої?». Даємо завдання намалювати сумну, а поруч веселу людину. У тварин теж є емоції. Дітям цікаво порівняти їх з людиною. Дошкільники можуть розповідати, як раділа собачка і виляла хвостиком, як виспівував радісно папуга, або як образилася кішка і втекла, чи як гарчав злий собака. Але на питання «Чим відрізняється людина від тваринок, коли радіє чи сумує?» їм відповісти важко. Тому вихователь підводить

дітей до усвідомлення того, що люди можуть управляти своїми емоціями і почуттями, а також їх формами вираження. Так, людина може стримати свою злість і не проявити її зовні, або ж не видати свого здивування, не засміятися. Можна використати нагадування про таку можливість в доречному випадку і попросити дитину стриматись (наприклад, від гніву, злості).

Також можна практикувати уміння керувати своїми емоціями під час ігор (не засміятися, коли смішать (наприклад, на свято Андрія під час кусання калити), у грі «Вгадай, в кого каблучка?», «Хитра лисиця» не видати мімікою себе. Ігри-драматизації, театралізація вимагають використання таких засобів виразності, як інтонація, сила голосу, міміка, жести, пантоміміка. Беручи на себе роль, дитина намагається відобразити типовість персонажу, його риси характеру і почуття. Це допомагає ідентифікувати себе з іншими. Дидактична гра «Добери емоціон до події» навчатиме дошкільників встановлювати зв'язок між зовнішніми подіями і почуттями людей. Дітей просимо пояснити свій вибір. В дошкільному віці дитина оволодіває не тільки мовленням, а й мімікою та пантомімікою. Допомагаємо усвідомити малюкам, що їх обличчя і поза можуть теж багато про що повідомити оточуючим. З метою оволодіння цими засобами спілкування проводимо спеціальні вправи: скажи жестом «так» чи «ні», «привіт», «дякую», «молодець», «до побачення», «йди сюди». Також звертаємо увагу на жести і міміку, яка є неприємною для оточуючих або образливою. З допомогою дорослого діти навчаються аналізувати вчинки і вміння свої та інших. Метою такої роботи є формування уявлення про своє внутрішнє «Я» та мотивування на те, щоб стати кращим. Над негативними рисами характеру чи вчинками працюємо з дитиною індивідуально, висловлюємо віру в неї, підкреслюємо, що вона Людина, тому вмє думати, бути доброю і чесною, чинити правильно. Працюємо в двох напрямках: 1. Формуємо уявлення у дитини про себе як про істоту мислячу, здатну думати, розмірковувати, фантазувати, працювати творчо, оригінально, заздалегідь планувати свої дії, висловлювання, стримувати себе. 2. Прищеплюємо усвідомлення того, що інші люди теж мають такі ж властивості і здібності. Але їх думки можуть бути не схожими на твої, але це не значить, що вони не правильні чи погані. Вони просто інші. І це добре (наводимо аналоги: якби всі квіти на Землі були однакові? Якби всі фрукти перетворились на яблука? Якби всі звірі стали зайцями?). Тому потрібно уважно і з повагою ставитись до думок іншого, уважно вислуховувати його, намагатися зрозуміти, висловлювати і свою позицію, але шанобливо.

Робота відбувається в повсякденній життєдіяльності, яка вимагає не репродуктивних дій, а творчих, вміння планувати, фантазувати, аналізувати, приймати самостійне рішення. Вихователь підкреслює, що діти при цьому думали, уявляли, придумували, порівнювали, фантазували. Щоб розвивати у дошкільників мисленнєві та психічні процеси, проводимо ігри на увагу, на придумування загадок, на вирішення головоломок, кросворди. Одним із критеріїв здоров'я психічної сфери дитини є її бажання пізнавати, цікавитись невідомим, здійснювати дослідницьку діяльність, експериментувати, розв'язувати елементарні завдання, не відступати перед труднощами.

Щоб показати існування відмінності думок у різних людей, можна дати завдання описати іграшку. Вислухавши дитячі монологи, підкреслюємо, що описи відрізнялись один від одного. Діти добирали різні слова, щоб передати особливості іграшки. Ми всі бачимо речі довкола себе, але кожен бачить щось особливе, звертає на щось своє увагу, думає по-своєму. І так має бути. Бо те, що люди різні, це добре. Тоді наша планета Земля розвивається і змінюється на краще. Продемонструвати різність думок можна і при наданні оцінки подіям, вчинкам, виробам, і при з'ясуванні розуміння художнього твору, картини, і при виконанні завдань по типу «Продовжи казку» і т.д.

Показуючи різницю між людьми, навчаючи толерантно, з розумінням ставитись до іншого, потрібно звернути увагу і на формування умінь у дітей в тактовній формі висловлювати свою незгоду і доводити власну думку. Для цього використовуємо вправлення, вправи, розв'язок ситуацій, створення «Бюро ввічливості», власний приклад, читання і обговорення художньої літератури, заучування і введення в своє мовлення ввічливих фраз, які допомагають висловити свою незгоду з іншим. У взаєминах дітей виникають часто конфлікти через зіткнення інтересів, бажань. Вирішуючи подібні ситуації, вихователь демонструє, як знайти гідний вихід. Таким чином, ми навчаємо дітей з повагою ставитись до іншого, формуємо дитячий колектив.

Дитина пізнає себе, усвідомлює як людину і в колі сім'ї, де вона виконує певні соціальні ролі. Вона розуміє свій зв'язок з членами родини, свою приналежність до роду. В родині дитина знаходить затишок, любов, розуміння і навчається проявляти аналогічні почуття до близьких їй людей. Дитина повинна знати своє прізвище, ім'я по батькові, адресу, імена батьків. Спеціалізоване заняття, на якому розглядатимуться значення імен та прізвищ, розширить уявлення дітей про те, як виникали прізвища, що означають їх прізвища та власні імена.

Далі ми уточнюємо поняття «сім'я», «родина», «рід», соціальні ролі кожного члена сім'ї, взаємозв'язки між членами родини (Скільки у твоєї бабусі онуків? Хто ти для дідуся, а для сестрички, для мами? А ким є твоя бабуся мамі?) Отримані знання діти можуть закріплювати в процесі образотворчої діяльності, зображаючи свою сім'ю, малюючи портрети тих, кого вони люблять; в сюжетно-рольових іграх. Зазвичай для ознайомлення з родоводом ми використовуємо створення родинного дерева. Це цікава робота для всієї сім'ї. Творчість може бути проявлена у формі оформлення родинного дерева з різних матеріалів. А ось повнота його наповнення залежить від пам'яті старших родичів. Дитина краще починає орієнтуватися в родинних зв'язках, маючи таке унаочнення. Корисною є справа розгляду фотографій або відео з членами родини, знаходження з ними зовнішньої схожості, пригадування цікавих історій, які з ними траплялися. Вихователь теж може розказати про свою родину, таким чином зближуючись з дітьми. Гарною традицією ЗДО може стати щорічне проведення свята сім'ї. Важливо прищепити дошкільникам повагу та любов до своєї сім'ї, родини, гордість до її приналежності.

Отже, пізнання себе самого є важливою роботою з соціалізації дошкільника, оскільки спрямовується на розуміння своїх типових рис як Людини (відмінних від

інших живих істот на нашій планеті) та індивідуальних відмінностей, що роблять кожного з нас неповторною індивідуальністю. А також на усвідомлення та прийняття різноманіття людей, формування толерантності як базової якості особистості.

Запитання для самоаналізу та самоконтролю

1. Які фактори впливають на соціалізацію дитини?
2. Назвіть функції знань. Чому ми говоримо про інформативність знань як про суб'єктивний показник?
3. Коли знання виконують регуляторну функцію?
4. В які види діяльності вступає дитина дошкільного віку? Яка з них має найбільший вплив на соціалізацію дитини?
5. Чому знання про себе допомагають дитині зрозуміти іншого?
6. В яких напрямках вихователі здійснюють роботу з допомоги дитині самоусвідомити себе?

Завдання для самостійної роботи

1. Розробіть зміст різних вправ і дослідів, які допоможуть дітям дізнатися про значення органів чуття і частин тіла. Перевірте свої розробки на практиці, проаналізуйте результати.
2. Прочитайте в журналі «Дошкільне виховання» (1996. — № 1) статтю С. А. Козлової «Я — Людина»: програма залучення дитини до соціального світу. Порівняйте вимогу до знань дитини про організм людини в різних сучасних програмах.
3. Розробіть серію вправ, що допомагають дитині відчути свої внутрішні органи.
4. Перевірте себе, чи умієте ви вислуховувати спокійно і шанобливо думку, яка не співпадає з вашою. Якщо не умієте, то що вам заважає це робити?
5. Підберіть для розвитку уяви дітей будь-якої групи (на вибір) ігри з книги О. Дьяченко і Н. Веракси «Чого на світі не буває?».
6. Складіть генеалогічне дерево свого роду.

Тестовий контроль

1. Знання про соціум, які отримує дитина в процесі життя, виконують такі функції:
 - а) розвиваючу, виховну;
 - б) стимулюючу, координуючу;
 - в) діагностичну, прогностичну;
 - г) інформаційну, емоціогенну, регулятивну;
 - д) спонукальну, організаційну
2. Що передбачає принцип інтеграції, яким, на думку Н. Виноградової, слід керуватися при відборі змісту матеріалу при ознайомленні дітей з соціальною дійсністю:
 - а) відбір найбільш значущих для дитини актуальних знань;
 - б) формування у дитини вміння виокремлювати головне, вибудовувати умовисновки;
 - в) залучення до культури своєї нації;

г) надання тільки науково підтверджених відомостей;
д) встановлення співвідношення між інформацією наукового характеру та відомостями про людську діяльність.

3. Що дає дитині можливість бути активним суб'єктом пізнання соціуму:

а) розповідь вихователя;

б) бесіда;

в) спостереження;

г) діяльність;

д) інструктаж, як діяти у тій чи іншій ситуації, отриманий від дорослого.

4. Яка провідна діяльність, що допомагає пізнавати світ людей, у малюка першого року життя?

а) трудова діяльність;

б) предметна діяльність та спілкування;

в) учбова діяльність;

г) ігрова діяльність;

д) предметно-перетворювальна діяльність

5. Яка провідна діяльність, що допомагає пізнавати світ людей, у дитини-дошкільника?

а) учбова діяльність;

б) трудова діяльність;

в) предметно-перетворювальна діяльність;

г) ігрова діяльність;

д) мовленнєва діяльність

6. Який з перерахованих видів діяльності дозволяє дитині входити у соціальний світ в уявному плані?

а) гра;

б) мовленнєва діяльність;

в) предметна діяльність;

г) праця;

д) навчання

7. Який вид діяльності допомагає дитині забезпечувати собі життєво важливе функціонування?

а) образотворча діяльність;

б) мовленнєва діяльність;

в) ігрова діяльність;

г) трудова діяльність;

д) художня діяльність.

8. Які види діяльності допомагають дитині в реальному плані пізнавати соціум і входити в нього?

а) праця і гра;

б) аплікація і навчання;

в) учбова діяльність і образотворча;

г) наочна діяльність і трудова;

д) спілкування і ліплення

9. Виберіть хибне твердження. В дошкільному віці вихователі:

- а) ознайомлюють дитину з поняттям «тіло людини» та його частинами;
- б) розглядають будову всіх органів тіла людини та всіх систем життєзабезпечення;
- в) знайомлять дітей з органами чуття;
- г) допомагають дітям усвідомити свої якості (добрий, чесний, справедливий, старанний тощо);
- д) формують уявлення, що людина відрізняється від тварин наявністю думок, вміння мислити.

10. Ігри «Вгадай, в кого каблучка», «Хитра лисиця» спрямовані на оволодіння дитиною:

- а) жестами;
- б) мімікою;
- в) пантомімікою;
- г) мовленням;
- д) дикцією.

РОЗДІЛ 4. ФОРМИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З СУСПІЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ

Ключові поняття: форми, методи, прийоми, заняття, екскурсія, інтерактивна гра

4.1. Поняття форми ознайомлення дітей з довкіллям

Обираючи форми й методи роботи з дітьми дошкільного віку, необхідно зважати не тільки на специфіку дошкільного закладу освіти, але й на інтелектуальні, психолого-педагогічні особливості дошкільників, а також на їхні індивідуальні характеристики. Форма (лат. forma — зовнішній вигляд, обрис) – це зовнішнє вираження певного змісту. Форма організації навчання — зовнішнє вираження узгодженої діяльності вихователя та вихованців, що здійснюється у визначеному порядку і в певному режимі.

На вибір форми впливають, насамперед, завдання, які ставить вихователь і які потребують розв'язку, зовнішні умови (особливості розташування закладу, пора року), вікові та розумові особливості дітей, матеріальна база, особистість вихователя.

Традиційною формою навчання дітей у ЗДО є заняття, але все ж вихователь може обрати і іншу форму, яка йому видається найбільш оптимальною в кожному конкретному випадку.

4.2. Заняття як основна форма ОДСД

Основною формою навчання дошкільників є заняття. Традиційно у ЗДО проводять предметні заняття, тобто такі, зміст яких стосується однієї певної галузі знань. Вони мають як позитивні, так і негативні сторони. Так, до позитиву відносимо те, що в результаті предметних занять у дошкільників формується чітка система знань, уявлень, певні уміння і навички в межах окремих освітніх галузей. Негативним є розгляд певного об'єкта, явища, події тільки з точки зору однієї конкретної галузі знань, тобто однобоке сприйняття реальності дітьми, домінування пояснювально-ілюстративного методу навчання, що знижує пізнавальний інтерес, гальмує інтелектуальну активність. Предметне заняття

може бути тематичним (всі завдання вихователя підпорядковує розкриттю певної теми засобами конкретної діяльності, наприклад, тема «Моя сім'я»), а може бути і таким, на якому вирішуються чергові програмні завдання відповідно до виду заняття (наприклад, формувати у дітей уміння поводити себе ввічливо в різних ситуаціях). На сучасному етапі, оскільки основним принципом навчання є інтеграція, поширюється практика впровадження різноспрямованих або міжпредметних занять (інтегровані, у яких різні види діяльності об'єднуються, взаємно проникаючи та збагачуючи один одного, та комплексні, в яких одна діяльність змінює іншу: наприклад, спершу прочитали оповідання на моральну тематику, обговорили його, а потім діти малюють за сюжетом оповідання), зміст яких об'єднує різні галузі знань та види діяльності. Його перевага полягає у можливості формування системного знання. Інтегроване заняття відрізняється збільшенням часових (до 40 хвилин у старшій групі) та просторових меж, а також можливістю зберегти високу працездатність дітей за рахунок регулярної зміни видів діяльності. Інтегроване чи комплексне заняття завжди тематичне, оскільки тема виступає стрижнем, який об'єднує різні види діяльності та різні галузі знань.

За дидактичними цілями заняття можуть бути з формування нових знань, на закріплення раніше засвоєних знань та заняття з контролю за якістю засвоєння знань, умінь, навичок (підсумкові). За характером діяльності заняття поділяються на навчально-ігрові, навально-пізнавальні, сюжетно-ігрові, ігрові, заняття-змагання, заняття-шоу. Вчені А. Богущ, Н. Гавриш висувають наступні вимоги до проведення занять із ознайомлення дітей із довкіллям:

1. Ґрунтовна підготовка вихователя (підбір наочного матеріалу, словесної наочності, складання плану-конспекту проведення заняття).
2. Пов'язати програмові завдання заняття з ознайомлення дітей з довкіллям з розвитком мовлення, з ознайомленням дітей з природою, з художньою літературою, сенсорним вихованням, образотворчим мистецтвом тощо.
3. Занурення дітей в активну пізнавальну діяльність, яка б стимулювала мисленнєві процеси, чому сприяють запитання вихователя причинного характеру (Чому? Для чого? Як це сталося? З якої причини?) та активні дії дітей у довкіллі.
4. Домінування ігрових методів та прийомів.
5. Невимушеність і розкутість дітей.
6. Емоційна насиченість заняття (використання сюрпризних моментів, цікавих розповідей, загадок, прислів'їв, віршів, пісень, ігор, яскравого дидактичного матеріалу).
7. Наявність проблемних ситуацій, елементів дослідницької діяльності.
8. Реалізація по можливості інтегрованої спрямованості занять [5, 116].

4.3. Експерсії, цільові прогулянки, бесіди, свята, розваги, ігри – форми роботи з дітьми щодо ознайомлення із соціальною дійсністю

Крім занять, актуальними щодо ознайомлення дітей з суспільним довкіллям є такі форми роботи, як організоване навчання дітей у повсякденному житті, дидактичні, сюжетно-рольові, рухливі ігри, експерсії, спостереження, розваги, свята.

Повсякденна реальність ставить перед дітьми різні виклики. З деякими з них

діти можуть впоратись вже самостійно, спираючись на свій невеличкий досвід, а з деякими допомагає вихователь. Він розповідає, показує, навчає, вправляє дітей, виправляє їх помилки, заохочує до правильного виконання, оцінює, схвалює. Так само діти здобувають нові знання про соціум, соціальні навички і в родині. Але іноді діти роблять помилкові висновки, копіюють небажані моделі поведінки (адже довкілля – це стихійний виховний вплив, наповнений добром і злом). Тоді з ними потрібно проводити корекційну роботу, розповідати і переконувати, чому так виховані, хороші люди не говорять, не роблять, чому це є неправильно.

Екскурсія є однією з форм, яка надзвичайно подобається дітям і надовго запам'ятовується. Їх тематика чітко визначена програмою, і традиційно вони поділяються на екскурсії-огляди (екскурсії по приміщеннях і території ЗДО, проводяться з усіма дошкільними групами) та екскурсії за межі дошкільного закладу (проводять у середній та старшій групах). Перед проведенням екскурсії вихователь повинен заздалегідь домовитися з керівництвом установи чи підприємства про екскурсію, продумати, де і як поставити дітей, щоб їм ніщо не заважало і не відволікало, вибрати шлях, яким будуть іти діти, підібрати загадки, прислів'я, вірші, ігри, продумати словникову роботу, провести попередню роботу з актуалізації знань дітей. Потрібно пам'ятати, що екскурсія не повинна мати характер уроку, моралізування, вона має проходити жваво, цікаво, захоплювати дітей. Безпосередньо перед екскурсією нагадуємо правила поведінки по дорозі та на місці прибуття, повідомляємо, куди йдемо, ставимо акценти, на що треба звернути особливу увагу. Є. Тихеева радить проводити екскурсії з 12 – 15 чоловіками. Якщо ж на екскурсію йде вся група, варто залучити другого вихователя. Після екскурсії бажано організувати на її матеріалі продуктивну діяльність дітей, надалі пригадувати разом з дітьми спостережене і почуте, коли це є доречним.

Беззаперечну цінність мають і екскурсії-огляди, під час яких діти знайомляться з укладом життя садочка, працівниками (професіями), технікою, яка допомагає обслуговувати садочок, різними приміщеннями, їх назвами та призначенням.

Закріплювати знання дітей про соціум доречно з використанням дидактичних ігор («Якій професії що належить», «Підбери прапор до країни», «Вдягни ляльку-дівчинку і ляльку-хлопчика в український національний костюм», «Добрі та погані вчинки», «Так чи ні?», «Добери емоцію до ситуації» тощо). Надзвичайне значення мають сюжетно-рольові ігри, оскільки саме вони дають змогу формувати у дітей соціально прийнятні почуття, приміряти на себе дорослі ролі, вжитися в чужий образ і спробувати пожити відчуттями героя. Важливо, щоб діти зрозуміли, що всі люди взаємодіють між собою, кожен з нас виконує певні функції відносно інших людей, і від якості їх виконання залежить благоустрій інших. Рольові ігри і дають можливість дитині це усвідомити. Деякі рухливі ігри знайомлять дошкільників з традиціями нашого народу, пов'язаними з релігійними святами або з сезонними роботами («Калита», «Чий вінок кращий», «Ходить гарбуз по городу», «Перепілочка», «Ой є в лісі калина», «Ягілочка»).

Поруч із традиційними формами ознайомлення дітей із соціумом (екскурсії, зустрічі з цікавими людьми, цільові прогулянки, бесіди за ілюстративним матеріалом, етичні бесіди, заняття, спостереження, ігри на соціальну тематику,

розповіді, читання художньої літератури, свята та розваги, чергування, доручення тощо), доцільно впроваджувати:

- заняття Добра і Краси, роботу з етичними казками, подорожі до Країни Милосердя;
- психотренінги та гімнастику почуттів, енергетичні вправи «Жива вода», «Серце на долоні», «Тепло рук друга»;
- ситуації морального вибору (порівняльні, оцінювальні, проблемні);
- діагностичні методики: малюнок «Моя сім'я», діагностична методика «Дім, дерево, людина», «Дорога до садочка і назад додому» тощо)
- театралізовані вправи («Прихід у гості», «Знайомство», «Допоможу мамі вдома»).

4.4. Гра-стратегія як інтерактивна форма навчання дошкільників

У пізнанні соціального довкілля значну роль відіграє гра як провідна діяльність. Вона дає можливість розвивати пізнавальні здібності, мислення пам'ять, увагу, просторову уяву, фантазію, допомагає дитині оволодіти загальноприйнятими у суспільстві формами поведінки, скоректувати небажані особистісні риси тощо. Л. Виготський писав, що гра – це джерело розвитку, вона створює зону найближчого розвитку. Дітей не потрібно заставляти гратись, вони це роблять із задоволенням. Гра не є пустою забавою, це зміст життя дитини, її творча діяльність. У грі дитина живе, і сліди цього життя глибше залишаються в ній, ніж сліди реального життя. В ігровій ситуації дитина здійснює свої бажання, реалізує свої потреби, нейтралізує свої емоційні конфлікти. Водночас гра є формою активної пізнавальної діяльності, у процесі якої діти під керівництвом вихователя оволодівають новими знаннями щодо правил поведінки у соціумі. Ігри дітей розрізняються за змістом, за характером, за тим місцем, яке вони займають у життєдіяльності дітей. Це сюжетно-рольові ігри, ігри за правилами, рухливі ігри, творчі, дидактичні, настільні, ігри-драматизації, будівельні тощо. Соціальне довкілля дитина відбиває у сюжетно-рольовій грі, у якій діти беруть на себе роль дорослих і в узагальненій формі у створених ними ігрових умовах відтворюють діяльність дорослих і їхні взаємовідносини, тобто моделюють явища соціального довкілля і переживають їх як у справжньому житті. Хоча сюжетно-рольові ігри мають наслідувальний характер, все ж діти створюють їх самі, тому їх відносять до творчих ігор.

Дієвою при ознайомленні дошкільників із соціальним довкіллям є гра-стратегія. Це гра, яка передбачає усвідомлення не тільки ігрового задуму, сюжетної лінії, а й певну послідовність спрямованих дій усіх учасників гри, які здатні передбачити можливі наслідки своїх дій, готові до планування послідовних кроків, уміють визнавати свої помилки та коригувати їх, знаходити нестандартні способи розв'язання проблеми. Гра-стратегія має ті самі структурні компоненти, що і звичайна гра: задум, ігрові ролі, сюжет, ігрові дії, результат гри. В основу гри-стратегії покладено реальну проблему та визначено мету, для реалізації якої потрібно об'єднати спільні зусилля, обговорити і узгодити подальші дії.

Прикладом такої гри може бути гра «Відкриття кав'ярні» (додаток 1). Спершу проводимо її у формі дидактичної гри. Вирішуємо спільно з дітьми, що нам потрібно для відкриття кав'ярні, тобто складаємо своєрідний план відкриття:

1. Вибір місця розташування. 2. Добір персоналу. 3. Вибір приміщення. 4. Складання меню. 5. Закупівля продуктів. 6. Реклама. Далі працюємо з допомогою коректурних таблиць. На 1 таблиці подано зображення центру, лікарні, вокзалу, заправки, парку, заводу. Розмірковуємо, де краще розмістити кав'ярню, де буде більший попит. Діти висловлюють свої думки, вибираємо спільним рішенням одне місце. На 2 таблиці зображені люди різних професій, серед них і ті, які потрібні для нас (повар, офіціант, адміністратор, прибиральниця). Діти обговорюють, хто з представлених буде працювати. На таблиці 3 зображено кухню, гардеробну, прибиральню, зал, спальню. З-поміж означених приміщень діти обирають потрібні та аргументують свій вибір. 4 таблиця присвячена вибору страв, які подаватимуть у кав'ярні, а 5 – продуктам, які потрібно закупити. На 6 подано варіанти реклами. Можна дітям запропонувати зобразити свою рекламу. Таким чином, ми залучимо їх до колективної творчості. Надалі гру можна продовжити як сюжетно-рольову, а також використати цей сюжет в будівельно-конструктивній діяльності (будуємо кав'ярню з усіма потрібними приміщеннями).

При проведенні гри-стратегії вихователь має змогу спостерігати за процесом збагачення соціального досвіду дітей, їхніми ціннісними пріоритетами, особистісними проявами у різних ситуаціях, здатністю дітей до конструктивних рішень, до самостійного вибору. Такий вид ігор навчає дітей планувати власні дії, передбачати їх можливі наслідки, враховуючи зовнішні обставини, що можуть впливати на розвиток подій; вправляє в умінні домовлятися, переконливо доводити власну думку іншим, терпляче сприймати позицію, що відрізняється від власної, співпрацювати з однолітками.

Запитання для самоаналізу та самоконтролю

1. У чому Ви вбачаєте навчально-розвивальний потенціал екскурсії як форми ознайомлення дітей з суспільним довкіллям?
2. Дайте визначення інтегрованого заняття. Розкрийте його специфіку у порівнянні з предметним заняттям.
3. Які види занять виокремлюють за дидактичними цілями?
4. Сформулюйте вимоги до організації бесід за змістом картин у різних вікових групах.
5. Визначте способи активізації розумової та мовленнєвої діяльності у процесі розглядання картин і бесід за їх змістом.

Завдання для самостійної роботи

1. Придумати гру, яка б поповнювала знання дитини про родину, про близьких та знайомих людей.
2. Скласти таблицю «Форми ознайомлення дітей з довкіллям».

Тестовий контроль

1. Яка форма не використовується при ознайомленні дітей з суспільним довкіллям:
 - а) заняття;
 - б) організоване навчання дошкільників у повсякденному житті;
 - в) лекція;

г) екскурсія;

д) свято;

2. Форма дошкільного навчання, за якої вихователь, працюючи з групою дітей у встановлений режимом час, організовує і спрямовує пізнавальну діяльність з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини, це:

а) екскурсія;

б) заняття;

в) гра;

г) бесіда;

д) елементарні досліди.

3. Екскурсія - це:

а) форма дошкільного навчання, за якої вихователь, працюючи з групою дітей у встановлений режимом час, організовує і спрямовує пізнавальну діяльність з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини;

б) форма організації навчання дітей дошкільного віку, що передбачає безпосереднє ознайомлення з предметами, явищами природи, діяльністю дорослих у природних умовах;

в) розважальна діяльність, у процесі якої засвоюються знання, уміння, навички;

г) спосіб взаємодії вихователя з дітьми, що передбачає сприйняття об'єктів оточуючого світу за допомогою органів чуття;

д) спосіб взаємопов'язаної діяльності педагога і дітей, спрямований на досягнення навчально-виховних завдань

4. Комплексним називається заняття, на якому:

а) різні види діяльності об'єднуються, взаємно проникаючи та збагачуючи один одного;

б) одна діяльність змінює іншу;

в) вирішуються чергові програмні завдання відповідно до виду заняття;

г) всі завдання вихователь підпорядковує розкриттю певної теми засобами конкретної діяльності;

д) розглядається матеріал, який стосується однієї певної галузі знань

5. Тематичним називається заняття, на якому:

а) різні види діяльності об'єднуються, взаємно проникаючи та збагачуючи один одного;

б) одна діяльність змінює іншу;

в) вирішуються чергові програмні завдання відповідно до виду заняття;

г) всі завдання вихователь підпорядковує розкриттю певної теми засобами конкретної діяльності;

д) розглядається матеріал, який стосується однієї певної галузі знань.

6. З якого віку можна розпочинати проводити з дітьми екскурсії за межі ЗДО:

а) з раннього віку;

б) з середнього дошкільного віку;

в) зі старшого дошкільного віку;

г) з молодшого дошкільного віку;

д) з молодшого шкільного віку.

7. Екскурсії-огляди – це:

- а) відвідування музеїв;
- б) екскурсії по території ЗДО;
- в) екскурсії на різні виставки;
- г) екскурсії до визначних місць;
- д) екскурсії до іншого садочка.

8. «Вдягни ляльку-дівчинку і ляльку-хлопчика в український національний костюм» - це:

- а) сюжетно-рольова гра;
- б) настільна гра;
- в) рухлива гра;
- г) дидактична гра;
- д) народна гра.

9. Що не впливає на вибір форми навчання:

- а) завдання, які ставить вихователь і які потребують розв'язку,
- б) зовнішні умови (особливості розташування закладу, пора року),
- в) вікові та розумові особливості дітей,
- г) особистість вихователя;
- д) індивідуальні вподобання дітей.

10. Яка форма роботи з дітьми з ознайомлення їх з соціальним довкіллям передбачає здійснення довготривалої підготовки, узагальнення знань, залучення до участі батьків?

- А) бесіда;
- Б) заняття;
- В) читання художньої літератури;
- Г) свято;
- Д) екскурсія

РОЗДІЛ 5. МЕТОДИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З ДОВКІЛЛЯМ

Ключові поняття: методи, прийоми, класифікація методів

5.1. Поняття «метод». Класифікація методів ОДСД за А. Богуш

Пошук відповіді на традиційне дидактичне питання – як навчати – виводить нас на категорію методів навчання. Ефективність навчання у сучасному ЗДО залежить від уміння вихователя обрати метод чи прийом у конкретних умовах для кожного заняття чи іншої форми роботи з дітьми. Метод – це серцевина навчального процесу, зв'язуюча ланка між запроєктованою ціллю і кінцевим результатом.

Метод (від гр. *methodos*) — шлях до чогось, спосіб пізнання.

Метод навчання — спосіб упорядкованої, взаємопов'язаної діяльності вихователя та дітей, спрямованої на засвоєння вихованцями системи знань, набуття умінь і навичок, їх виховання і загальний розвиток.

Складовою методу навчання є прийом. *Прийом* — це елемент методу. Елементи методів є не звичайною сумою окремих частин цілого, а системою, об'єднаною логікою навчального завдання. Прийом відрізняється від методу тим, що вирішує невелике завдання, а також незначним часом тривалості. Зокрема, якщо

певний спосіб навчання педагог використовує на занятті тільки для того, щоб зосередити увагу на якомусь питанні змісту матеріалу, то цей спосіб відіграватиме роль дидактичного прийому. А якщо спосіб навчання використовується для з'ясування суті питання, для розкриття змісту матеріалу, то це вже буде не прийом, а метод. Метод є способом діяльності, що охоплює весь її шлях. Прийом — це окремий крок, фазова дія в реалізації методу.

Прийом навчання — це окремі операції, розумові і практичні дії вихователя або дітей, які розкривають чи доповнюють метод.

Розробка класифікації методів навчання пройшла довгий шлях, і в сучасній науковій теорії немає однозначного підходу. *Класифікація методів навчання* — це впорядкована за певною ознакою їх система. В основному виділяють такі класифікації:

I. За джерелом знань (М. Верзилін): словесні, наочні, практичні.

II. За логічною основою (С. Шаповаленко): дедуктивні, індуктивні, традуктивні.

III. За характером пізнавальної активності та самостійності дітей (І. Лернер, М. Скаткін): пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу, частково-пошуковий, дослідницький.

IV. За дидактичним завданням (Г. Щукіна, І. Огородніков): методи здобуття знань, методи формування умінь і навичок, методи застосування знань, методи перевірки і контролю знань, умінь і навичок.

V. Класифікація за бінарною основою (М. Махмутов, А. Алексюк) – методи діяльності педагога і методи діяльності дітей.

VI. Класифікація за рівнем активності дітей (Є. Голант): активні і пасивні методи.

VII. Класифікація на основі діяльнісного підходу (Ю. Бабанський): методи організації навчально-пізнавальної діяльності дітей, методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності, методи контролю і самоконтролю навчально-пізнавальної діяльності.

Методи навчання виконують такі функції: спонукальну, освітню, розвивальну, виховну, контрольну-коригуючу.

Зупинимося детально на класифікації методів ознайомлення дітей з суспільним довкіллям, яку запропонувала А. Богуш та Н. Гавриш.

Методи ознайомлення дошкільників з довкіллям вчені пропонують поділити на 2 групи: 1) методи безпосереднього ознайомлення дітей із суспільним довкіллям (наочні, практичні, ігрові); 2) методи опосередкованого ознайомлення дошкільників з довкіллям (опосередковані словом, тобто словесні методи: бесіда, пояснення, розповідь, читання художніх творів, усна народна творчість, інструктаж) [5, с. 128].

До першої групи належать спостереження, демонстрація, розглядання предметів та картин, репродукцій, ігри, вправи, досліди, привчання, моделювання, метод проєктів, складання цілісного поля чи карти, експериментування. В їх основі лежить безпосередній чуттєвий досвід дошкільника, вони супроводжуються наочністю або безпосередньою практичною діяльністю дитини.

До наочних методів навчання належать: ілюстрування, демонстрування, самостійне спостереження. Провідне місце серед них займає *спостереження*, під яким розуміємо безпосереднє споглядання та сприймання явищ дійсності. Активна і діяльна сутність людини потребує здобуття знань не тільки з вуст дорослих, а й безпосередньо з життя, з власних спостережень і дослідів. Це природні явища (погода, пори року, опади, падолист, схід сонця тощо), поведінка людей та тварин, функціонування механізмів. Спостереження здійснюють як безпосередньо, так і з допомогою спеціальних приладів (флюгера, мікроскопа, телескопа, термометра, барометра та ін.).

Спостереження — це складна діяльність, що виражається у єдності сприймань і мислення. Дитина ніби стає експериментатором, вона аналізує процес, виокремлює суттєве, відзначає зміни, що відбуваються у довкіллі, встановлює причини, робить узагальнення, висновки. У процесі спостереження беруть участь усі аналізатори дитини, що допомагає пізнати предмет з різних боків. Залежно від пізнавальних завдань спостереження класифікують на ознайомлювальні з предметами та явищами, ознайомлювальні з процесом змін чи перетворення предметів, явищ, порівняльні, повторні. Залежно від тривалості вони бувають короткотривалі і довготривалі. Як самостійне заняття спостереження проводять у молодшій та середній групах, у старшому дошкільному віці спостереження проводять у повсякденному житті. Готуючись до проведення спостереження, вихователь повинен заздалегідь оглянути об'єкт спостереження, продумати, як краще поставити чи посадити дітей, продумати запитання, словникову роботу, дібрати загадки, вірші, прислів'я, ігри.

Метод ілюстрування — використання статичної, тобто нерухомої, наочності: плакатів, малюнків, картин, карт, схем, фотографій та ін.

Метод демонстрування — показ рухомих засобів наочності, приладів, дослідів, технічних установок, відеозаписів, мультфільмів тощо.

Можливий показ дітям різноманітних наочних об'єктів — реальних предметів (безпосередня наочність) та їх зображень (опосередкована наочність).

За критерієм взаємодії дитини з об'єктом наочності вона може бути споглядальною та дієвою. *Споглядальною* наочність є тоді, коли дошкільники під керівництвом вихователя спостерігають, розглядають об'єкти в натурі або в зображеннях; *дієвою* наочність стає тоді, коли діти пізнають об'єкти, діючи: спостерігають і виготовляють різні предмети й матеріали (моделі, карти, таблиці). Поєднуючи споглядання з дією, наочність допомагає засвоювати знання глибше й повніше, ніж спостереження без праці.

Вправи — це багаторазове повторення дитиною дій з метою підняття рівня їх виконання на найвищій щабель. Вправи бувають різних видів: наслідувальні, конструктивні, творчі, аналітичні. Наслідувальні вправи передбачають повторення певних дій за вихователем і використовуються переважно у роботі з молодшими дошкільниками. Конструктивні передбачають самостійне вправляння з різним матеріалом, яке діти виконують після отриманого пояснення вихователя та які аналогічні тим, що спочатку виконували під безпосереднім керівництвом вихователя. Творчі вправи характеризуються самостійним виконанням на основі раніше набутих способів діяльності, при цьому діти застосовують на практиці

нове комбінування знань, умінь і навичок. Аналітичні вправи передбачають встановлення дітьми причинно-наслідкових відношень, активізацію знань, вміння порівнювати, аналізувати, оцінювати свій емоційний стан, відчуття, усвідомлювати соціальні відносини (Що станеться з чашкою, якщо її кинути на підлогу? Що займе більше часу: написати листа чи прочитати його? Ти відчуваєш холод язиком чи шкірою? Чи засмучуєшся ти, коли плаче твій друг? У Тетянки є один брат і одна сестра. Скільки дітей у Тетянчиних батьків?). Вимоги до проведення вправ: перед дітьми необхідно поставити чітку мету, роз'яснити завдання; пояснювати і показувати спосіб виконання завдання, якщо дитина помиляється – підказувати, радити, допомагати; вправи повторювати з поступовим ускладненням, вводячи ускладнення, які б спонукали дітей творити; контролювати хід виконання завдання, спонукати дітей до самоконтролю.

Метод привчання полягає у навчанні дітей діяти означеним чином за певних обставин (за схемою стимул – реакція). Наприклад, привчаємо вранці дітей вітатися, а залишаючи дитячий садок, – прощатися, дякувати після їжі, пропускати дівчаток вперед, вибачатися, якщо провинився тощо).

Моделювання відносимо до групи наочно-практичних методів, це метод дослідження об'єктів на їх моделях. Модель – це предметне графічне або дієве зображення чогось у процесі моделюючої діяльності (глобус, географічна карта, план ділянки тощо). Модель може бути створена шляхом усунування з об'єкта несуттєвих властивостей і додавання тих, які відсутні у предметі. З допомогою моделей дітей можна знайомити з особливостями соціальних стосунків, з правилами дорожнього руху, з працею дорослих, моделювати схеми-маршрути. Як відзначав М. Поддяков, метод моделювання сприяє розвитку мисленнєвих операцій, абстрагуванню, аналізу, порівнянню та зіставленню, дитина вчиться обстежувати предмети за допомогою умовних знаків, символів, які в доступній наочній формі допомагають пізнати приховані властивості і зв'язки певного об'єкта.

В основі *дослідницького методу* лежить вміння дітей самостійно вирішувати пізнавальні і практичні завдання шляхом дослідів та експериментування при керівній ролі педагога. Наприклад, зазначений метод можна використати при засвоєнні дітьми різних ситуацій поведінки з рідними, знайомими і незнайомими людьми; результатом такої роботи може бути створення «Каталогу ситуацій: знайомство, привітання, подяка, дзвінок по телефону, сварка, пробачення, прохання, заблукав, бійка тощо».

Дієвим практичним методом навчання дітей поводити себе правильно у соціумі є *педагогічна провокація*, за якої педагог створює ситуацію (або використовує створену природним шляхом у процесі навчально-виховної роботи), яка провокувала б зіткнення інтересів, потреб дітей. Провокація відбувається за схемою: уточнення проблеми – визначення суті конфлікту – момент власної оцінки – пошук можливих рішень – аналіз зробленого вибору спільно з дорослим. Наприклад, цей метод можна використати у випадку виникнення бійки і подальшого бажання дитини помститися, в ситуації розподілу іграшок, ролей у грі. Педагог замість силового рішення пропонує дітям зробити вибір самостійно і програти його наслідки.

Метод проектів – організація навчання, за якої діти набувають знань і навичок у процесі планування і виконання практичних завдань – проектів. Цей метод виник у другій половині XIX століття у США у сільськогосподарських школах, був поширений у 20-х роках у СРСР. Суть його полягала в отриманні групою учнів завдання розробити певний проект, в процесі чого вони самостійно здобували нові знання з різних галузей, оволодівали теоретичними і практичними вміннями. (Наприклад, скласти проект побудови свинарнику). Однак недоліками цього методу була відсутність системності в роботі, фрагментарність отриманих знань, їх уривчастий характер. Сьогодні відбувається відродження методу проектів, який можна використовувати і при ознайомленні дошкільників з суспільним довкіллям. З його допомогою діти на практиці вчаться реалізовувати «дорослі» завдання. Наприклад, можна підготувати творчі проекти «Випуск газети про літні новини», «Бібліотека дитячих авторських казок».

Складання цілісного поля чи карти – метод колективної роботи, до якого залучаються діти і дорослі і який полягає у наочному відображенні уявлень дітей про різноманітні явища, об'єкти оточуючої дійсності (наприклад, «Африка», «Північ», «Місто»). Розміри цілісного поля чи карти залежать від теми, віку дітей, їх реальних можливостей (це може бути зроблено на сірникової коробці, на листівці, на ватмані). Вихователь попередньо обговорює з дітьми зміст майбутнього поля, діти пригадують всі можливі компоненти, пропонують, де краще їх розмістити, як найкраще відобразити. Після цього діти під керівництвом вихователя відбирають, вирізають, розміщують і приклеюють деталі, домальовують потрібні. Цілісне поле виконується декілька днів і зберігається у групі приблизно протягом двох тижнів.

Ігрові ситуації та інсценування дають дітям можливість виступати в різноманітних соціальних ролях і зіставляти їх із ситуаціями зі свого життя. Дієвим щодо ознайомлення дошкільників з сім'єю, родиною є такий наочно-практичний метод, як *складання родового дерева*. Завжди зацікавлюють малюків і *розгляд сімейних фотографій, документів, листів та інших родинних реліквій*.

Серед методів **другої групи** – опосередкованих – чільне місце посідає *бесіда*. Це організована цілеспрямована розмова вихователя з дітьми з певної теми, що складається із запитань та відповідей. Бесіда може бути проведена як самостійне заняття з довкілля, якщо її метою є узагальнення знань з певної теми, а може бути і частиною заняття (вступна, супроводжувальна бесіди). Суть бесіди вимагає від дитини вміння активно відтворювати свої знання, порівнювати, розмірковувати, робити певні висновки. В процесі бесіди дошкільники цілеспрямовано засвоюють відомості про конкретні події, явища, вчаться словом передавати ознаки предметів, дії з ними, відбувається активізація мовлення. Змістом бесід є програмовий матеріал з ознайомлення дітей з суспільним довкіллям: з побутом і працею людей, з суспільним життям, зі святами, зі світом взаємин, з навчанням і працею дітей у ЗДО. Зміст бесіди може складати обговорення прослуханих казок, оповідань, віршів, розглянутих картин, фільмів, телепередач. Щоб бесіда проходила активно, збуджувала думку дитини, її зміст повинен бути посильним, психологічно близьким дошкільнику. Вона повинна будуватись на основі життєвого досвіду і знань дітей. Бесіда складається зі вступу, основної та прикінцевої частини. Її початок має бути емоційним, образним, щоб привернути і сконцентрувати увагу дітей. З цією метою можна використати

загадку, вірш, іграшку, картинку тощо. За класифікацією Є.Радіної всі питання, які можна поставити в ході бесіди, поділяють на дві групи: 1) вимагають від дітей простої відповіді чи опису предметів, явищ (Хто? Який? Куди?); 2) вимагають деяких логічних узагальнень, умовисновків, встановлення причинових зв'язків (Для чого? Чим схожі? Чому? Як дізнатися?). Питання другої групи повинні відігравати провідну роль у бесіді, особливо в старшій групі. У прикінцевій частині бесіди вихователь пропонує дітям прочитати знайомий вірш, заспівати пісню, близьку за змістом до теми бесіди, читає художнє оповідання, проводить дидактичну гру.

Різновидом бесіди є *бесіда за змістом картини*. Дидактичні картини, які використовуються у ЗДО, об'єднуються за такими темами: суспільно-політичні, життя дітей у грі та праці, ігри та іграшки, дошкільний заклад, дитячі розваги, праця дорослих, будівництво, життя людей, побут, транспорт, відпочинок, свята. При проведенні бесіди за картиною використовуються різні запитання: для з'ясування загального змісту картини (Яку пору року зображено на картині?), запитання констатувального характеру (Хто? Що? Де?), запитання, спрямовані на опис предметів, дійових осіб (Який? Що робить? На що схожий?), запитання причинового характеру (Чому? Для чого? Навіщо?), запитання, що стимулюють словникову роботу (підбір синонімів, епітетів: якими словами можна ще про нього сказати?), запитання оцінювального характеру (як ви ставитесь до вчинку хлопчика?). Є. Тихеева рекомендує у бесіду за картиною вводити елементи змагання: хто більше побачить предметів? Дітям старшої групи можна запропонувати придумати назву картини, розділити на частини і придумати до кожної назву. Після бесіди вихователь узагальнює відповіді дітей у формі короткої розповіді за змістом картини.

Щоденно використовуваним опосередкованим методом ознайомлення дошкільників із суспільним довкіллям є *читання художніх творів*, за допомогою яких дітей знайомлять з предметами і явищами далекого довкілля, які вони не бачили і не можуть побачити у своїй місцевості, а також закріплюють набуті у процесі спостережень, екскурсій, розглядання картин знань. Методика використання художніх творів наступна: вихователь читає оповідання один чи два рази і проводить за його змістом бесіду відтворювального характеру. Емоційну сприйнятливність художнього твору підвищує показ ілюстрації.

З метою формування інтересу дітей до курсу, розвитку комунікативних умінь і більш глибокого розуміння матеріалу важливо також використовувати *обговорення в групі*, під час якого малюки знайомляться із загальнолюдськими та національними цінностями й поняттями, набувають умінь формулювати й аргументовано висловлювати власні думки. Якщо діти зустрічаються вперше з якимсь явищем, поняттям, то вихователь вдається до *пояснення* його суті. В разі необхідності розкрити дітям алгоритм дій, сформулювати уявлення про послідовність кроків, які вони мають засвоїти і використовувати в житті, використовується *інструктаж*.

Щоденно в роботі з дітьми використовується і *розповідь*, тобто повідомлення про певні події, що відбуваються в часі. Вона повинна бути короткотривалою, щоб не стомити дітей, емоційною, доступною їх розумінню. Загальна структура розповіді така: початок, розвиток подій та кінцівка.

5.2. Методи, що підвищують пізнавальну активність дітей

Психологи і педагоги дійшли висновку, що дітям дошкільного віку доступні знання про соціум, вони можуть їх сприймати усвідомлено. Однак дитину потрібно зацікавити, вплинути на її почуттєво-мотиваційну сферу, зробити знання дієвими, відкоректувати помилкові уявлення. Тому С. Козлова запропонувала розділити методи ознайомлення дітей з суспільним довкіллям на 4 групи: методи, які підвищують пізнавальну активність дітей; методи впливу на емоційну сферу, методи встановлення зв'язків між різними видами діяльності, методи корекції знань, уявлень дітей про соціум [19].

До методів, що розвивають пізнавальний інтерес у дітей, належить *класифікація*. Наприклад, дитині середнього дошкільного віку вже можна запропонувати таке завдання: розкласти предмети, які потрібні для лікаря, перукаря, кухаря, будівельника, на чотири купки, відповідно до професій. Ускладнюємо завдання шляхом збільшення предметів, а також пропонуємо за основу інший критерій для класифікації. Наприклад, обрати серед предметів ті, що знадобляться взимку, влітку, восени і обґрунтувати свій вибір. Далі з цих же предметів треба обрати ті, які можна використати для гри, відпочинку, які допоможуть зберегти здоров'я. Результат буде більш успішним, якщо класифікація використовується не як самоціль, а в контексті життєвої ситуації: відібрати ялинкові прикраси для свята, листівки для привітання матусь з 8 Березня, картинки для тематичної виставки тощо. Тоді дошкільники усвідомлюють практичну потребу виконання завдання.

Також розвиває пізнавальний інтерес метод *моделювання та конструювання*. Метод моделювання навчає також орієнтуванню в просторі і на площині. Це можуть бути завдання по типу скласти план-карту нашого садочка, групи, а можна вводити моделювання у гру, наприклад, імітувати пошук скарбів за картою-схемою. Тут важливий двосторонній рух: щоб діти навчились і створювати схеми, карти, і «читати» їх.

Конструювати можемо з будівельного, покидькового, природного матеріалу, з паперу. Крім впливу на емоційну сферу, розвитку пізнавального інтересу, конструювання сприяє глибшому ознайомленню малюків з предметами, що нас оточують, допомагає розібратися з їх особливостями і внутрішньою будовою, досягнути праці, яка вкладена для їх створення, розвиває мислення, уяву, творчість і відчуття успіху при отриманні продукту, зробленого своїми руками. Результати як моделюючої роботи, так і конструювання можна потім використовувати в іграх.

Змушують дитину замислитись, активізуватись різні питання, які їм задає вихователь, одноліток, інший дорослий чи дитина. Варто звернути увагу на навчання дітей грамотно, чітко формулювати питання. Природно, що дитина ставить багато питань насамперед дорослому, бо вона сприймає його як всезнаючого, мудрого. А невеличкий життєвий досвід і природня допитливість підштовхують дитину до найлегшого шляху пізнання: через запитання-відповідь. За характером питань можна зробити висновок про спрямованість інтересів дитини. Цікавими є висновки вчених Р. Буре, С. Козлової, С. Морозюк щодо дитячих запитань під час занять у садочку. Вчені висновують, що під час цієї форми організації дитячі запитання значно спадають у кількості. Пояснення може

бути у стереотипності, яка виникає у дітей з приводу занять: запитання на них ставить вихователь, а діти мають відповідати. Адже і в сьогоденній практиці вільні висловлювання дітей на заняттях не дуже заохочуються, тому у них і зникає інтерес. Роль виконавця, обмеження регламентованою діяльністю сковує думку, ініціативу дошкільника.

Вихователь має продумувати постановку не тільки репродуктивних питань, що передбачають відтворення пройденого матеріалу, щойно почутого чи побаченого, а й таких, які підштовхують дитину до активного пошуку на основі свого досвіду, до аналізу, порівняння і синтезу, до створення нового. Адже запитання, які є занадто простими, не мають розвиваючого сенсу для дитини, не виконують інформативні функції. Проблемні, причинні запитання ставлять дитину в позицію активного пошуку. Щоб стимулювати дітей до постановки запитань, можна їх ненав'язливо до цього спонукати, пропонуючи цікаву тему. Наприклад: «Ви хочете дізнатися, що таке пустеля, що там є? Запитайте мене, я спробую відповісти». Цікаве і правильно сформульоване дитяче запитання варто відзначити, похвалити, заохотити дитину. Гарною традицією є залишити наприкінці заняття 2-3 хвилини на дитячі запитання. Якщо це робиться систематично, то діти звикають і працюють. Може виникнути ситуація, коли запитань забагато, тоді вихователю їх треба правильно відсортувати. Наприклад, якщо запитання по темі заняття – відповідаємо одразу, якщо стосуються іншого – сказати, що це ще будемо згодом розглядати, якщо можна знайти відповідь під час спостереження чи проведення досліду – організуємо це під час прогулянки. Важливо привчати дитину шукати відповіді на запитання і самостійно, наприклад, подивитися ілюстрації в книжці, поспостерігати за поведінкою тваринок, пташок.

Стимулювати пізнавальну активність дітей можна і методом *повторення*. Без повторення неможливо досягти міцності знань. Але і повторення буває різних видів. Так, часто ми вдаємося до прямого повторення, коли просимо повторити дитину те, що вона засвоїла, попросту відтворити матеріал. Наприклад, це можуть бути відповіді на репродуктивні питання, переказ казки чи оповідання, декламація вірша тощо. Творчого ставлення до матеріалу тут не передбачається. Але часто ми вдаємось і до асоціацій, коли, вивчаючи нове, звертаємось до досвіду дитини, до схожого матеріалу, який вже дошкільник пізнав колись. Тоді має місце повторення через застосування знань у схожій ситуації. Наприклад, на що схожий цей предмет? Про якого ще казкового героя ми можемо сказати, як про сильного, сміливого, мужнього? Така робота навчає дітей порівнювати, проводити паралелі, узагальнювати, самостійно робити висновки. Найвищого рівня досягає повторення на опосередкованому рівні: до засвоєних знань дитина звертається в ситуації, коли треба спертися не на конкретний засвоєний раніше матеріал, а на ті узагальнення і висновки, які були зроблені на основі його опрацювання. Наприклад, коли вирішуються задачі: у Тетянки є два брати і одна двоюрідна сестра. Скільки дітей у Тетянчиних батьків?; у двох сестер по одному брату. Скільки всього дітей в сім'ї? – дітям потрібно пригадати родинні зв'язки, ті узагальнення, які були ними зроблені до цього часу про сім'ю, родину.

Завжди активізують дитяче пізнання *логічні задачі*. Це інформативний засіб для розвитку мислення, кмітливості, допитливості, розминка для мозку в будь-якому віці. Вони змушують думати, розмірковувати, аналізувати, робити умовисновки. На відміну від математичних задач, які спрямовані на пошук кількісних характеристик об'єкта, логічні передбачають визначення і аналіз взаємозв'язків між усіма елементами в завданні. Вони змушують дитину концентруватися, зосереджуватися на предметі уваги, поки не знайдеш відповідь. Уміння мислити нестандартно – шлях до раціонального вирішення різних життєвих завдань, це завжди знадобиться в майбутньому. Дітям можна запропонувати такі логічні задачі: 1. Жили-були 3 дівчинки: Женя, Марійка і Оля. Женя була вища за Марійку, Марійка вища за Олю. Хто з дівчаток найнижчий, а хто найвищий? 2. У семи сестер по одному брату. Скільки всього хлопчиків у сім'ї? 3. Скільки вушок у трьох дівчаток? 4. Петрик, Сашко і Микита читали книжки. Один хлопчик читав про війну, інший – про спорт, третій – про подорожі. Хто про що читав, якщо Петрик не читав про війну і про спорт, а Сашко не читав про спорт? 5. Тетянка сумніша, ніж Антон. Антон сумніший, ніж Олексій. Хто з них веселіший? 6. Ліза охайніша, ніж Катя. А Катя охайніша, ніж Світлана. Хто з дівчаток найохайніший?

Діти – це маленькі дослідники, вони надзвичайно люблять *експериментувати і проводити дослід*. Знайомлячи дітей з різними технічними пристроями, демонструвати їх призначення і можливості теж можна за допомогою дослідів. Наприклад, проведемо дослід з цукром та кавомолкою. На що він перетвориться? Важливо, що дитина має можливість самостійно знайти вирішення проблеми, висувати гіпотези та перевіряти їх істинність на практиці.

5.3. Методи, спрямовані на підвищення емоційної активності дітей при засвоєнні знань про соціальний світ

Тільки те, що заторкнуло емоції дитини, може стати частинкою її світогляду. Тому знання і повинні виконувати емоціогенну функцію, інакше вони пройдуть повз дитину. Переживання радості, гордості за себе, здивування, успіху – це позитв, який приємно згадувати, а разом з ним і відомості, які супроводжувались подібними емоціями і відчуттями. Тому емоційна активність дітей на занятті є надзвичайно важливою умовою їх успішного навчання і виховання. Під емоційною активністю розуміємо зацікавлене сприйняття матеріалу, вираження співчуття, співпереживання, співрадість, бажання взяти участь у подіях, висловити своє ставлення, оцінити героїв. Емоційна активність дитини часто проявляється в експресивному забарвленні мовлення, в яскравій міміці, пантоміміці, жестикуляції. Післядія також може мати місце: у вільній діяльності дитина захоче повернутися до почутого, пережитого в образотворчій, ігровій діяльності, в спілкуванні з іншими. Емоціями дитину може «заразити» і сам вихователь, адже він є зразком для дошкільників в усьому, з його допомогою формується і їх емоційна сфера. Тому важливо, наскільки вихователь уміє передавати своє ставлення до змісту знань, що є необхідною умовою впливу на емоційну сферу малюка. Розкриємо деякі методи і прийоми, які допоможуть вихователю активізувати емоції дітей.

Гра та ігрові прийоми – безпрограшний варіант викликати у дітей позитивні емоції. Наприклад, працюючи над темами «Місто», «Моя країна», можна вдатись до *уявних подорожей, уявних ситуацій, до зустрічі з уявними героями* (А давайте уявимо, що до нас в гості завітла людина з іншої країни. Що б ми могли розповісти їй про нашу Україну? Завтра до вас приїде ваш гарний друг, він ніколи не був у нашому місті. Куди б ми могла його повести, що показати, що цікавого про наше місто розповісти? Давайте уявимо, що ми на ракеті полетіли в космос і залетіли на іншу планету. Там неземні істоти захотіли більше дізнатися про Землю. Що ми їм розповімо?) Гра розкріпачує дітей, це їх «природне середовище», в якому вони себе почувають компетентнішими, ніж дорослі.

Близький до цього прийому і прийом *«придумай (продовж) казку»*. Наприклад, давайте придумаємо казку про країну доброти, про країну дітей, про країну дорослих, про місто ледарів, нечупар, про будинок доброти, гостинності тощо.

Допоможуть підвищити емоційну активність **ігри-драматизації**, які можна проводити після опрацювання художнього твору, при підготовці до свята.

Початок заняття повинен бути завжди емоційним, щоб привернути увагу дітей, мотивувати, налаштувати на роботу, викликати бажання розгадувати, досліджувати, пізнавати, дивуватися і творити. Ефект новизни можна досягти за допомогою зміни традиційної форми проведення заняття, наприклад, діти порадіють екскурсії, умовній подорожі, вікторині, розвагам, зустрічі з цікавими людьми тощо. Новизну створить і *сюрпризний момент* – поява нової іграшки, показ слайдів, мультфільму, поява дорослого чи іншої дитини в новому незвичному образі, лист і т.д.

Емоційність заняття забезпечить і використання такого методу, як *гумор, доброзичливий жарт*. Добре, коли діти часто сміються, радіють життю, оптимістичні, розуміють жарти. Якщо в групі панує така атмосфера, то діти швидше відгукнуться на пропозицію займатися, працювати, грати. Заняття, де вдало використаний гумор, буде веселим і пам'ятним для дітей. Веселинки, смішні історії, забавлянки, кумедні розповіді створять атмосферу емоційної близькості між вихователем і дітьми, невимушеності. Важливою умовою є використання тільки доброзичливого жарту, без скривдження якоїсь дитини. Також і діти хочуть часто розповісти, які смішні історії з ними або з їхніми батьками траплялися. Потрібно заохочувати дітей до використання жартів у побутовому житті і їх розумінню.

5.4. Методи і прийоми, що сприяють встановленню зв'язку між різними видами діяльності

Коли одні і ті ж знання використовуються в різних видах діяльності, змістовно і логічно пов'язаних між собою, то їх виховуючий ефект зростає. Тому звернемо увагу на методи, які сприяють цьому процесу.

Зв'язки між різними видами діяльності мають різну спрямованість в залежності від мети. Наприклад, ознайомлюючи дитину з різною технікою, емоційно розповідаючи про великих винахідників, вихователь викликає бажання у дошкільників і самим створювати, винаходити, експериментувати. В трудовій діяльності або в продуктивній діти намагаються апробувати свої сили.

Вихователю бажано підбадьорювати дітей, висловлювати віру в їх можливості, допомагати при потребі, навчати загальновідомим способам діяльності.

Ефективним методом у встановленні зв'язку між діяльностями буде *перспективне планування*. Дітям пропонується поміркувати, де вони зможуть використати набуті знання, уміння. Наприклад, навчаючись ліпити овочі та фрукти, діти приходять до розуміння, що вони зможуть використати отримані макети під час гри в магазин. А саме уміння ліпити знадобиться, коли будуть з мамою ліпити пиріжки чи вареники або ж ліпити сувенір для подарунку близькій людині. Збагачуючи знання дітей про різні професії, надаємо їм матеріал для ігор. Займаючись продуктивною діяльністю, звертаємось до знань, які вони здобули в процесі спостереження, дослідження, маніпулювання предметами тощо.

Також використовуємо в роботі відомий в психології *ефект Зейгарник*. Вихователі часто вдаються до нього, можливо, і не знаючи назви. Його змістова сутність яскраво розписана в казках Шахерезади («1001 ніч»). Дівчина, щоб врятуватись, розказуючи казки на ніч своєму царю, ніколи не розповідала всю казку до кінця. Найцікавіше – кінцівку – залишала на другу ніч. Цар, зацікавлений історією, весь день ходив в очікуванні продовження. І, звісно, не страчував свою полонянку. Отже, якщо діти виявили справжнє зацікавлення матеріалом, то недоведення до кінця справи змусить їх розмірковувати над нею, зачасту втілюючи те, що встигли дізнатися, в різних видах діяльності. Таким чином дія, яка була цікавою і залишилась незавершеною, краще запам'ятовується. Пояснення криється в тому, що інтерес, який виник на початку діяльності до процесу і результату, які перервались, не були досягнуті, провокує людину все ж продовжити дію і отримати бажане. Тому виникає мотивація до продовження розпочатої діяльності або до втілення цієї ідеї, дії в іншій діяльності, яка б задовольнила потребу в отриманні бажаного результату. Наприклад, після прочитання частини художнього твору у дітей виникає бажання інсценізувати його в грі, намалювати персонажів, купити книжку і дочитати з мамою тощо. Сполучною ланкою, своєрідним «дидактичним містком» може бути бесіда з дітьми про те, як можна «в це» пограти, де втілити.

Ефективно спрацьовують і такі методи, як прохання *навчити іншого тому, що вмієш сам*, пропозиція *перевірити припущення, здогадку (гіпотезу), привернення уваги до нових предметів і діяльність з ними*.

5.5. Методи корекції і уточнення уявлень дітей про соціальний світ

В процесі пізнання соціального довкілля дитина отримує інформацію опосередковано, від інших людей, та безпосередньо, спостерігаючи, взаємодіючи з іншими, граючись, включаючись у різні види діяльності. Але далеко не завжди почуте є правильним, і висновки, зроблені дитиною під час безпосереднього пізнання, в силу невеличкого життєвого досвіду, невміння оцінювати, відсутності правильних моральних еталонів, теж часто потребують корекції, уточнення. Тому завдання вихователя – вчасно виявляти світоглядні хиби дитини та виправляти їх, формувати суспільнодоцільну поведінку і форми вираження ставлень.

Всі знання та уявлення про оточуючий суспільний світ можна поділити на 2 групи: ті, що особистісно не зачіпають дитину, і такі, які безпосередньо стосуються її особистісного розвитку і мають прямий вплив на її життя. Здобуває

дитина знання, інформацію, досвід або шляхом цілеспрямованої роботи з нею (під час чого теж буває неправильне розуміння матеріалу), або стихійним шляхом (сам спостерігав, чув розмову знайомих, людей на вулиці, почув по телебаченню тощо). Дорослим важко вдається контролювати зміст такої інформації і впливати на оцінку її дітьми.

Корекція і уточнення знань відбуваються на заняттях і в повсякденному житті. Методи, які при цьому використовують дорослі – *бесіди, роз'яснення, вправи, спостереження, досліді, експериментування, повторення*. Завдяки їм можна уточнити, що залишилось поза межею розуміння дитини, і за допомогою практичних дій, вправлянь допомогти правильно зрозуміти явища, події, предмети оточуючого довкілля. Наприклад, діти не зрозуміли, як працює механічний годинник, доречно дати дитині його в руки і повправлятися з відліком часу, порівнюючи з пісочним годинником. Важливо вчасно виявляти прогалини в знаннях дітей і ліквідувати їх, а також розуміти причини їх незасвоєння. Також є інформація, яка буде надто складною для дитини дошкільного віку, в такому випадку краще дати узагальнюючу відповідь на запитання, не вдаючись до недоступних дитячому розумінню деталей.

Після *уточнення*, до якого вдався вихователь, можна запропонувати *повторне виконання завдання* (ще раз зроби, ще раз намалюй, ще раз розкажи). Ситуації вибору теж дають можливість уточнити і відкоректувати знання дошкільників: наприклад, як би ти вчинив на місці хлопчика? Що треба було відповісти бабусі?

Зворотній зв'язок забезпечується і завдяки проведенню контрольних занять, які демонструють загальну картину засвоєння дітьми програмного матеріалу. При цьому використовують метод бесіди, спостереження за дітьми в процесі діяльності, спілкування, проблемні ситуації, дидактичні ігри.

Запитання для самоаналізу та самоконтролю

1. Які класифікації методів ви знаєте? Чому існує така розмаїтість щодо класифікацій? Яка Вам найбільше імпонує?
2. Як класифікували методи ознайомлення дітей з довкіллям А.Богуш та Н.Гавриш?
3. Охарактеризуйте групу метоів безпосереднього ознайомлення дітей з довкіллям.
4. Розкрийте сутність методів складання цілісного поля чи карти; методу проектування; методу моделювання.
5. Які методи допомагають підвищити пізнавальну активність дітей?
6. Охарактеризуйте методи, з допомогою яких викликаються у дітей позитивні емоції до навчального матеріалу.
7. В чому полягає ефект Зейгарник? Як його використовують у практиці роботи з дітьми?
8. Які методи корекції знань є найефективнішими?

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти таблицю «Методи ознайомлення дітей з суспільним довкіллям».
2. Запопонуєте методи забезпечення емоційного сприйняття інформації

дітьми з теми «Традиції та свята українського народу».

3. Запопонуєте методи корекції знань дітей з теми «Моя Батьківщина. Національні та народні символи України»

Тестовий контроль

1. На які групи поділяють методи ознайомлення дітей з суспільним довкіллям за таким критерієм, як джерело передачі та сприйняття інформації:

- а) активні і пасивні;
- б) методи діяльності вихователя та методи діяльності дітей;
- в) індуктивні, дедуктивні, традуктивні методи;
- г) репродуктивні, пояснювально-ілюстративні, проблемно-ігрові, пошукові,

дослідницькі методи;

д) словесні, практичні, наочні методи.

2. Ілюстрування - це:

- а) форма роботи з дошкільниками;
- б) метод;
- в) принцип;
- г) закономірність;
- д) засіб.

3. Який метод є дуже ефективним для підвищення пізнавальної активності дітей:

- а) бесіда;
- б) розповідь;
- в) пояснення;
- г) експеримент, дослід;
- д) вправа.

4. Який з перерахованих методів найбільше спрямований на підвищення емоційної активності дітей при засвоєнні знань про соціальний світ:

- а) метод моделювання;
- б) розповідь;
- в) дослід;
- г) вирішення логічних задач;
- д) гра-драматизація.

5. Який метод не використовується при ознайомленні дітей з суспільним довкіллям:

- а) бесіда;
- б) диспут;
- в) дослід;
- г) розповідь;
- д) спостереження.

6. Організована цілеспрямована розмова вихователя з дітьми з певної теми, що складається із запитань та відповідей – це:

- а) розповідь;
- б) пояснення;
- в) інструктаж;
- г) бесіда;

д) лекція.

7. Метод навчання, що передбачає роз'яснення незрозумілих фактів, подій, явищ, це:

- а) розповідь;
- б) лекція;
- в) бесіда;
- г) пояснення.
- д) досліди.

8. До групи методів безпосереднього ознайомлення дітей із довкіллям належать:

- а) бесіда, пояснення;
- б) розповідь, читання художніх творів, усна народна творчість;
- в) інструктаж;
- г) наочні, практичні, ігрові;
- д) всі відповіді правильні.

9. Який метод належить до групи опосередкованих методів ознайомлення дітей з суспільним довкіллям?

- а) розповідь;
- б) гра;
- в) дослід;
- г) моделювання;
- д) вправа.

10. Який метод ознайомлення дітей з суспільним довкіллям описано: метод колективної роботи, до якого залучаються діти і дорослі, і який полягає у наочному відображенні уявлень дітей про різноманітні явища, об'єкти оточуючої дійсності (наприклад, «Африка», «Північ», «Місто»). Розміри залежать від теми, віку дітей, їх реальних можливостей (це може бути зроблено на сірниковій коробці, на листівці, на ватмані). Вихователь попередньо обговорює з дітьми зміст, який можна зобразити, діти пригадують всі можливі компоненти, пропонують, де краще їх розмістити, як найкраще відобразити. Після цього діти під керівництвом вихователя відбирають, вирізають, розміщують і приклеюють деталі, домальовують потрібні. Робота триває декілька днів і зберігається у групі приблизно протягом двох тижнів.

- а) метод проєктів;
- б) вправа;
- в) створення цілісного поля (карти);
- г) бесіда;
- д) створення каталогу ситуацій.

РОЗДІЛ 6. ЗАСОБИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З СОЦІАЛЬНОЮ ДІЙСНІСТЮ

Ключві поняття: засоби, середовище, іграшки, праця, усна народна творчість, народні ремесла, свята, література, наочні засоби, технічні засоби.

6.1. Загальна характеристика поняття «засіб»

Плідність залучення дітей до соціальної дійсності залежить від засобів, які добирає і використовує в роботі вихователь. Відомо, що в педагогіці

розрізняються засоби виховання і засоби навчання. Коли йдеться про ознайомлення дітей з соціальною дійсністю, ці дві категорії - виховання і навчання - не можуть розглядатися ізольовано один від одного, оскільки вони взаємозв'язані. Розглянемо детальніше засоби з точки зору їх потенційних можливостей в ознайомленні дітей з соціумом.

Отже, засоби – це матеріальні та духовні цінності, використання яких підвищує ефективність навчально-виховного процесу. Основними засобами ознайомлення дітей з суспільним довкіллям є: середовище (предметне, природне, соціальне, мовленнєве тощо), слово вихователя, праця, ігри, народні традиції, звичаї, обряди, свята, мистецтво, художня література, усна народна творчість, технічні засоби навчання, наочні засоби.

Засоби стають джерелами пізнання світу. Вихователю важливо пам'ятати, що виступаючи носіями інформації, засобами дитячого пізнання вони стають лише за умови доступності сприйняттю і розумінню, тобто знаходяться в межах порогів інформативності (відповідність віковим та індивідуальним можливостям сприйняття), а також емоційної насиченості.

Варто зазначити, що далеко не всі засоби дитячого пізнання соціуму дорослий контролює. Умовно можна виокремити три групи засобів за критерієм контролю дорослого: 1) засоби, які цілком контролюються дорослим (слово, з яким він звертається до дітей, якщо дорослий володіє собою і самоконтролем), 2) засоби, які дорослий частково може контролювати (наприклад, художня література, музика, телебачення – дорослий відбирає ті екземпляри, які є педагогічно доцільними); 3) засоби, якими дорослий не управляє (наприклад, мовленнєве середовище на вулиці, де дитина щось може почути, предметне середовище, яке вона спостерігає, виходячи з дому).

Бажано, щоб дитина отримувала інформацію з перших двох груп, відповідно інформацію, яка почерпнута за допомогою засобів третьої групи, часто потрібно коригувати.

6.2. Середовище, його види як засіб ОДСД

Не викликає сумніву, що найбільш впливовим засобом виховання і навчання є середовище. Власне, середовище – це люди, природа, предмети, які оточують дитину. Дитина повторює те, що бачить перед собою з дня на день. Тому, мабуть, найвагоміший вплив чинить соціальне середовище. В широкому розумінні соціальне середовище – суспільні, матеріальні, духовні умови існування і життєдіяльності дитини. У вузькому – кагорта людей, яка знаходиться поруч із дитиною, навчає її, передає досвід, показує приклад. Дитина переймає традиції, звичаї, порядки, правила поведінки, особливості становлення взаємин того конкретного соціуму, в якому проживає. Вона зсередини його бачить і є одним з членів. Тому соціальне середовище виконує дві вагомі функції: 1) передача дитині досвіду діяльностей, поведінки, правил співжиття серед інших; 2) допомога дитині зайняти своє місце в суспільстві, бути значимим для нього, бажаним, прийнятним, корисним, перетворювачем, щасливим серед інших.

Не всі події, які відбуваються в соціальному світі, є зрозумілими для дитини, тому не всі мають виховний, соціалізуючий вплив. Наприклад, дитина в 1 рік орієнтується тільки на добре знайомих, рідних людей. І тому пізнання соціуму

здійснюватиметься нею опосередковано через емоції, слова близьких людей, спілкування, яке спрямоване безпосередньо на дитину. Все інше буде поза її сприйняттям, не буде для неї існувати, тому і не виступатиме засобом виховання. Отже, соціальна дійсність є засобом виховання в тому випадку, коли об'єкти, факти, явища, події, з якими зустрічається малюк, є зрозумілими, доступними, особово значимими для нього.

З віком межі соціуму розширюються, коло спілкування дитини зростає, її пізнання виходить за межі домівки і кола рідних людей, доступним стає встановлення і розуміння причинно-наслідкових зв'язків, усвідомленими стають власні почуття та емоції інших людей. Як наслідок - на дитину впливає більша кількість об'єктів, подій, фактів, отже, соціальна дійсність в більшій мірі починає бути засобом виховання.

Перед вихователем постає завдання влучно відбирати із соціальної дійсності ті події, факти, які можуть бути досягнуті розумом дитини, будуть нести розвиваючий потенціал і виступатимуть засобом залучення дошкільника до соціального світу.

Для цього пропонуємо скласти "соціальний портрет" оточення, в якому знаходиться ЗДО. До нього можемо віднести опис найближчих соціально значимих об'єктів (магазин, бібліотека, кінотеатр, поліклініка, музей, театр, шкла, пошта); перелік найближчих вулиць, площ, скверів, парків; знаменні дати міста (селища), які будуть відзначатися в поточному році, в яких діти можуть взяти участь (День міста, Масниця, свято Івана Купала, День залізничника); перелік подій, які матимуть місце в закладі дошкільної освіти ("день народження" дитячого садка, конкурс на кращу шпаківню, свято осені, озеленення ділянки та ін.). Надалі вихователь розподіляє, який матеріал буде доступним і доцільним для молодшої, середньої, старшої групи, і планує в перспективному плані відповідну роботу.

Засобом пізнання соціального світу виступає і предметне середовище. Воно характеризує рівень розвитку науки і техніки, рівень культури суспільства. С. Новосьолова означає предметне середовище як систему матеріальних об'єктів діяльності дитини, тобто це іграшки, ігри, посібники, обладнання і матеріали для організації самостійної творчої діяльності дітей. У ЗДО необхідно створити розвивальне просторове предметне середовище. До іграшок, ігор у дитини має бути вільний доступ, вона має їх використовувати, коли виникає таке бажання. Важливо забезпечити комфортність відчуття дитини серед різних предметів як у садочку, так і вдома.

Дитина постійно стикається з предметами рукотворного світу, в яких закладений соціальний досвід людства, відбитий рівень розвитку суспільства, технічного прогресу. Предмети, які оточують дитину, повинні бути різноманітні за своїми функціями, якостями, властивостями. Іноді предмети, навіть якщо знаходяться в полі зору дитини, можуть не потрапити в поле її уваги, аж поки дорослий не зверне на них увагу і не введе їх у дитячу діяльність. Тому не всі оточуючі предмети є засобами пізнання соціального світу. Ще варто відзначити, що предметний світ, в якому проживає своє дитинство дошкільник, чинить великий вплив на формування сфери його потреб, на цінності і смаки.

Мовленнєве середовище, в якому проживає дитина, визначає мову, якою буде спілкуватися дитина, рівень культури її оволодіння, багатство лексики, відсутність чи, навпаки, наявність діалектів, жаргонних слів, усної народної творчості в мовленні малюка.

Загалом середовище може бути стихійним та організованим, близьким та далеким, гальмівним і розвивальним, пасивним і активно стимулюючим. Перед вихователем постає завдання – створити для дітей розвивальне активно стимулююче предметне, мовленнєве і соціальне середовище, яке б забезпечувало комфортне життя дитини.

6.3. Іграшка, її значення при введенні дитини у соціум

У предметному світі, що оточує дитину, особливе місце відводиться іграшці. Це особливий засіб ознайомлення с соціальним світом, сполучна ланка між грою і реальним життям. Гра відбиває рівень розвитку суспільства, економічні та політичні явища, події, що відбуваються, провідні цінності, навіть ідеологію. Завдяки іграшці малюк пізнає життя у всьому розмаїтті, різнонаправлено.

Особливе місце відводиться ляльці. Це іграшка, яка дозволяє розвивати і стимулювати соціальні почуття. Адже лялька в грі замінює іншу людину, з нею дитина практикується у спілкуванні, встановленні контакту, взаємодії. Дошкільник моделює різні ситуації з лялькою, які можуть мати місце в реальному житті (лялька захворіла, годуємо ляльку, ідемо на прогулянку, в гості, навчання в школі, похід до магазину, в перукарню, в театр тощо). Лялька розвиває у дошкільника почуття емпатії, навчає допомагати іншому, турбуватися про когось і любити. Надзвичайно цікавими в роботі є ляльки-персони, які віднедавна набули популярності. Така лялька стає ніби членом дитячого колективу, практикує дошкільників у визначенні емоційного стану іншого, думок і ставлень.

Народні іграшки (це переважно іграшки з природного матеріалу: соломи, глини, лози, дерева, тканини, тіста, квіток) залучають до пізнання національних коренів, традицій, історії життя народу. Дуже часто такі іграшки робили діти самі для себе та для своїх молодших сестричок і братиків. Це були мотанки, свищики, жайворонки, ляльки, коники, баранці, пташки, свистульки, іграшковий посуд, вітрячки, човники, візочки, дзиги, фуркальця тощо.

Технічна іграшка копіює сучасні технічні засоби, ознайомлює з винаходами людства, досягненнями технічної думки, зі способами управління предметами, зі здатністю людини впливати на навколишній світ, навчає поводитися з технічними побутовими предметами.

Отже, іграшки різноманітні за своїми потенційними можливостями, дозволяють розширювати уявлення дошкільників про оточуючий світ і формувати практичні уміння поведінки і діяльності в соціумі.

6.4. Праця, її різновиди в дошкільному віці

Одним із дієвих засобів ознайомлення дітей із соціальним довкіллям є праця. Праця – це цілеспрямована діяльність людини, спрямована на виготовлення та використання знарядь праці, а також на видозміну та пристосування природних багатств для задоволення своїх потреб. Дошкільників залучають до праці з самообслуговування, до посильної праці у природі, побуті,

до продуктивної праці, ознайомлюють з працею дорослих. Праця сприяє вихованню у дітей працелюбності, дисциплінованості, організованості, охайності, самостійності, відповідальності, збагаченню їхнього словника, оволодінню різними способами діяльності, розширенню уявлень про професії, про трудові відношення, взаємозалежності у колективній праці.

Особливо дитина тягнеться до праці, якою займається дорослий. Їй кортить долучитися до цього процесу, відчутти себе спроможним щось зробити, як дорослий, спробувати свої сили. Зрозуміло, що дитина ще не має достатньо досвіду, умінь, тому її діяльність часто є навіть руйнівною, однак такий потяг обов'язково потрібно підтримати і заохотити. Таким чином, дитина звикає все робити разом, допомагати, бути поруч. Загалом трудова діяльність змінює систему взаємовідносин дітей з дорослими та однолітками, формує відповідальне і ціннісне ставлення дітей до довкілля. Основними формами організації праці дітей є доручення, чергування і заняття.

6.5. Засоби культури (усна народна творчість, література, музичне, образотворче, театральне мистецтво, народні ремесла, свята)

Могутніми засобами ознайомлення дітей із соціумом, з правилами поведінки у ньому є усна народна творчість, різні види мистецтв, народні художні промисли та ремесла України, традиційні та національні свята. Зокрема, завдяки літературним творам діти дізнаються про працю людей різних професій, про життя інших народів, країн, про внутрішній світ людини, її почуття, вчинки, взаємовідносини між дорослими та дітьми. Художня література є одночасно і джерелом знань, і джерелом почуттів. Тому так важливо якомога раніше залучати дітей до літератури. Проте завжди слід пам'ятати, що література не повинна використовуватися як засіб супроводу якихось дій дитини. Вона самоцінна. Література – це мистецтво, тому дуже важливо, щоб діти навчилися бачити в ній щось гідне поваги, благородне і піднесене.

Література має високу інформативність, однак важливо правильно добирати твори для опрацювання з дошкільниками, щоб вони були доступними для дитячого розуміння, впливали на їх емоційну сферу. Дітей ми знайомимо з різними літературними жанрами – оповіданнями, казками, віршами, байками, билинами. Зміст їх теж повинен бути різним: пізнавальним, гуморстичним, моралізуючим тощо. Дитяча книжка зазвичай ілюстрована картинками, які теж виступають засобом ознайомлення дітей з соціумом і сприяють образності сприйняття художніх творів. Картинка допомагає звернути увагу дітей на потрібні образи, особливості місцевості, характер взаємин, особливості діяльності, поведінки.

Народна мудрість зібрана в усній народній творчості. З неї діти черпають інформацію про життя нашого народу в давнину, дізнаються про особливості побуту, праці, відпочинку, про свята і традиції. Потішки, лічилки, мирилки, заклички, веснянки, прислів'я і приказки, народні казки, пісні, хороводи – це жанри, в яких плідно творив наш народ і з якими ми щоденно ознайомлюємо дітей, збагачуючи не тільки їх соціальний досвід, а й здійснюючи мовленнєвий розвиток.

Уточнює і розширює уявлення дітей про світ образотворче мистецтво. Твори відомих художників доцільно і потрібно вводити в роботу з дітьми, щоб формувати у них відчуття краси, величі, викликати високі моральні почуття, прищеплювати естетичний смак, розвивати вподобання.

Праця і побут українського народу відображені в ремесах, якими здавна займалися і славились українці: ткацтво, килимарство, художня обробка дерева, гончарство, гутництво, бондарство, кушнірство, ковальство, лозоплетіння, вишивання, стельмаство, столярство, теслярство, різьблення по дереву, каменярство, декоративний розпис. Декоративно-ужитове мистецтво, яке має місце на теренах України, сягає своїм корінням саме в народні ремесла. Ознайомлюючи дітей з ними, прищеплюємо розуміння, що наш народ завжди славився працелюбністю, майстерністю.

Свята – це приємні події життя і дорослих, і малечі. Деякі з них стосуються тільки родини, а деякі набирають загальнодержавного масштабу. Сценарій проведення свята дієво залучає дитину до підтримання традицій свого народу, родини, вияву поваги до минулого і сьогодення.

6.6. Наочні засоби

Значне місце займають наочні засоби навчання, серед яких реальні предмети, схеми, діаграми, малюнки, картини, репродукції, креслення, фотографії, карти, глобуси, ноти. На етапі дошкільного дитинства особливе місце відводиться картині, яка є одним з головних засобів ознайомлення з соціальним довкіллям. Картини класифікують за різними ознаками: за форматом - на демонстраційні і роздаткові; за змістом - на дидактичні (предметні, сюжетні) і художні; за характером - на реальні, фантастичні, символічні, проблемно-загадкові, гумористичні; за функцією, яку виконують, - на атрибут гри, натхнення власної творчості, предмет обговорення, джерело, дидактичний матеріал; за тематикою - на ті, що зображають світ природи, світ людей, світ предметів, світ мистецтва. Кількість запитань, яку доцільно задавати дітям за змістом картини, варіюється залежно від віку дітей і може змінюватись від 3 – 4 у молодшому віці до 8 – 10 у старшому. Важливою є різноманітність запитань, їх проблемний, причинно-наслідковий характер.

Особливого значення набуває дидактична картина, яка супроводжується словом вихователя. Вимоги до дидактичних картин розробила Є.Тихеева. Картина повинна бути графічно грамотною, правдиво відображати реальну дійсність, не спотворювати її, правильно передавати колір, форму, композицію, просторові відношення. Зміст картини має відповідати віку дітей. Своїм змістом картина повинна не лише уточнювати і збагачувати знання дітей про довкілля, а й сприяти моральному, естетичному, патріотичному, екологічному, трудовому вихованню дитини. Під час розгляду картин дітей бажано посадити півколом, щоб усім було видно і чути вихователя. У процесі ознайомлення дітей з суспільним довкіллям також використовуються репродукції художніх картин, які поділяються за жанрами на натюрморт, пейзаж, портрет, картини побутового, історичного, билинного, батального, анімалістичного жанру. У процесі ознайомлення дітей з репродукціями художніх картин розв'язуються такі завдання: формування здатності художнього бачення картини, формування цілісного сприймання її змісту, розвиток естетичних

уявлень і почуттів, виховання оцінювального сприймання змісту картини, збагачення словника яскравими образними виразами, епітетами, порівняннями, метафорами. Специфікою сприймання репродукцій є цілісність, тобто уміння сприймати не тільки зміст картини, а й засоби художньої виразності. Дітям старшого дошкільного віку пропонують репродукції художніх картин, які зображують суспільно-політичні події, життя та побут людей, життя та ігри дітей у ЗДО, працю дорослих, відпочинок.

6.7. Технічні засоби навчання

ТЗН допомагають вихователю ознайомлювати дітей з довкіллям. Це комплекс різноманітних пристроїв, світлотехнічних, звукових посібників та апаратури: візуальні (сенсорна дошка, слайди, презентації, діафільми), аудіальні (радіо, CD-плеєр, диктофон), аудіовізуальні (телевізор, DVD), автоматичні (комп'ютер). Необхідно зауважити, що захоплення технічними засобами навчання у дошкільному віці (такими, як телевізор, комп'ютер) негативно позначається на здоров'ї дітей, оскільки вони погіршують зір і швидко стомлюють дітей, негативно впливають на психічне здоров'я.

Запитання для самоаналізу та самоконтролю

1. Який засіб чинить найістотніший вплив на введення дитини в соціум? Обґрунтуйте свою думку.
2. Яке значення іграшки в житті дитини? Чи залежить соціалізація дитини від наявності у неї іграшок?
3. Як різні види іграшок впливають на ознайомлення дітей із соціальною дійсністю?
4. До яких видів праці залучається дошкільник? Якими компетентностями дитина оволодіває в процесі праці?
5. Які наочні засоби використовує вихователь в роботі з дітьми в напрямі ознайомлення їх із соціальною дійсністю?

Завдання для самостійної роботи

1. Проведіть аналіз іграшок в групі ЗДО, де були на практиці, з точки зору того, яку інформацію про навколишній світ вони несуть дитині. Якими, на вашу думку, іграшками слід поповнити ігровий набір групи? Обґрунтуйте свою думку.
2. Складіть "соціальний портрет" ЗДО, в якому проходили педагогічну практику. Як його можна використати в різних вікових групах?.
3. Проведіть аналіз іграшок різних епох, виявіть основні для кожного періоду тенденції.

Тестовий контроль

1. Що не є засобом ознайомлення дитини з соціумом:
 - а) соціальна дійсність;
 - б) предмети, зроблені руками людей;
 - в) художня література;
 - г) диспут;
 - д) театральне мистецтво.
2. Який вид іграшки допомагає дитині ознайомитися з досягненнями техніки, зі способами управління предметами:
 - а) сюжетна іграшка;

- б) народна іграшка;
- в) технічна іграшка;
- г) лялька;
- д) брязкальце.

3. Який вид іграшки допомагає долучити дитину до її національного коріння, до її народу:

- а) народна іграшка;
- б) лялька;
- в) технічна іграшка;
- г) конструктор;
- д) робот-трансформер.

4. Який вид іграшки стимулює у дитини розвиток соціальних почуттів:

- а) сюжетна іграшка;
- б) народна іграшка;
- в) технічна іграшка;
- г) конструктор;
- д) лялька.

5. З яким видом мистецтва програма не передбачає ознайомлення дошкільників у ЗДО:

- а) образотворче мистецтво;
- б) театр;
- в) циркове мистецтво;
- г) художня література;
- д) музичне мистецтво.

6. Який засіб ознайомлення дитини з соціумом цілком контролюється дорослим:

- а) художня література;
- б) образотворче мистецтво;
- в) музика;
- г) соціальна дійсність;
- д) слово дорослого.

7. Що є засобом ознайомлення дітей з суспільним довкіллям?

- а) бесіда;
- б) картина;
- в) екскурсія;
- г) розповідь;
- д) заняття

8. До якої групи технічних засобів належить комп'ютер?

- а) аудіальних;
- б) візуальних;
- в) аудіо-візуальних;
- г) автоматичних;
- д) не є засобом

9. До якої праці не залучається дитина дошкільного віку?

- а) самообслуговування;

- б) продуктивної;
- в) виробничої;
- г) праці в природі;
- д) праці в побуті.

10. Про який засіб ознайомлення дітей з суспільним довкіллям йде мова: це комплекс різноманітних пристроїв, світлотехнічних, звукових посібників та апаратури?

- а) наочні засоби;
- б) середовище;
- в) мистецтво;
- г) технічні засоби;
- д) праця.

РОЗДІЛ 7. КОМПЕТЕНТНІСТЬ ДОШКІЛЬНИКА У СФЕРІ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ “Я САМ”

Ключові поняття: сфера «Я сам», фізичне, психічне здоров'я, свідомість, самосвідомість, духовне здоров'я.

7.1. Усвідомлення свого фізичного «Я» дитиною

Оскільки дошкільне дитинство вважають періодом первісного фактичного становлення особистості (О. Запорожець, Д. Ельконін, В. Котирло, О. Леонтьєв), розвиток самосвідомості як передумови життєвої позиції “Я в навколишньому світі” є одним з важливих педагогічних завдань для сім'ї та закладу дошкільної освіти. В контексті цього завдання особливої значущості набуває проблема формування в період раннього і дошкільного віку елементарних форм компетентності дитини у сфері життєдіяльності “Я Сам”, яка складається з суми характеристик вікової зрілості дитини у субсферах “Я-фізичне”, “Я-психічне” та “Я-соціальне”. Компетентною можна вважати дитину, яка не лише має уявлення про своє тіло, його будову, власні думки і переживання, свої соціальні ролі та обов'язки, але й може висловити з цього певні судження, зобразити враження художнім образом, так чи інакше поставитися до власних думок, почуттів, дій, співставити свою оцінку з моральними нормами, внести корективи у свою поведінку, проявити елементи творчості.

О.Л.Кононко зазначає, що основне призначення роботи вихователя, пов'язаної з усвідомленням дитини свого фізичного тіла, полягає у приверненні уваги дошкільника як особистості до своєї зовнішності, власного тіла як оболонки всіх внутрішніх органів і систем, усвідомлення фізичної вправності, сили, витривалості, можливості “вимірювати” своїм тілом життєвий простір [22]. Нижче наведено сім основних складників фізичного самоусвідомлення дошкільника, виділених вченою.

1. Зовнішність. Тіло. Основні органи. В дошкільному віці дитина продовжує активно оволодівати власним тілом, координацією рухів і дій, формуванням образу власного тіла та ціннісним ставлення до нього. Малюк починає цікавитися не тільки зовнішньою, а й внутрішньою тілесною конструкцією людини, відкривати особливості власної тілобудови.

Дошкільник поступово навчається оволодівати мимікою та тілесною експресією. Приблизно в п'ять років формується вміння контролювати вирази обличчя. Дитина охоче оволодіває тілесними діями, які кладуться нею в основу образу свого тіла.

З допомогою дорослих і завдяки власним враженням від особливостей функціонування свого тіла, у дошкільника формується схематичне уявлення про тіло як будинок, всередині якого “живуть” серце, легені, шлунок, кишківник, печінка, нирки. Вони іноді дають про себе знати, у декого виявляються нездоровими, про них часто згадують дорослі та старі люди. Внутрішнє життя організму все більше пов'язується у свідомості малюка із зовнішньою вправністю та благополуччям.

У дошкільному, особливо старшому, віці дитина все більше уваги починає приділяти своїй зовнішності – не лише з боку її охайності, але й привабливості для інших: дівчатка опікуються тим, чи гарні вони, турбуються про зачіску, прикраси, різні атрибути одягу, які вирізняють їх з-поміж інших. Процес дорослішання відбувається за законами природи і під впливом соціальних умов, однак суттєвий вплив на розвиток соціальної компетентності дитини мають характеристики її тілесної організації та її ставлення до себе як до істоти фізичної – стрункої - товстої, привабливої чи ні, рухливої - неповороткої, низенької - надміру високої тощо. Навчити дитину приймати себе з тими фізичними характеристиками, які її вирізняють, не комплексувати і не пихатитися – важливе завдання вихователя. Традиційно цьому напрямку роботи приділялось мало уваги.

2. Розвиток організму. Зростаючи, дитина дошкільного віку стикається з тим, що поруч з нею живуть і діють різні люди, які суттєво відрізняються між собою фізичними характеристиками – висотою, вагою, довжиною кінцівок, будовою тулубу, волоссям, розвиненістю м'язів тощо. Її життєздатність певною мірою пов'язана з умінням розрізняти людей за віком, орієнтуватися на головні ознаки дитинства, юності, молодості, зрілості, старості, усвідомлювати, що зміни в тілесній організації людини взагалі, і власній зокрема, пов'язані, з одного боку, з об'єктивними законами природи, з іншого, - з умінням носія фізичних властивостей і якостей опікуватися ним, турбуватися про своє тіло, правильно харчуватися і доглядати його. І на цьому варто акцентувати увагу дітей: від їхнього способу життя буде залежати і їх зовнішній вигляд, і самопочуття.

3. Гігієна тіла. Гігієна праці. Дошкільна освіта завжди опікувалася проблемою гігієни. Однак у сьогоденні увага приділяється не тільки особистій гігієні дитини, а й гігієні праці, гігієні житла. І якщо раніше ми розглядали дошкільника як об'єкт впливу (вихователь сказав - і лише тоді він зробив), то зараз бачимо в дитині активного суб'єкта власних гігієнічних дій, здатного до самоконтролю та саморегуляції.

4. Розвиток рухової активності. Дошкільня – період оволодіння дитиною основними рухами, зокрема ходьбою, бігом, стрибками у висоту та довжину, киданням предметів у ціль, лазанням, повзанням, умінням тримати рівновагу, пересуванням на лижах, їздою на двоколісному велосипеді, на самокаті, на ковзанах, плаванням. Важливо підкреслити, що на відміну від звичної орієнтації педагога на кількісні показники фізичних досягнень та якість виконаних вправ,

тепер більше уваги приділяється тому, чи охоче береться дитина їх виконувати і яка норма виконання є її індивідуальною, відповідає її природним можливостям, дозволяє відчути себе задоволеною, спроможною; в яких випадках дитина почувається ніяково, невпевнено, проявляє боязкість, а можливо, справжню фобію. Адже будь-яке фізичне насильство над собою може залишити негативний слід у душі, позначитися на подальшому ставленні до фізичної культури.

5. Статева ідентифікація. В зв'язку з тим, що дитина оволодіває своїм тілом, і у неї розвиваються пізнавальні інтереси, пробуджується зацікавленість своєю тілесною організацією, морфологічними особливостями свого тіла згідно статі. Усвідомлення своєї статевої належності входить до структури образу-Я. Ототожнення дитиною себе з фізичною статтю чоловіка або жінки, прагнення відповідати відповідним стереотипам поведінки, соціальним стандартам – важлива умова особистісного становлення в дошкільному віці.

Зростаючи, малюк привласнює поведінкові форми, інтереси і цінності своєї статевої групи, навчається розрізняти хлопчика і дівчинку за основними фізичними ознаками. Частіше за все проблем, пов'язаних із статтю, дорослі прагнуть уникати, відволікаючи дітей від складних запитань і необхідності на них відповідати. Проте становлення самосвідомості починається саме з засвоєння дитиною формули: “Я–хлопчик” або “Я – дівчинка”. Стереотипи чоловічої та жіночої поведінки важливі для засвоєння дитиною статево-рольової позиції, оволодіння здатністю орієнтуватися у спільному та відмінному між жінками та чоловіками. Формування базису особистісної культури неможливе без своєчасного становлення механізмів статевої диференціації та ідентифікації.

6. Здоров'я і хвороба. Від рідних та близьких дорослих малюк дізнається про власне здоров'я, ті чи інші хвороби. Проте дитина звично залишалася лише об'єктом оцінки показників її здоров'я-нездоров'я дорослими. Погляд на зростаючу особистість як на активного суб'єкта життя вимагає її оснащення елементарними уявленнями про показники свого здоров'я-нездоров'я, з якими слід рахуватися, на які необхідно зважати, які слід розпізнавати. Зокрема, це стосується змін в активності, апетиті, сні.

Дошкільник, який орієнтується в показниках свого фізичного стану, ймовірно за все, виявиться життєздатним, зможе собі допомогти, звернеться за допомогою, намагатиметься уникнути того, що для його стану є шкідливим, руйнівним. Елементарна обізнаність виявиться важливим внеском у формування найпростіших форм життєвої компетентності зростаючої особистості.

7. Безпека життєдіяльності. Даний напрям освітньої роботи з дошкільниками безпосередньо пов'язаний з попереднім, оскільки стосується уміння дітей самостійно вирізняти основні небезпечні чинники довкілля. До них, зокрема, відносяться ті, що пов'язані з безпечним перебуванням вдома, в дитячому садку, на вулиці, на воді, на льоду, на спортивному майданчику [18].

Безпечна життєдіяльність дитини дошкільного віку означає відсутність у досвіді малюка цигарок, алкогольних напоїв, наркотичних речовин, статевої домагань, що, на жаль, зустрічається в наш час. Дитину ознайомлюємо з алгоритмом допомоги при кровотечі, опіку, укусі тварин чи комах, при

травмуванні. Проте переважна більшість дітей, отримуючи пошкодження тіла, плачуть, бояться медичної допомоги, яка їм надається.

Всі означені вище напрями навчально-виховної роботи у своїй сукупності спрацьовують на формування у дошкільника фізичного здоров'я як складової загального здоров'я особистості.

7.2. Психічна складова особистості дошкільника

Другим важливим складником особистості дитини є психічна сфера. У перекладі зі старогрецької слово “псюхе” означає душа. Отже, йдеться про розвиток у дошкільника внутрішнього, душевного життя. Допомогти дитині його проявляти, вдосконалювати, збагачувати – важливе призначення дорослої людини.

Основними “блоками” психічної сфери виступають свідомість і самосвідомість. Основними “вимірниками”, а отже, і векторами, що визначають найголовніші напрями освітньої роботи, пов'язані з розвитком свідомості дошкільника, є його пізнавальна, почуттєва та вольова активність. Розглянемо більш детально кожен з них.

Свідомість

1. Пізнавальна активність. Дитина цікавиться невідомим, запитує про різні речі дорослих та сама активно досліджує оточуючий світ, виявляє схильність до розв'язання проблемних ситуацій; здійснює елементарні мислительні дії (аналізує, порівнює, синтезує, узагальнює); володіє початковими формами дослідництва, експериментування, винахідництва; радіє від власних відкриттів, прагне обходитися при цьому власними силами; лічить, розв'язує прості задачі, виконує найпростіші обчислення, систематизує, класифікує, володіє елементарними формами критичного мислення, творчої уяви; виявляє спостережливість, сприйнятливність, допитливість, уважність; відрізняє головне від другорядного.

2. Почуттєва активність. Для дитини характерна чутливість, здатність відгукуватися на життєві події, переживати їх, не залишатися глухою до оточуючих людей та пов'язаних з ними ситуацій. Коли дитині шість-сім років, вона має орієнтуватися у назвах та специфіці проявів основних емоцій (інтересу, радості, подиву, горя, гніву, огиди, презирства, страху, сорому, провини); встановлювати зв'язки між подіями життя, переживаннями та мімікою людини; співвідносити прояви емоцій з їх наслідками для оточуючих; адекватно реагувати на емоціогенні ситуації, стримувати імпульсивні прояви; характеризуватися оптимістичним світоставленням, бути привітною, приязною, щирою, вдячною у взаєминах; мати уявлення про існування моральних, інтелектуальних та естетичних почуттів, знати деякі їх назви, вживати їх у спілкуванні.

3. Вольова активність. Вольовою називають активність, яка потребувала від дитини певних зусиль, додання нею труднощів, які зустрілися на шляху до мети. Не секрет, що навіть у старшому дошкільному віці велика кількість дітей почуваються неуспішними не стільки внаслідок неспроможності розв'язати інтелектуальну задачу, скільки в результаті відсутності звички долати труднощі, сприймати складність як об'єктивний параметр життя, з яким треба рахуватися і до якого слід ставитися виважено.

Важливо, щоб за допомогою дорослих у ранг найвищих цінностей було віднесено такі вольові якості особистості, як самостійність, цілеспрямованість, організованість, наполегливість, сміливість, рішучість, відповідальність.

Самосвідомість

Наступним, особливо значущим для особистісного зростання дошкільника складником, “блоком” є самосвідомість. До основних характеристик самосвідомості психологи відносять, перш за все, власне ім'я, самооцінку, статеву ідентифікацію (на психологічному рівні), час життя (життєву перспективу), усвідомлення своїх прав та обов'язків. Охарактеризуємо кожен з них детальніше.

1. Власне ім'я. Дуже рано дитина усвідомлює, що має своє власне ім'я, яке відрізняє її від інших однолітків (принаймні, від більшості з них). За нормальних відносин в сім'ї дитина любить своє особисте ім'я, пов'язує з ним безліч приємних вражень, ласкавих батьківських звернень, прізвиськ. Вона знайомиться з існуванням “дитячих” та “дорослих” форм свого індивідуального імені, любить домашні варіанти свого дитячого імені. Дитина знає, що коли вона виросте, до неї звертатимуться по імені і батькові, частіше називатимуть прізвище, яким вона вирізняється з-поміж інших. Отже, власне ім'я є уособленням індивідуальності, виступає однією з найперших важливих сходинок в особистісному зростанні дитини.

В роботі вихователям варто використовувати фотокартки як уособлення обличчя та імені дитини, родове дерево як втілення індивідуальної історії життя родини, варіювання різних звернень та використання приємних малюючих варіацій імен як уособлення позитивного ставлення до зростаючої особистості. Завдяки імені та займеннику “Я” дитина навчається виділяти себе як персону, надавати імені особистісного смислу.

2. Самооцінка. Зростаючи, дошкільник починає все краще усвідомлювати свої прагнення, регулювати свою поведінку, аналізувати її наслідки для оточуючих, орієнтуватися у своїх чеснотах і вадах, покладатися на індивідуальний успішний та неуспішний досвід. Все це є наслідком ставлення до нього людей, в першу чергу, рідних і близьких: завдяки оцінкам батьків, вихователів, однолітків дитина починає розуміти, що вона собою являє, якими якостями володіє, як до неї ставляться різні люди і чому. Новоутворенням дошкільного віку є самооцінка – вміння дитини самостійно оцінити свої досягнення, вчинки, якості, можливості. Варто вдаватися до самооцінки дітей як важливого механізму особистісного становлення, а не зловживати зовнішніми оцінками-вердиктами. Оскільки в іншому випадку незатребувана здатність зростаючої особистості до самооцінних суджень може атрофуватися як непотрібна, що негативно позначиться на процесі особистісного зростання дитини.

Потреба в реалізації домагання визнання проявляється і у зверненнях дошкільника до дорослих за оцінкою власних досягнень. Потрібно пам'ятати, що оцінювати дитину слід об'єктивно, пояснювати свої висловлювання, мотивувати до зростання, не оцінювати під впливом ситуативних емоцій. Оскільки оцінка дорослого – відправна точка відрахунку в становленні самооцінки дошкільника, процедура оцінювання повинна бути відповідальною.

3. Статева ідентифікація. Якщо у субсфері “ Я-фізичне” йшлося про статева ідентифікацію переважно в контексті саме фізичних аспектів цієї проблеми, то тепер йтиметься про психологічну стать, тобто ставлення дитини до себе як хлопчика чи дівчинки, усвідомлення нею і прийняття відповідної моделі поведінки, розуміння переваг своєї статі, орієнтація у перевагах представників протилежної статі, позитивне емоційне ставлення до себе як до майбутніх чоловіка чи жінки, засвоєння і виховання у себе рис, характерних для отриманій при народженні статі. Від ставлення дошкільника до своєї статевої належності, позитивного чи негативного переживання ролей, пов'язаних з нею, від гармонійного поєднання в свідомості уявлень про власні біологічні характеристики та соціальні очікування, значною мірою залежить самопочуття, задоволеність життям, оптимістичність життєвих перспектив.

4. Уявлення про теперішнє, минуле та майбутнє (елементарна життєва перспектива). Переживання дитиною своїх фізичних та духовних змін протягом якогось часу представлене у свідомості дошкільника особистим минулим, теперішнім і майбутнім. В дошкільному віці малюк лише відкриває для себе існування минулого, теперішнього і майбутнього, запитує про це у рідних, слухає історії про те, як він був “маленьким”, і прогнозує своє ймовірне майбутнє, пов'язуючи його з життєвим контекстом своєї родини, долею батьків.

Образи пам'яті та уяви сприяють утворенню феномену життєвої перспективи - важливої складової особистісного зростання дошкільника. Бесіди, пов'язані з минулим малюка та його елементарними життєвими планами, будуть доречними у виховній роботі як батьків, так і вихователів. Збагатити та поглибити уявлення дитини про часові орієнтири свого життя – важливе завдання дорослих, відповідальних за особистісний розвиток дошкільника. Ігнорування даної площини життя негативно позначається на формуванні життєвої компетентності дитини дошкільного віку.

5. Орієнтація у своїх правах та обов'язках. Входячи в соціальний простір, зростаюча особистість відкриває для себе значення таких категорій, як “права” та “обов'язки” , навчається їх диференціювати, часом “качає права”, тим самим заявляючи про себе, свої зростаючі можливості та потреби.

Освоюючи обов'язки і права, накопичуючи певні знання, дошкільник найчастіше за все сприймає обов'язки як певний акт насильства дорослих, а права здебільшого залишаються для нього абстракцією. Заняття на відповідну тематику дозволяє конкретизувати уявлення дитини про права і показати, що вони дійсно реалізуються і дотримуються. Право зростаючої особистості як свобода задоволення своїх потреб та обов'язок як унормування меж цієї свободи – важливі складники її активної за формою і моральної за змістом життєвої позиції.

7.3. Духовне здоров'я дитини

Якщо, говорячи про фізичне здоров'я, ми мали на увазі навчально-виховні проблеми, пов'язані з тілом дитини; говорячи про психічне здоров'я - проблеми її душевного розвитку, то звертаючись до духовного здоров'я, ми сконцентруємо увагу на дошкільникові як на соціальній істоті. Саме комфортність відчуття себе серед інших людей і є індикатором його духовного здоров'я.

Основними складовими, які розкривають духовну сферу дитини, є наступні: інтеграція дитини у соціум, спілкування та спільна діяльність, розвиток відповідальності як базової особистісної цінності, статус в групі однолітків, формування категорії "авторитет" як важливої для орієнтації в соціумі, уміння вчиняти згідно совісті. Детальніше про кожну з означених складових соціальної компетентності дошкільника.

1. Інтеграція в соціум. Попадаючи з сім'ї у нові умови життя, стикаючись з незвичними вимогами і нормами, дошкільникові належить адаптуватися до них, тобто звикнути, привласнити. При цьому важливо не лише брати до уваги відмінності між звичними і новими параметрами життя, але й співвідносити їх з власними потребами та інтересами, встановлювати, як доцільніше їх збалансувати. Соціальна адаптація є інтегральним показником здатності зростаючої особистості до виконання необхідних біологічних, психологічних функцій та соціальних ролей у групі, які дитині належить прийняти.

Адаптується дошкільник до нових умов життя в процесі соціалізації, тобто в ході оволодіння вмінням дотримуватися норм і вимог, почуватися членом нової спільності, зважати на відмінність власних бажань від вимог довкілля, засвоювати доцільні правила, переносити свої знання у нові умови. Соціалізація виступає важливою складовою соціального розвитку дитини дошкільного віку, хоча не єдиною. Соціалізована дитина зростає гнучкою, відрізняється правилодоцільною поведінкою, відчуває межі припустимої активності та дистанції, вміє сприймати зовнішні приписи, поводить себе слухняно, відрізняється високою виконавською дисципліною. Проте все це не виключає ймовірності появи в неї особистісної покори, формування звички догоджати, віддавати перевагу виконавству в порівнянні з власною творчістю. Тому важливо приділити увагу збалансованості соціалізації з індивідуалізацією – прагненням проявити своєрідність, творчий початок, виявити власну позицію, прийняти особисте рішення. Тому, опікуючись проблемою соціального розвитку, вихователю варто потурбуватися про гармонійне поєднання в дитині прагнень, з одного боку, "бути однією з багатьох", з іншого – відрізнятись від інших, бути неповторною.

2. Спілкування та спільна діяльність. Спілкування є одним з провідних видів діяльності в дошкільному віці, якому традиційно відводилася роль, так би мовити, обслуговуюча, а отже, до певної міри другорядна: в режимі дня не було передбачено часу, відведеного спеціально для нього, для розвитку мовлення дитини пропонувалися спеціально організовані заняття, а не вільне спілкування, розвиток мовлення в контексті повсякденного буття дитини. Як відомо, спілкування буває вербальним (з допомогою слова) і невербальним (з допомогою міміки, жестів, контактних дій, голосової тональності). Завдяки спілкуванню (вербальному і невербальному) зростаюча особистість одержує життєво важливу інформацію, обмінюється нею та власним досвідом, вправляється у сприйнятливості, оволодіває соціальними здібностями, навчається оцінювати себе та інших, вчиться віддавати переваги комусь-чому та відмовляти у прихильності комусь-чому. Об'єднуючись з однолітками у спільну діяльність, дитина оволодіває категорією "ми", починає усвідомлювати значення спільних зусиль, навчається опікуватися спільним результатом праці. В ході спільної

діяльності малюк оволодіває умінням ініціювати допомогу, домовлятися, узгоджувати точки зору, поступатися, поводитися справедливо, виходити з конфліктів, робити взаємодію приємною та продуктивною.

3. Розвиток відповідальності. Відповідальність як здатність зростаючої особистості покладати на себе обов'язок за когось-щось, діяти у відповідності з цим рішенням, свідомо аналізувати свої переживання і наміри, готовність відповідати за наслідки своїх рішень та дій перед іншими – важлива складова особистісного зростання дошкільника. Традиційна педагогіка орієнтувала здебільшого на відповідальність виконавського характеру, на виховання у дитини здатності відповідально виконувати розпорядження інших. В сучасних умовах постає завдання формування у дошкільника уміння ініціювати свою відповідальність, добровільно відмовлятися від приємного на користь необхідного, соціально корисного.

4. Статус. Авторитет. Кожна дитина, яка призвичаїлася до дитячого садка, прагне посісти в групі однолітків певне місце, зайняти певне положення в системі міжособистісних взаємин. Її позиція в соціальній групі засвідчує ставлення до неї товаришів, визначає міру її авторитетності для них – значення, впливу, визнання її чеснот, здібностей, життєвого досвіду. Авторитетний для однолітків дошкільник посідає високе місце в групі, йому довіряють особливі ролі, він виступає лідером, організатором ігор, продукувачем ідей, ініціатором почину. Авторитетна для однолітків дитина характеризується високою самооцінкою, вольовими рисами характеру, веселою вдачею, творчою поведінкою. Чим нижчий статус малюка в групі, чим менша кількість однолітків віддає йому перевагу у порівнянні з іншими, чим частіше дитина залишається одинаком (не за власним бажанням, а за вибором однолітків), тим нижчою буде її соціальна компетентність, тим менш впевненою у собі вона зростатиме, тим більш значущими виявляться особистісні деформації. На жаль, сучасні діти доволі часто поняття авторитету пов'язують з матеріальним достатком. Тому проблема дитячої дружби, мотивів прихильності, вибору дошкільниками партнерів є однією з таких, що потребує уваги дорослих.

5. Совість. Совість як внутрішня етична інстанція зароджується на етапі дошкільного дитинства. Індикатором совісності дитини є відповіді на наступні питання: чи завжди дошкільник керується у своїй поведінці моральними чинниками, чи здатний залишатися відданим моральним нормам за відсутності контролю дорослого, чи може чинити опір негативним впливам, яким цінностям віддає перевагу. Совість – форма морально-емоційного самоконтролю, своєрідний внутрішній цензор, який допомагає зростаючій особистості спокутувати провину, виправити помилку, почуватися ніяково у випадку скоєння недоброго вчинку. При цьому слід пам'ятати, що совісного дошкільника можуть виростити совісні дорослі.

Розглянуті складові фізичної, психічної, духовної сфери дошкільника дозволяють спроектувати роботу педагога з врахуванням повноцінного всебічного впливу на всі структури дитячої особистості.

Запитання для самоаналізу та самоконтролю

1. Які субсфери містить сфера «Я сам»?

2. Розкрийте складові кожної з них.

3. Проаналізуйте взаємозв'язок фізичного, духовного та психічного в дитячій особистості.

4. Чому компонент «статева ідентифікація» включено і до фізичної, і до психічної субсфер?

5. Яким чином у суспільному закладі освіти реалізується гендерне виховання дітей?

4. Як вихователь здатен впливати на становлення статусу дитини у групі?

Завдання для самостійної роботи

1. Складіть рекомендації для батьків щодо привчання дітей до дотримання гігієни тіла та гігієни праці.

2. Проаналізуйте завдання щодо ознайомлення дошкільників із зовнішністю, тілом, основними органами у чинних програмах виховання дошкільників.

3. Визначте та обґрунтуйте критерії компетентності дитини щодо власного фізичного, психічного, духовного здоров'я.

4. Складіть серію вправ-жартів для навчання дітей вмінню висловлювати свої почуття і стримувати їх. Не забувайте при цьому, що ви працюєте з дошкільнятами, у яких процеси збудження переважають над процесами гальмування.

5. Складіть рекомендації для батьків щодо ознайомлення дітей з їх правами та обов'язками та привчання виконувати останні.

Тестовий контроль

1. Складниками фізичної сфери дитини є:

- а) зовнішність, тіло, основні органи;
- б) гігієна; статус у групі;
- в) пізнавальна активність та вольова;
- г) орієнтація у своїх правах та обов'язках;
- д) самооцінка.

2. Компетентність дошкільника у руховій активності передбачає оволодіння ним:

- а) мімікою та жестами;
- б) бігом, ходою, лазінням, стрибками;
- в) правилами безпечної життєдіяльності;
- г) певним видом спорту;
- д) умінням виконувати акробатичні вправи.

3. До основних характеристик самосвідомості відносять:

- а) зовнішність, тіло, основні органи;
- б) розвиток організму;
- в) пізнавальну активність;
- г) вольову активність;
- д) власне ім'я, самооцінку.

4. Інтегральним показником здатності зростаючої особистості до виконання необхідних біологічних, психологічних функцій, соціальних ролей є:

- а) соціальна адаптація;
- б) статус;
- в) совість;
- г) витриманість;
- д) самооцінка.

5. Вища форма нормативної детермінації поведінки, яка забезпечує самостійне і добровільне дотримання норм моралі за відсутності зовнішнього контролю і спонукання – це:

- а) емпатія;
- б) саморегуляція;
- в) гуманізм;
- г) статус в групі;
- д) старанність.

6. Одним з основних складників психічної сфери особистості дошкільника є:

- а) зовнішність, тіло, основні органи;
- б) розвиток організму;
- в) статус;
- г) права та обов'язки;
- д) вольова активність.

7. Індивідуальне переживання дитиною своїх духовних та фізичних змін протягом якогось часу – це:

- а) статеві ідентифікація;
- б) інтеграція в соціум;
- в) психологічний час особистості;
- г) почуттєва активність;
- д) статус.

8. Форма морально-емоційного самоконтролю, своєрідний внутрішній цензор, який допомагає зростаючій особистості спокутувати провину, виправити помилку – це:

- а) самооцінка;
- б) совість;
- в) авторитет;
- г) почуттєва активність;
- д) вольова активність.

9. Розвиток свідомості дошкільника характеризує:

- а) зовнішність, тіло, основні органи;
- б) розвиток організму;
- в) пізнавальна активність;
- г) статус;
- д) власне ім'я.

10. Вміння дитини самостійно оцінити свої досягнення, вчинки, якості, можливості – це:

- а) орієнтація у своїх правах та обов'язках;
- б) інтеграція в соціум;
- в) самооцінка;

- г) пізнавальна активність;
- д) совість.

11. Одним з основних складників фізичної сфери дошкільника є:

- а) емпатія;
- б) розвиток організму;
- в) пізнавальна активність;
- г) вольова активність;
- д) самооцінка.

РОЗДІЛ 8. СФЕРИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ДИТИНИ У СОЦІАЛЬНОМУ ДОВКІЛЛІ

Ключові поняття: сфери «Культура», «Люди», субсфери «Предметний світ», «Гра», «Мистецтво».

8.1. Ознайомлення дошкільників з предметним світом

Матеріали сфери «Культура» містять три основні блоки, кожний з яких концентрує увагу на одному з важливих аспектів освоєння дошкільниками культурного доробку людини — на предметному світі (рукотворні об'єкти, предметно-практична діяльність, результати праці), на світі гри (іграшки, атрибути ігрової діяльності, предмети-замінники), на світі мистецтва (зображувальна, музична, літературна, театральна діяльності).

Поняття «культура» означає культ світла. Загалом сфера «Культура» вводить дитину у світ практичної та духовної діяльності людей, сприяє формуванню потреби в реалізації власних творчих здібностей, розвитку уміння докладати зусилля для здобуття бажаного результату, радіти продуктам як своїм, так і чужої праці, складати самооцінні судження, ініціює бажання внести у кінцевий продукт корективи, поліпшити його, виправити помилки. Дитина навчається цінувати продукти, створені людським розумом та руками, прилучається до надбань національної та світової культур, набуває уявлення про види мистецтва, а також уміння продуктивної діяльності.

Зупинимося на першій складовій сфери «Культура» - субсфері *«Предметний світ»*. Про компетентність дитини у предметному світі будемо висновувати за уміннями дошкільника диференціювати предмети за їх функціональними ознаками, за здатністю орієнтуватися у світі предметів, класифікувати їх, розрізняти за розташуванням за віддаленістю і у просторі, за оволодінням навичками практичної діяльності з предметами, їх культурного споживання та елементарного виробництва продуктів.

Базовий компонент дошкільної освіти основною метою визначає вміння дитини жити у злагоді з довкіллям, іншими людьми і з самою собою. Це передбачає наявність уміння у дитини безпечно та результативно користуватися будь-якими предметами, користування якими їй не заборонено відповідно до вікових особливостей.

Субсфера «Предметний світ» містить два блоки: *світосприйняття* (сенсорні еталони, знання, уявлення) та *власне діяльність* (уміння застосовувати набуті знання).

Виокреслюється два напрями навчання орієнтації дошкільника у

предметному світі: ознайомлення з предметним довкіллям (житловим середовищем та предметним довкіллям за межами житла), предметно-практична діяльність людей. Розглянемо їх детальніше.

Ознайомлення з предметним довкіллям: основні зусилля батьків та вихователів мають спрямовуватися на активне пізнання дитиною предметного середовища. Йдеться не лише про знання назв, призначення, властивостей різних предметів, а й про вміння жити у злагоді з ними, користуватися за призначенням, діяти безпечно й результативно. Крім того, активно пізнаючи предметний світ, дитина знаходить у ньому знайоме, прагне пізнати нове, виділяє тотожне, схоже, відмінне, визначає безпечно й небезпечно, диференціює на «моє», «наше», «чуже», відповідно до нього і ставиться.

Ознайомлення з предметним світом сприяє логіко-математичному розвитку: дитина класифікує предмети за певною ознакою, здійснює серіацію за величиною, масою, об'ємом тощо, видозмінює різні геометричні фігури, виділяє їх основні ознаки, порівнює між собою, перегрупує предмети.

Безпосередня діяльність з предметами має сприяти розвитку самоактивності дитини (самосвідомості, здатності до саморегуляції, самостійності). Надзвичайно важливо, щоб малюк не лише знав та вмів використовувати предмети житла та поза ним за призначенням, а й цінував їх, беріг, поважав працю, вкладену людьми, у їх виготовлення. Життєздатність дитини є високою, якщо вона орієнтується в призначенні різних споруд та предметів, ціннісно ставиться до навколишнього, безпечно, культурно, морально поводить у різних місцях, вдосконалює, конструктивно впливає на предметне довкілля.

Практична діяльність у предметному довкіллі

В безпосередній діяльності з предметами у дошкільника формується внутрішня позиція щодо навколишнього, з'являється усвідомлення призначення, властивостей різних предметів, запам'ятовуються власні дії та їх наслідки. Також предметна діяльність розвиває потребу в реалізації своїх творчих здібностей, збуджує інтерес до здобутків інших. Важливо, щоб дитина усвідомила, що кожна людина є не тільки споживачем різних предметів, а й їх творцем.

Дитина має осягнути, що, звісно, потрібно володіти елементарною культурою споживання продуктів праці інших людей, однак найбільшу радість відчуваєш, коли створюєш якийсь продукт сам. Діти повинні усвідомлювати, що для успішної діяльності треба мати конкретну мету, керуватися нею у своїй діяльності, підбирати адекватні прийоми роботи, обирати потрібні засоби, знаряддя, матеріали, дотримуватися правил безпечного користування ними. Компетентність дошкільника виявляється в орієнтації в критеріях досягнення високого результату роботи, в усвідомленні, що показником продуктивності праці є не лише якість та кількість зробленого, а й докладені до роботи зусилля. Бажано, щоб до молодшого шкільного віку дитина засвоїла, що якість продукту визначається ступенем його придатності до використання. Показником особистісного розвитку дитини є й оцінка результату власного продукту праці та результату праці інших. Дитина навчається співвідносити задум з отриманим кінцевим результатом, висловлювати узагальнене судження про себе як про виконавця, розуміти зв'язок між результатом (кількістю та якістю зробленого продукту) та своєю вмільстю, старанністю.

Таким чином, можна вважати компетентним у субсфері «Предметний світ» дошкільника, який володіє знаннями, практичними вміннями і навичками у взаємодії з предметним світом, орієнтується у правилах доцільної і безпечної поведінки з різними предметами, цінує зроблене своїми руками та іншими людьми, працює з інтересом, може назвати словом предмети і свої дії з ними, насолоджується гарним виробом, засмучується, коли виходить негарно, виявляє креативність, вигадку (освітній напрям «Дитина сенсорно-пізнавальному просторі») [2, 10].

8.2. Гра як субсфера життєдіяльності дошкільника

Як відомо, ігрова діяльність є провідною в дошкільному віці, що засвідчує кілька важливих моментів: дитина перших шести — семи років життя віддає перевагу рольовій грі перед іншими видами діяльності; саме в грі визріває готовність малюка до розгортання інших видів діяльності (спілкування, праці, учіння), в грі закладаються й розвиваються основні вікові новоутворення особистості. Дитина вступає в різні види ігрової діяльності: настільно-друковані, дидактичні, рухливі, творчі, театралізовані ігри тощо. Але найбільшу цінність для введення дитини в соціум становлять сюжетно-рольові ігри. Адже в них дитина може «приміряти» бажану роль, побути в образі, який поки ще є недоступним для неї, повправлятися у правильній, згідно обраній ролі, поведінці, відкоректувати своє уявлення про соціальні дії обраного персонажа.

У грі, що є відтворенням ситуації відносин між людьми, дитині доводиться внутрішньо програвати не тільки свої дії, а й їх наслідки. Завдяки цьому у неї поступово формується внутрішній план дій, вміння передбачати наслідки.

Починаючи тільки зароджуватись у молодшому дошкільному віці, сюжетно-рольова гра проходить свій розвиток за такими напрямками:

- чисельність гравців від 2-3 збільшується до більш чисельного угруповання;
- спершу коло гравців є нестійким, часто змінюючимся об'єднанням, яке поступово стає все стійкішим;
- в молодшому дошкільному віці дитина програє дії з предметом, що згодом переростає в сюжетну діяльність;
- ситуативні епізоди змінюються планомірно спланованим і розгорнутим сюжетом;
- дитина відображає особисте життя та життя найближчого оточення, яке їй зрозуміле, а згодом з'являється прагнення і потенції відобразити події й суспільного життя;
- ігри поряд змінюються іграми разом;
- маленькі діти не можуть самотійно, без допомоги дорослого розв'язати конфлікт, зростаючи та набуваючи соціального досвіду, вони опановують вміннями його передбачити, уникнути або мирно з нього вийти;
- зародження гри на перших етапах спонукається іграшкою, яку бачить дитина, згодом гра виникає під впливом конкретного задуму, певною мірою незалежного від іграшки;
- спершу діти, привласнюючи роль, виконують її згідно узагальненого характеру персонажа, зростаючи, навчаються її типізувати та індивідуалізувати;

- цікавість дітей до процесу гри поступово розширюється і на результат (наскільки добре виконано роль);
- зміни стосуються і використання як заміників різних предметів, спершу лише віддалено схожих, а потім до використання лише справді схожих;
- від невміння планувати свої дії дитина просувається до планування, накреслення перспективи та уточнення дій учасників гри;
- у дітей зникає суперечність між придумуванням сюжету та можливістю його реалізувати [21].

Звернемось до основних елементів, які характеризують сюжетно-рольову гру, і за якими висновуємо про здатність дошкільника розгортати ігрову діяльність.

I. **Сюжет**, який складає зміст гри. Вчені виокремлюють 3 ступені складності сюжету: сюжети з одним персонажем і чітко визначеними предметами; сюжети з кількома дійовими особами та набором відповідних дій, які пов'язують їх між собою; сюжети, в яких є персонажи, пов'язані діями, але ще й задаються взаємини між ними. Показниками особистісної зрілості в ігровій діяльності є складність, реалістичність, деталізованість сюжету, творче його розгортання. Діти грають в режисерські ігри (коли дитина керує іграшкою, яка є дійовим персонажем) і в ігри, в яких роль виконується самою дитиною.

II. **Ігрова роль** – саме вона виступає смисловим центром гри для дитини. Виконання бажаної ролі надихає дитину, а отримання небажаної ролі зачату змушує вийти з гри. Роль – це образ, характерні риси та дії якого намагається відтворити і зіграти дитина. Взяття дитиною на себе ролі означає виникнення гри. Спочатку гра складається з побутових дій дитини (будує, веде машину, катає лялечку, варить, прасує, годує), потім виникають рольові дії та відносини. Іноді діти виконують подвійну роль: за себе і за іграшку, якою керують. За допомогою ролей моделюються соціальні взаємини між людьми. Підростаючи, дитина дедалі більше уваги приділяє не лише тому, яку роль виконує, а й тому, як саме вона це робить, вносячи індивідуальні штрихи в образ, а не лише передаючи його типові риси.

III. **Правила гри** – оговорюють дії, яких потрібно дотримуватись, щоб гра відбувалась безконфліктно і дійшла до логічного завершення. Їх недотримання призводить до конфлікту. Правила встановлюють порядок проведення гри, обмежують певні дії, визначають межі допустимого у заданій грі. Загалом правила залежать від сюжету та ролей. Правила можуть формулюватись і в ході розгортання сюжету, коли діти стикаються з новими неочікуваними ситуаціями, які не були передбачені заздалегідь. Чим старша дитина, тим більш уміло вона формулює правила ще до початку гри. Також важливим показником нормального розвитку особистості в грі є поява умовних правил, які не пов'язані з сюжетом.

IV. **Предмети та їх замітники**. Гра потребує атрибутів. Однак і дозволяє використовувати їх замітники, називаючи їх потрібним словом. Маленька дитина ще не вміє добирати замітники самостійно і здебільшого погоджується з пропозицією дорослого. В ранньому та молодшому дошкільному віці малеча використовує речі за тим призначенням, яке вони мали в процесі попередніх дій з ними. З віком дитина навчається без допомоги дорослого знаходити замітники потрібних для гри предметів з сукупності іграшок, при цьому надаючи перевагу предмету, який за

свою функціональною можливістю схожий на потрібний, а не предмету, який тільки зовні на нього схожий. Таким чином, старший дошкільник виявляє вміння визначати функціональні властивості предмета.

V. Спілкування з партнерами по грі. Особливістю рольової гри є те, що вона потребує товариша. Сенсом ігрових дій є розгортання взаємин, відтворення реальної людської діяльності. Дитина усвідомлює, що ігрова діяльність потребує виконання певних обов'язків і надає права: обов'язки накладаються ігровою роллю, а права регулюються взаєминами з товаришами по грі. Тому для безконфліктного її проведення дошкільник навчається узгоджувати свої дії з іншими, орієнтуватися на думку інших, поводитися згідно до загальної лінії гри, підкорятися вимогам партнерів, покладатися на свої можливості. Завдяки грі у дітей формуються соціальні почуття: співрадість, співчуття, відчуття своєї причетності до інших.

Розглянемо етапи розвитку гри:

Центральним змістом гри є дії з певними предметами, спрямовані на партнера. Якість і порядок дії не важливі. Роль фактично є, проте вона визначається діями, а не дії визначають її.

1. Дії з предметами залишаються основним змістом гри, однак на другий план висувається відповідність ігрової дії реальній. Діти називають осіб, ролі яких виконують, розподіляють між собою функції.

2. Основний зміст гри зміщується на виконання ролі та пов'язаних з нею спеціальних дій, які передають ставлення до інших учасників гри. Ролі чітко оговорені, виділені й названі на початку гри. Вони визначають і спрямовують поведінку дитини. З'являється мовленнєве звертання до партнера, заперечується порушення логіки дій («так не буває»). Виділяється правило поведінки, якому підкоряються дії.

3. Основним змістом гри стає виконання дій, що пов'язані зі ставленням до інших людей, ролі яких виконуються. Ролі чітко окреслені, виділені. Протягом усієї гри дитина веде одну лінію поведінки. Рольові функції дошкільників взаємопов'язані, мовлення носить рольовий характер. Дії послідовні, відтворюють реальність, різноманітні. Правила гри чітко оговорені, їм дитина підпорядковує ігрові дії. Останні спрямовані на різних персонажів.

На основі викладеного, підсумовуємо, що визначаючи міру компетентності дитини у субсфері «Світ гри», доцільно брати до уваги такі основні показники:

- складність сюжету, його чіткість, наближеність до реального життя, перспективність розвитку, логічну завершеність;
- визначеність ролей, їх узгодженість, типізацію та індивідуалізацію їх основних характеристик, адекватність ігрових дій ролі;
- чітке визначення правил гри, дотримання їх дитиною;
- безконфліктне продуктивне спілкування з товаришами, оптимістичний настрій.

8.3. Ознайомлення дітей з різними видами мистецтв

У ЗДО діти знайомляться з такими видами мистецтв: образотворчим, музичним, театральним, літературним.

Важливою складовою системи естетичного виховання є мистецька діяльність дитини дошкільного віку, яка виявляється у різних видах образотворчої діяльності (малювання, ліплення, конструювання, аплікація), у словесній творчості, музикуванні,

танцювальних рухах тіла, художній праці.

Головним завданням мистецької діяльності є розвиток у дитини сприйнятливості як базової особистісної якості, прищеплення здатності «приймати», «передавати», «трансформувати», тобто бути не тільки споживачем, а і творцем культури.

Загалом послідовність навчально-виховної роботи в різних видах мистецької діяльності є наступною: 1) виховання емоційно-чуттєвої сфери; 2) засвоєння елементарної інформації; 3) оволодіння уміннями та навичками, технічними прийомами, засобами художньої виразності відповідно до кожного виду мистецтва; 4) творча самореалізація дитини (образотворення у різних видах мистецтв, за допомогою різноманітних технік, в роботі з різним матеріалом).

Найважливіше, щоб дитина відчувала себе суб'єктом творчості, митцем, який здатний не тільки відтворювати здобуті враження, а й інтерпретувати їх, трансформувати згідно власного досвіду, творчо самовиражатися у різних видах художньої діяльності.

Міра компетентності дошкільника в мистецькій діяльності висвітлюється в новому Базовому компоненті дошкільної освіти в інваріантному освітньому напрямі «Дитина у світі мистецтва». Мистецько-творча компетентність, якою має володіти дитина, передбачає здатність практично реалізовувати свій художньо-естетичний потенціал для отримання бажаного результату творчої діяльності, що базується на основі розвинених емоцій та почуттів до різних видів мистецтва, а також здатність елементарно застосовувати мистецькі навички в життєвих ситуаціях [2, 22].

Образотворче мистецтво

Займаючись образотворчою діяльністю, діти не стільки прагнуть чітко передати в малюнку, ліпленні, аплікації риси й властивості об'єктів, скільки активно «входять в образ», «проживають» його, ніби оживлюють мазок, лінію, форму. Обираючи, яким кольором розфарбувати зображене, вони керуються насамперед своїм емоційним ставленням до нього, настроєм, певним життєвим враженням і здобутим досвідом.

Діти починають вибірково ставитися до різних видів образотворчої діяльності, у них вже з'являються уподобання.

Щоб сформувати в дошкільному дитинстві зазначені в чинних програмах необхідні знання, уміння, навички, потреби, ціннісні ставлення, вихователь повинен створити для цього належні умови, розв'язати цілий ряд важливих завдань: розвивати у дітей спостережливість, уважність, уміння порівнювати, емоційно відгукуватися на красу; ознайомлювати з творами образотворчого мистецтва; розвивати творчі здібності, формувати уміння створювати художній продукт; вчити зображати багатофігурні сюжетні композиції; формувати особисту позицію при сприйнятті творів мистецтва та в процесі власної творчості, вчити самостійно знаходити прийоми зображення при інтеграції видів образотворчого мистецтва; вступати у спільну діяльність для створення колективної роботи; вчити створювати оригінальні поробки з природних і штучних матеріалів; заохочувати до дизайнерської діяльності, пов'язаної з благоустроєм та оформленням інтер'єру.

Формуючи уміння оцінювати власний продукт образотворчої діяльності або іншого, навчаємо поцінювати не тільки результат, а й докладені зусилля. Таким

чином, пов'язуємо у свідомості дитини поняття якості роботи зі старанністю, особистими зусиллями, які було вкладено в продукт.

Музика

Музика впливає на почуття та уявлення дитини, сприяє виробленню вміння відчувати ритм, мелодійність твору, формуванню здатності реагувати на них своїм голосом, підспівуючи, та втілювати у творчих рухах настроїв, характер музичного образу; розвитку інтересу до музичних інструментів та бажанню на них грати. Старший дошкільник робить самостійні спроби бути не лише виконавцем, а й творцем. Загалом дитина в 6 років може самостійно визначити загальний характер і настроїв музичного твору, орієнтуючись на кілька засобів музичної виразності — темп, тембр, динаміку.

Старші дошкільники засвоюють поняття «жанр», розрізняють інструментальну і вокальну музику; марш, пісню, танець, впізнають окремі твори з класичної і народної спадщини (вітчизняної та світової), можуть назвати прізвища окремих композиторів.

Вихователь має створити умови, за яких дитина із задоволенням залучатиметься до різних видів музичної діяльності, братиме в них активну участь, буде не тільки відтворювати запропонований дорослим музичний образ, а й намагатиметься імпровізувати, творити. Діти включаються у такі види музичної діяльності: спів, слухання, рухи під музику, гра на музичних інструментах. Добре, якщо в практиці дітей є відвідування концертів, оперних та балетних вистав.

Художня література

Художня література для маленьких дітей – це цілий світ захоплюючого життя, з якого можна дізнаватися про добро і зло, про радість і горе, про дорослих і малечу, про далекі країни і незвичайних людей. Казки, оповідання, віршики діти люблять слухати не менше, ніж гратися. Малюки знайомляться з кращими зразками різних жанрів фольклору та літературних творів.

У дітей формуються літературні художні враження, розвивається виразне монологічне і діалогічне мовлення, формується уявлення про структуру і особливості того чи іншого літературного жанру, типового персонажу. Також в період дошкільця формуються індивідуальні літературні переваги, вподобання, основи літературного смаку, виховується ціннісне ставлення до книги, стимулюються потяги до створення власної рукописної книжечки. Компетентність дитини у світі художньої літератури характеризує ще і частота звернень до творів у повсякденному житті, у грі, у театралізованій діяльності; уміння ідентифікувати почуття та вчинки літературних героїв з власними переживаннями та почуттями інших людей.

Театралізована діяльність

Театралізована діяльність дітей в дошкільній педагогіці традиційно розглядається як один з видів сюжетно-рольової гри, яка побудована на матеріалах літературних творів, підготовлених та розіграних перед глядачами.

Театралізована діяльність навчає дітей «входити в образ» та «утримувати» його впродовж усього процесу гри; усвідомлювати характерні особливості персонажу, мовленнєві та виконавські дії, які мають бути йому властиві. Отримавши певні уміння передавати характерні особливості різних художніх образів, діти

переносять здобуті уявлення в самостійну ігрову діяльність.

Театралізована діяльність дає можливість дітям реалізувати свою потребу у самовираженні, «приміряти» на себе різні образи, виявити свої вподобання, відчути ступінь комфорту-дискомфорту у взятій на себе ролі. Водночас це специфічний вид дитячої активності, один з найулюбленіших видів творчості.

Природно, що організація театралізованої діяльності передбачає наявність певної суми знань, умінь, уявлень про театр; забезпечення сприятливих умов для ігрової діяльності; заохочення дошкільників до імпровізації; застосування набутих знань у грі.

Основними напрямками педагогічного керівництва театралізованою діяльністю дітей є наступні: *пізнавальний* - передбачає розширення та збагачення знань дітей про театр, ознайомлення з працею діячів мистецтва, розвиток художньо-естетичного сприймання під час перегляду театральних вистав; *ігровий* — дитина відтворює сюжет художнього твору або самостійно придуманий сюжет в гри-драматизації чи імпровізованій грі, виявляє особистісне ставлення до персонажу чи вистави в цілому; *сценічний* — полягає в підготовці та показі вистав глядачам, передачі характеристик персонажів завдяки спеціально організованій підготовчій роботі, що обов'язково включає вправи та репетиції. Театралізована діяльність ефективно впливає на розвиток зв'язного мовлення, оскільки дитина отримує практику промовляння і заучування літературно правильного мовлення, зачасту збагаченого прислів'ями та приказками, порівняннями.

Діти ознайомлюються з ляльковим, драматичним, пальчиковим, тіньовим, театром іграшок, рукавичок тощо.

Дошкільник, в залежності від того, в яку театралізовану діяльність включений, виконує різні ролі: під час перегляду театального дійства він глядач (театалізована діяльність виконує розважальну функцію), у театралізованій грі — творець, актор, режисер (власне ігрова функція); при підготовці театральної вистави - глядач, актор, сценарист, декоратор залежно від прийнятої ролі (випробувальна функція, оскільки потребує докладання певних вольових і фізичних зусиль).

Висновуючи про рівень компетентності дитини у театралізованій діяльності, звертаємо увагу на такі показники: елементарна літературна обізнаність; емоційна сприйнятливість до вистав, розуміння їх змісту; уміння створювати яскраві образи персонажів, яких зображають, передавати їх своєрідність за допомогою мовленнєвих засобів виразності; вияв інтересу до театралізованої діяльності, бажання розігрувати створені сюжети, сценарії; вміння добирати необхідні атрибути, іграшки.

8.4. Сфера життєдіяльності дошкільника «Люди»

Проблеми взаємин між людьми, вміння жити у суспільстві, формування шанобливого ставлення до інших завжди були важливими у вихованні дошкільників. Вводячи дітей у соціум, ми формуємо у них початкові уявлення про норми моралі, що регулюють взаємини людей у суспільстві, а також працюємо над перетворенням цих норм у засоби самостійної регуляції поведінки в оточуючому. Таким чином, основний акцент зміщується на формування гуманного ставлення до навколишнього. Також значна увага приділяється вихованню колективізму, працелюбності, морально-вольових якостей

(дисциплінованості, організованості, чесності, скромності, відповідальності тощо). У дошкільному віці формуються основи соціально-громадянської компетентності. Соціально компетентна дитина здатна відчувати своє місце у системі відносин в соціумі та адекватно поводитися.

Соціалізація сучасної дитини відбувається у непростих умовах. Адже традиційно старші люди були носіями досвіду, культури, які і передавали молодому поколінню. Дитина включалася у певну виховну систему й ставала носієм відповідного способу життя. Проблема розриву поколінь в наш час стала особливо гострою, оскільки старше покоління перестало бути пріоритетним джерелом здобуття інформації. Також відчутний розпад традиційної родини, перенасиченість інформацією аморального змісту через засоби масової інформації тощо.

Важливо в процесі соціалізації забезпечити дитині позицію суб'єкта. Насамперед у дітей необхідно формувати відкритість до світу людей, виховувати навички соціальної поведінки, усвідомлене ставлення до себе як до вільної самостійної особистості та до своїх обов'язків, що визначаються стосунками з іншими людьми, формувати готовність до сприйняття соціальної інформації, виховувати співчуття, співпереживання, бажання пізнавати людей і робити добрі справи.

Вікові прояви соціальної компетентності старшого дошкільника

Дитина має уявлення про своє місце в соціумі (у сім'ї, в групі), про сім'ю, родину, рід, домівку, дитячий садок, про Батьківщину. Знає свій родовід, усвідомлює, що честь роду залежить від кожної людини. Усвідомлює, що її прізвище вказує на приналежність до свого роду, а ім'я – це особисте, унікальне. Вміє шанувати пам'ять предків, підтримувати стосунки з родичами, які живуть поруч і далеко. Виявляє інтерес до реліквій родини, шанує традиції. Має уявлення про державу, про національні та народні символи України, про національні особливості українців, вшановує національні святині.

Розуміє поняття «людство» та шанує звичаї інших націй.

У дошкільника сформовані уявлення про доброту, гуманність, щирість як важливі якості людини для встановлення стосунків з іншими; про справедливість, яка допомагає правильно оцінювати вчинки людей, про чесність як вимогу до власної поведінки відповідати тим критеріям, які застосовуєш в оцінці вчинків інших. Дитина має самоповагу, яка ґрунтується на усвідомленні своєї індивідуальності, права на самовираження, проявляє різні почуття та самостійну поведінку, яка не створює проблем для інших.

Орієнтується у стані та почуттях інших людей з їхнього вигляду, інтонації, дій, виявляє повагу до людських почуттів, розуміє право іншого бути таким, як він є. Виявляє чуйність до інших людей залежно від їх віку, статі. Усвідомлює ставлення різних людей до себе. Почуває себе природно у товаристві знайомих і незнайомих людей. Реагує на несправедливе ставлення до себе, розуміє причину і намагається усунути її. Прагне толерантних взаємин. Розуміє поняття «друг» і «товариш» і відповідно поводить з однолітками.

Більш детально проблема ознайомлення дітей зі сферою «Люди» розкривається у наступному розділі.

Запитання для самоаналізу та самоконтролю

1. Якими знаннями, уміннями та навичками повинен оволодіти дошкільник щодо субсфери «Предметний світ»?
2. Яким чином гра впливає на соціалізацію дитини?
3. Охарактеризуйте соціально-громадянську компетентність дитини дошкільного віку.
4. Яка послідовність роботи з дітьми щодо введення їх у світ мистецтва?
5. З якими видами мистецтва ознайомлюється дитина в ЗДО?

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти "Поради для вихователя" щодо реалізації особистісно орієнтованого підходу при ознайомленні дошкільників зі сферою «культура».
2. Скласти рекомендації щодо використання методів ознайомлення дітей з предметним світом, зі світом гри, з різними видами мистецтва у різних вікових групах.
3. Підготувати реферативні повідомлення на основі аналізу педагогічних періодичних видань про актуальні проблеми ознайомлення дошкільників із соціумом.

Тестовий контроль

1. Яка провідна діяльність, що допомагає пізнавати світ людей, у дитини-дошкільника:
 - а) учбова діяльність;
 - б) трудова діяльність;
 - в) предметно-перетворювальна діяльність;
 - г) ігрова діяльність;
 - д) мовленнєва діяльність
2. Який з перерахованих видів діяльності дозволяє дитині входити у соціальний світ в уявному плані:
 - а) мовленнєва діяльність;
 - б) предметна діяльність;
 - в) гра;
 - г) праця;
 - д) навчання
3. Ігри типу «Вгадай предмет за його звучанням», «Що ти з'їв», «Впізнай на запах», «Вгадай, чий голосок» спрямовані на ознайомлення дошкільників з:
 - а) частинами тіла;
 - б) почуттями;
 - в) органами чуттів;
 - г) хворобами;
 - д) обов'язками дітей
4. Формувати уявлення про предмети побуту, які найчастіше використовує дитина, назви окремих їх ознак і дій з ними – це завдання виховання:
 - а) першої групи раннього віку (з року до двох);
 - б) другої групи раннього віку (з двох років до трьох);
 - в) молодшої групи;
 - г) середньої групи;

д) старшої групи

5. Рівень одиночних ігор та ігри поруч властиві дітям:

а) раннього та молодшого дошкільного віку;

б) середнього дошкільного віку;

в) старшого дошкільного віку;

г) віку немовляти;

д) молодшого шкільного віку

6. Сюжет гри – це:

а) правила, які потрібно виконувати у певній грі;

б) те, що відтворюється у грі як головне у дитячих взаєминах;

в) ігрова позиція дитини;

г) послідовність дій тієї ролі, яку бере на себе дитина;

д) область дійсності, яка відтворюється дітьми у грі

7. Для того, щоб дитина прийняла роль, вона повинна:

а) мати відповідні іграшки для реалізації обраної ролі;

б) знати декілька дій, властивих обраній ролі, та виділити способи поведінки персонажу і його характерні дії;

в) усвідомити сюжет гри;

г) вислухати рекомендації вихователя;

д) знати правила гри

8. Для якої вікової групи характерно твердження: «Змістом гри є взаємини між ролями, дії виконуються заради виявлення ставлення до інших людей...»:

а) старший дошкільний вік;

б) середній дошкільний вік;

в) молодший дошкільний вік;

г) ранній вік;

д) молодший шкільний вік

9. З яким мистецтвом Базовий компонент дошкільної освіти не оговорює ознайомлення дітей в умовах ЗДО?

а) кіномистецтво;

б) художня література;

в) образотворче мистецтво;

г) музичне мистецтво;

д) театральне мистецтво

10. Що не є видом образотворчого мистецтва?

а) живопис;

б) графіка;

в) скульптура;

г) архітектура;

д) пейзаж

11. Якими видами образотворчої діяльності займаються діти у ЗДО?

а) малювання;

б) архітектура;

в) аплікація;

г) ліплення;

д) конструювання

12. Темп, тембр, динаміка - це засоби виразності:

- а) образотворчого мистецтва;
- б) театрального мистецтва;
- в) музичного мистецтва;
- г) літературного мистецтва;
- д) циркового мистецтва

13. Які є жанри музики, з якими ознайомлюємо дітей?

- а) опера;
- б) танець;
- в) пісня;
- г) балет;
- д) марш

14. З яким літературним жанром ми не знайомимо дітей в дошкільному віці?

- а) міф;
- б) казка;
- в) вірш;
- г) оповідання;
- д) приказка

15. В якому виді театру основним засобом, без якого не відбудеться спектакль, є правильне освітлення:

- а) драмтеатр;
- б) театр ляльок;
- в) тіньовий театр;
- г) пальчиковий театр;
- д) театр на фланелеграфі

16. Уміння самостійно створювати оригінальні сюжети та сценарії з подальшим розігруванням їх - це показник компетентності дитини у якому виді мистецтва?

- а) образотворчого;
- б) театрального;
- в) музичного;
- г) літературного;
- д) кіномистецтва

17. До якого виду театру належить театр маріонеток?

- а) драмтеатр;
- б) пальчиковий театр;
- в) ляльковий театр;
- г) театр на фланелеграфі;
- д) тіньовий театр

РОЗДІЛ 9. ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З ЛЮДСЬКОЮ СПІЛЬНОТОЮ

Ключові поняття: сфера «Люди», людська спільнота, планета Земля, права людини, праця людей, відпочинок, ставлення дітей до дорослих, людина-творець.

9.1. Соціально-громадянська компетентність старшого дошкільника

Ознайомлення дітей зі світом людей лежить в межах компетенції розумового (збагачення знань, світогляду, розвиток мовлення, мислення дітей) та морального (оволодіння дітьми моральними нормами співжиття з іншими людьми) виховання. Проблеми формування етично спрямованої особистості, виховання шанобливого ставлення до дорослих, безконфліктної поведінки, а також особливості ознайомлення із соціальною дійсністю завжди були важливими у вихованні дошкільників. Видатний психолог С. Рубінштейн, розмірковуючи про сутність особистості, відзначав, що її серце все зіткане зі ставлень до інших людей, і те, чого вона варта, окреслюється тим, яких людських взаємин вона прагне, яке ставлення до інших людей вона здатна виявляти.

Дошкільне дитинство, як влучно відмітив О. Леонтьєв, є періодом першопочаткового фактичного становлення особистості, розвитку активності як чинника пізнання, засвоєння норм моралі, суспільного досвіду, різних способів діяльності, еталонів оцінних ставлень. Такі вікові особливості, як допитливість, емоційна чутливість, бажання наслідувати, створюють сприятливі умови для формування особистості як суб'єкта моральних взаємин. Тому дошкільне дитинство є сприятливим періодом для виховання у дітей культури людських взаємин, толерантності до іншого, поваги, загальнолюдських цінностей, моральних ставлень, колективістської спрямованості поведінки, працелюбності, моральних і вольових якостей. Важливо, щоб знання моральних норм, які регулюють стосунки людей, перетворювались у засоби саморегуляції поведінки дошкільника та взаємин з оточуючими.

Людина, її місце серед інших на планеті Земля – центральна проблема ознайомлення дітей з суспільним довкіллям. У дошкільників формуються основи соціальної компетентності, а саме: вміння орієнтуватися у світі людей (рідні, близькі, знайомі, незнайомі люди; люди різної статі, віку, професії тощо); здатність розуміти іншу людину, її почуття, настрій, бажання, потреби, особливості поведінки; вміння поважати інших людей, пропонувати допомогу, дбати про них; включатися в спільну діяльність, взаємодіяти, ефективно спілкуватися.

Соціалізація сучасної дитини відбувається у досить складних умовах. Адже традиційно старше покоління мало досвід, знання, які значно перевищували дитячі; дошкільник, школяр включалися у певну виховну систему і ставали носіями відповідного способу життя. Сьогодні доступність знань з інтернету викликає розрив між молодим поколінням і старшим. На жаль, дитина перестає в працюрах бачити джерело знань, мудрості, зачасту і не виявляє належну повагу. Доступність інформації антигуманного, агресивного змісту впливає на світогляд, ціннісну сферу, психіку дитини. Відчувається і негативна тенденція зниження ціннісного сприйняття сім'ї як головної структури суспільства.

Виходячи з особистісно орієнтованої концепції, дитині важливо забезпечити позицію суб'єкта соціалізації. Тому соціалізацію можемо означати як процес

засвоєння і використання дитиною у поведінці, діяльності системи духовно-моральних цінностей, в яку вона включена (Л.С.Виготський, І.Д.Бех та ін.). Насамперед мова йде про формування у дошкільників відкритості до світу людей, виховання навичок соціально прийнятної поведінки, свідомого ставлення до себе як до вільної самостійної особистості та прийняття кола своїх обов'язків, що визначаються зв'язками з іншими людьми, виховання співчуття, співпереживання, бажання пізнавати людей, чинити добро.

Новий базовий компонент дошкільної освіти окреслює результат сформованості соціально-громадянської компетентності як ціннісне ставлення до себе, до своїх прав та прав інших людей, наявність уявлень про правила і способи взаємодії з членами родини та іншими людьми, вміння дотримуватись цих правил в соціумі; ціннісне ставлення і вияв поваги до культури українського народу, традицій; до представників різних національностей [2, 16].

Розглянемо складові соціальної компетентності дошкільника:

1) пізнавальний компонент — рівень і зміст знань про людину, близьких та далеких дорослих, людей різного віку, статі, професії тощо; уявлення про місце кожної людини в соціальному середовищі; уявлення про себе як про члена певного угруповання (сім'ї, групи), уявлення про свою сім'ю, родину, рід, ЗДО, Батьківщину; знання про норми моралі;

2) ціннісний компонент — ставлення до людського життя як до найвищої цінності, визнання прав і свобод, гідності кожної людини (гуманність); інтерес до загальнолюдських цінностей (сім'я, здоров'я, дружба, мир, доброта, чесність);

3) емоційний компонент — інтерес до людей, бажання спілкуватися з дорослими, однолітками та молодшими дітками, пізнавати їх, прагнення бути схваленим іншими людьми, вміння співчувати, співпереживати, розуміти емоції та почуття інших і керувати своїми почуттями у процесі спілкування (чуйність); оптимістичне ставлення до життя;

4) оцінний компонент — здатність об'єктивно оцінювати поведінку, вчинки людей, їх взаємини, виявляти справедливе ставлення до різних людей (справедливість);

5) поведінковий компонент — дитина діє відповідно до соціальної ролі (донька, онучка, вихованка, подруга, покупець тощо); у відповідності з етичними еталонами поведінки та спільної з іншими діяльності, вміння пропонувати, надавати і приймати допомогу, здійснювати моральні вчинки з власного бажання, вміння спілкуватися (моральна активність).

Дитина старшого дошкільного віку зі сформованою на належному рівні соціальною компетентністю знає свій родовід, усвідомлює, що честь роду залежить від кожного його члена; шанує пам'ять предків, родинні традиції, цікавиться сімейними реліквіями; підтримує стосунки з родичами, які живуть поруч. Має сформовані уявлення про чесність, доброту, гуманність, щирість як важливі якості людини, необхідні для встановлення взаємин; про справедливість як здатність давати правильну оцінку вчинкам людей. Виявляє самостійність, відповідальність, працелюбність, людяність, повагу до інших та самоповагу, що ґрунтується на усвідомленні своєї неповторності, індивідуальності, права на самовираження, почуття та самостійну поведінку, яка не створює проблем для

інших людей. Розуміє стан і почуття інших з їхнього зовнішнього вигляду, міміки, інтонації, дій, виявляє повагу до почуттів людини, розуміє її право бути такою, як вона є. Чуйно ставиться до інших людей і розуміє ставлення людей до себе. Поводить себе природно у товаристві знайомих і незнайомих людей. Реагує на несправедливе ставлення до себе, розуміє причину цього і намагається її усунути. Прагне толерантних взаємин. Конфлікти прагне вирішувати мирним шляхом. Намагається товаришувати з однолітками, прагне дружити з тими, хто подобається.

Має уявлення про Батьківщину, її національні і народні символи, національні особливості українців. Знає національні пам'ятники, найбільші міста, річки, гори, вшановує національні святині. Розуміє поняття «людство», поважає інші народи.

9.2. Етапи роботи з формування уявлень дітей про людську спільноту, різні національності

З раннього віку вихователі виховують доброзичливі взаємини між дітьми, пробуджують бажання грати разом, навчають не сваритися, домовлятися, якщо виникає конфлікт. Педагоги організують змістовну діяльність дітей, забезпечують затишний, веселий клімат у групі, створюючи умови для об'єднання дітей, їх спільної діяльності, ефективного спілкування, емоційного благополуччя.

У сьогоденні не рідкість присутність у групі дитини іншої національності, іншої раси. Вихователь однаковим ставленням до всіх дітей подає приклад і навчає своїх вихованців приймати, товаришувати і лагодити з різними дітками, не зважаючи на відмінності, які вони можуть мати. Расове розходження не має стати перешкодою для доброзичливих відносин між дошкільнятами.

Бажано наповнити предметне оточення дітей зразками національної культури інших народів, розповідати про них цікаві факти. Можна розучувати пісні, потішки не тільки свого народу, а й інших народів світу, враховуючи принцип доступності за змістом. Цікавим дітям буде знайомство з національними стравами різних народів, їх національними традиціями, музичними інструментами, іграми. В молодшому дошкільному віці через емоційну сферу насичуємо соціальний досвід дитини конкретним матеріалом, створюємо базу для подальшого його осмислення. Дитина зростає, відбувається інтелектуалізація її почуттів, вона зацікавлюється світом поза своїм будинком – виникає сприятливий період для формування уявлень про планету Земля, різні країни, народи; закріплення уявлення про рівність прав усіх людей, незалежно від їх національності, поглядів, статі, віку, професії тощо.

Зміст такої роботи має певну поетапність. Розпочинаємо з близького, добре зрозумілого дитині – з **формування уявлення про будинок як про місце, в якому проживають люди**. Під час прогулянок розглядаємо різні будинки, маленькі і багатоповерхові, розмірковуємо про їх призначення. Діти розповідають про свою квартиру (будинок, кімнату). Порівнюємо житло людей з житлом тваринок (дупло, нірка, гніздо, барліг, місцина під кущиком, мурашник, хлів, будка тощо). У дітей формуємо дбайливе ставлення до свого житла, бажання його берегти, робити кращим, утримувати в порядку (Чому кожному потрібен будиночок, квартира? Як потрібно ставитись до свого жила? Що означає берегти свою домівку? А тваринки бережуть свій будинок? А з чого

роблять люди свої будинки, а тваринки?). Проводимо паралель між помешканням і особливістю живої істоти). Потім переходимо до роботи над темами «Моя, наша вулиця», «Наше місто», «Наша країна». Відповідним змістом наповнюється образотворча діяльність дітей, ігрова, словесна.

На наступному етапі здійснюється **знайомство дошкільників з поняттям «планета Земля»**. Тут обов'язковим засобом має бути модель Землі – глобус. Вихователь пропонує дошкільникам розглянути його і подумати, що позначають кольори на глобусі: синій, білий, зелений, жовтий, коричневий, а потім знайти і показати океан, море, річку, гори, рівнину, пустелю. Доречно поставити проблемні питання: «А чому немає зеленого кольору вгорі глобуса, а білого посередині?» Вислухавши припущення дітей, вихователю слід продемонструвати, як Сонце обігріває Землю, пояснити, чому багато тепла не попадає на полюси нашої Землі, чому відбувається зміна дня і ночі, зміна пір року, чому на полюсах завжди холодно, а в центрі завжди тепло. Паралельно відбувається знайомство з фізичною картою світу.

Закріпити знання дітей можна, наприклад, в таких дидактичних іграх: «Розмісти тваринок по Землі»; «З чого побудувати будинок жителям пустелі, Півночі?»; «Які рослини ростуть в різних куточках Землі?». Ігри можна проводити і дидактичні, і рухливі (з м'ячем, наприклад).

Розглядаючи глобус, звертаємо увагу на круглу форму Землі. І запитуємо, як люди дізналися, що Земля має форму кулі? Можна розповісти, що раніше люди вважали, що Землю тримають 3 величезних кити. Але з розвитком науки така історія стала вочевидь нереальною. Мореплавцелі відкривали нові землі (Христофор Колумб, Фернандо Магеллан), а коли придумали ракету і полетіли у космос, то змогли сфотографувати нашу планету (показати фото Землі, зроблені з космосу). Також треба звернути увагу на час, який витрачали мореплавці на свої подорожі, і який потрібно космонавтам, щоб облетіти Землю.

Розповідаємо дітям і про те, що колись дуже давно наша планета була заселена лише тваринами (серед них і ті, яких вже не існує сьогодні – динозаври і мамонти), рибами.

А потім на Землі з'явилася людина. Так розпочинаємо наступний етап роботи ознайомлення дітей з людською спільнотою, пов'язаний з **формуванням у дітей планетарної і національної свідомості**.

У дітей виникає питання, звідки ж людина з'явилась на Землі? Цікаво, що на це глобальне питання немає відповіді. Є різні версії, які й можна розповісти дітям, підкреслюючи, що точної відповіді немає, а різні люди думають по-різному. Біблейська легенда говорить, що людина – це творіння Бога. Вчений Ч. Дарвін доводив, що людина пішла від мавпи. Дехто вважає, що людина колись давно прилетіла з іншої планети. Кожну гіпотезу можна обговорити, продемонструвати відповідні картинки. Потім діти можуть обговорювати цю інформацію один з одним, сперечатися, відтворювати в іграх, в образотворчій діяльності. Коли цікавість до цієї інформації знизиться, можна переходити до ознайомлення дошкільників з відмінностями і подібністю людей, що живуть на нашій планеті. Запитуємо, чим всі люди схожі? Як можна відрізнити людину від тварини? Зазвичай відповіді на них діти дають без затруднень. Але ці питання

потрібно поставити, щоб перейти до розмови про відмінності між людьми. Демонструємо картинки з зображеннями жінок, чоловіків, дітей, дорослих, людей різних рас і пропонуємо або просту класифікацію: розкласти картинки на 2 купки (чоловіки і жінки, або дорослі і діти, або люди з темним кольором шкіри і світлим тощо), або ускладнений її варіант, наприклад, побудувати 3 будинки і розселити в них 3 сім'ї, пояснити свій вибір. Завдання можуть бути різними, але вони мають вирішувати головне завдання – звернути увагу дітей на відмінності між людьми, як у зовнішності, статі, віці, роді діяльності, так і у думках, поглядах, почуттях тощо.

Після попередньої роботи доречно провести узагальнюючу бесіду про те, що на нашій планеті живуть люди різних рас, представники яких суттєво відрізняються за кольором шкіри (темна, світла, жовтувата), волоссям, розміром очей. Ми належимо до білої раси, європеїдної. Але всі ми є людьми. Більшість людей негроїдної раси живе в Африці (демонструємо на глобусі), де спекотно, їх шкіра так захищається від сонця, а монголоїдної – в Азії, але в будь-якій країні можна зустріти представників різних рас. Важливо формувати у дітей розуміння того, що люди є погані і хороші, добрі і чесні, розумні і не дуже серед представників будь-якої раси. Але цим ми і цікаві, що різні.

Надалі переходимо до **формування уявлень про різні країни, їх особливості та загальні риси.**

Для цього знову потрібно принести глобус і карту, тільки не фізичну, а політичну, на якій різними кольорами позначені країни. Всі разом знаходимо нашу країну та країни, які можуть назвати діти, розглядаємо їх, і ставимо проблемне питання: Чим же відрізняються країни одна від одної? І що таке країна? Разом з дітьми висновуємо про відмінність міста від країни, про відмінні ознаки країни – мова, культура, гроші, державні символи. Робота проводиться не лише на заняттях, а й у вільний час, на прогулянках, під час розгляду ілюстрацій, книг, роликів, предметів, які є символами інших країн. Після подорожей з батьками діти можуть ділитися своїми враженнями. Можна влаштувати знайомство з національними стравами, національними костюмами, традиціями різних країн, вивчити декілька слів іншої мови (наприклад, привітання чи подяку).

Формуємо у дітей усвідомлення, що в одній країні можуть жити люди різних національностей (наприклад, Україна – багатонаціональна країна, тут проживають, крім українців, росіяни, білоруси, поляки, азербайджанці, грузини, євреї...). Однак всіх жителів нашої країни називають українці. Відповідно жителів Японії називають японці, Китаю – китайці, Англії – англійці, Франції – французи і т.д. Всі національності рівні, тому вихователям можна в разі відвідування ЗДО дітьми інших народів, облаштувати, окрім куточка української культури, куточки і цих народів. Тоді діти на практиці пересвідчуються в рівноправності різних націй.

Отже, в результаті такої роботи у дошкільників складається уявлення, що, по-перше, всі люди і країни мають спільні риси, пов'язані між собою, а по-друге, кожна людина, як і країна, - особлива, відрізняється від іншої. Але всі вони повновартісні, рівноцінні.

Отже, ми підвели дітей до наступного етапу - **ознайомлення з правами людей**. Вихователь повідомляє, що для того, щоб жити в мирі і злагоді, люди придумали різні правила життя, які не можна порушувати. Кожна людина має багато прав, які ніхто не може в неї забрати, і ці права прописані в «Декларації прав людини». Окремо люди визначили і права дітей, їх окреслює Конвенція ООН «Про права дитини». Обов'язково знайомимо дітей з конкретними правами, які є у них (право на життя, на охорону здоров'я, на соціальне забезпечення і рівень життя, необхідний для їх розвитку, на користування рідною мовою і культурою, на гру, на навчання, на відпочинок, на дозвілля, на захист і опіку з боку дорослих, на фізичне ненасилля). Спільно обговорюються випадки порушення прав людини і покарання за це.

Зазначену роботу вихователь проводить під час різних видів діяльності дітей, намагаючись підтримувати у вихованців жвавий інтерес до людської спільноти. На базі отриманих дітьми знань вирішуємо головне завдання: формування моральних рис зростаючої особистості (чесність, доброта, повага, доброзичливість, толерантність) та послуговування моральними цінностями в поведінці.

9.3. Методика виховання ставлення дітей до дорослих

Розглядаючи це питання, відштовхнемося від рівня наближеності дорослих по відношенню до дітей.

Перший рівень – це сім'я, найближчі родичі, з якими дитина часто бачиться, спілкується, до яких звикла. Другий рівень – добре знайомі дітям люди, поруч з якими протікає їх життя (наприклад, друзі сім'ї, вихователі в ЗДО). Третій рівень – це знайомі люди, з якими контакт рідкий (наприклад, далекі родичі). І четвертий рівень наближеності – це незнайомі люди. Оскільки для першого і другого рівнів наближеності характерна емоційна близькість дитини і дорослого, провідним методом виховання морального ставлення є організація спільної діяльності та індивідуальне спілкування дорослих з дітьми. Наприклад, це може бути спільна праця (праця в природі, господарсько-побутова, оформлення приміщення групи або домівки до свята, ремонт речей, книжок, іграшок); спільна художня діяльність (майстерня «Умілі рученята», підготовка спільного концерту, подарунків-сюрпризів для рідних, малювання єдиної картини); святкування різних подій (дні народження, Новий рік, Різдво, Пасха, Масляна, День міста, свято врожаю, спортивні та інші свята); спільні ігри (настільні, сюжетно-рольові, рухливі, ігри-драматизації, жартівливі ігри-шаради). Індивідуальне спілкування з дітьми здійснюється і як самостійна форма, і як супроводжуваний процес у спільній діяльності. Це можуть бути розмови на інтимні, «секретні» теми, спогади про минуле, розповіді про своїх близьких, мрії про майбутнє, придумування казок, читання художніх творів, бесіди на моральну тематику, які збагачують і уточнюють знання дітей, допомагають відкоректувати поведінку («Хто як любить свою маму», «Як ти допомагаєш вдома», «Що може порадувати твоїх батьків»). Також найближче оточення вправляє дитину у проявах уваги і турботливого ставлення до близьких людей. Якщо людина емоційно близька дитині, то вона хоче брати з неї приклад, наслідувати, бути схожою, разом діяти, навчатися у неї.

До людей третього і четвертого рівня наближеності дитина не відчуває емоційної близькості, тому навчаємо виявляти ввічливість, але без зайвої відвертості. Провідним в роботі з дошкільниками тут стає метод спостереження. Його можна проводити під час прогулянок, екскурсій, піших переходів, цільових прогулянок, в спеціально створених ситуаціях, коли діти знайомляться з діяльністю дорослих. Важливо, щоб діти усвідомлювали, на що треба звертати увагу під час спостереження.

Малювання на теми спостережень, ігри, праця за аналогією зі спостережуванним можуть бути продовженням реалізації завдання з формування поважного ставлення до дорослого.

Умовно можна виокремити два види сприйняття дитиною дорослого: з особистісної сторони і з ділової. Як правило, своїх рідних дитина сприймає з особистісної сторони. Наприклад, мама добра, ласкава, ніжна, красива. А людей чужих, про яких малюк нічого не знає, сприймає з ділової сторони, тобто яку діяльність вони виконують, що роблять, чим зараз зайняті. Так, спостерігаючи за водієм, дитина бачить його трудову діяльність, як він веде транспортний засіб, а його особистісна сторона залишається поза увагою. Тому корисно розкривати і другу сторону сприйняття. Так, ми показуємо роботу мами впродовж дня, її «ділову» сторону. І пропонуємо зробити передбачення відносно особистісної сторони водія (двірника, будівельника, продавця...). Отже, методика ознайомлення і формування відношення до дорослої людини залежить від рівня її наближеності до дитини.

Вихователі розвивають пізнавальний інтерес дітей до світу дорослих, їх трудової і дозвілєвої діяльності, до гідних особистісних якостей; викликають бажання наслідувати позитивне і об'єктивно оцінювати негідну поведінку, вчинки дорослих.

Іноді нам здається, що дитина не в змозі правильно, об'єктивно оцінити дорослих людей. Тому краще дорослого виставляти у гарному світлі, не розказувати про негідні вчинки чи поведінку, формуючи ідеальний образ непогрішного дорослого, який не підлягає критиці, в усьому завжди правий, якого треба безперечно слухатись. Однак така позиція не завжди є правильною. Адже дорослий – це теж людина, яка має право на помилку. Звісно, малюк, починаючи дослідження світу, повинен мати зразок для наслідування, орієнтування у моральному становленні. Та з іншої сторони, реалії практики переконують, що дитина в дошкільні роки дуже рано починає диференціювати своє ставлення до дорослих. Можливо, малюк ще не в змозі це пояснити, але до одного дорослого йде із задоволенням, а до другого ніяк не хоче, капризує, плаче. В середньому дошкільному віці дитина може усвідомлено сказати, хто їй подобається, а хто ні. А в старшому дошкільному віці оцінка дорослому надається аргументовано. Що ж цінує дитина в дорослих? Звісно, любов, доброзичливе ставлення, вміння і бажання спілкуватись, доброту по відношенню не тільки до людей, а й до тварин, а також зовнішню чарівність. Дорослі своєю силою, знаннями, досвідом завжди приваблюють дітей, які підсвідомо шукають і бачать в них свій ідеал, перспективу власного розвитку, вибирають щось для

наслідування. Близький дитині дорослий служить своєрідною призмою сприйняття навколишнього.

Доцільно не приховувати від дітей той факт, що і дорослі бувають різні, можуть чинити доре чи погано. Завдання вихователя – зробити для дитини привабливими кращі риси дорослого, які б хотілося дитині наслідувати, показати те позитивне, що робить людину достойним членом суспільства, і породити віру в те, що і вона, дитина, може такою стати. Бажано, щоб ідеалом для дитини стала реальна, конкретна людина.

Знайомлячи дітей з дорослими людьми, варто підкреслити, що і дорослий, і дитина – люди, тому в них є багато спільного. Але є і певні відмінності через різний життєвий досвід, відсутність поки що багатьох умінь, які здобуваються впродовж життя завдяки навчанню. За допомогою бесід, оповідань, читання художньої літератури, спостережень, дидактичних ігор ми демонструємо особливості дорослого в порівнянні з дитиною. Так, в молодшому дошкільному віці діти вже легко виконають завдання з розкладання картинок дорослих людей і дітей (як варіант - покажи на картинці маму, татка, їхню донечку чи синочка). Варто через бесіду попросити аргументувати свій вибір, чому саме це мама, а не донечка, тато, а не мама. Це завдання дається вже важче, тому що тут словом треба виразити відмінності між людьми, узагальнити свої думки. Часто діти потребують допомоги вихователя у вигляді навідного питання, підказки. В якості головної вікової ознаки у дітей виступає величина (діти маленькі, дорослі великі), а статевої – вбрання, зачіска, прикраси, наявність бороди, вус у чоловіків. Особливості в зовнішньому вигляді дорослого на відміну від дитини молодший дошкільник часто сприймає на емпіричному рівні, а узагальнити ще не може (наприклад, взуття на високих підборах маленькі дівчата не носять; вуса у хлопчиків не ростуть). Тобто таким чином ми вчимо дітей звертати увагу на зовнішні прояви статі та віку.

Старші дошкільники розуміють не тільки зовнішні відмінності між дорослими і дітьми, а й внутрішні (знання, досвід, уміння). Наприклад, на питання, хто смачніший зварить борщ: дівчинка на картинці чи її мама? Хто краще впорається з ремонтом стільця: тато чи син? діти дають відповіді на користь дорослих.

Зупиняючись на статевої характеристиці людей, важливо дати зрозуміти дітям, що жінок і чоловіків відрізняють особистісні риси (мужність, стійкість, незламність у чоловічої статі і лагідність, ніжність - у жіночої), соціальна роль, рід занять. Формуємо шанобливе ставлення до протилежної статі під час повсякденної діяльності. Спостереження, приклад найближчих оточуючих людей, бесіди, вправлення, читання художньої літератури допоможуть дітям скласти уявлення про модель поведінки справжнього чоловіка або дівчинки, жінки, про справжній чоловічий вчинок. У них формуватиметься образ статі, з якою вони себе ідентифікують.

Також важливою роботою є формування у дітей перспектив майбутнього, щоб дитина бачила себе, якою вона буде колись, коли виросте, стане дорослою. Тому після обговорення, чим суттєво відрізняються дорослі від дітей, необхідно сказати, що всі дорослі теж колись були дітьми і багато чого з тих речей, що

зараз вони вміють і знають, раніше не знали і не вміли. Але людина впродовж життя всьому навчається, якщо має бажання.

Важливо, проте, звернути увагу і на схожість між дорослими і дітьми: дорослі, як і діти, можуть чогось не вміти і начатись, можуть знати чи не знати, можуть радіти і сумувати, іноді плакати, хворіти і видужувати, робити погані і добрі вчинки тощо. Можна поринути в спогади і запитати у дітей про випадки з їхнього життя, коли вони бачили різний емоційний стан дорослих - мами, тата, сестри чи брата, бабусі чи дідуся, сторонніх дорослих, а коли самі відчували подібне, і зробити висновок про те, що ми всі схожі тому, що ми люди.

Гарним завданням, яке підсумує знання дітей з цієї теми, є створення з дітьми казок «Країна дорослих», «Країна дітей». Важливо, щоб в результаті такої роботи діти самі зробили висновок про те, що дорослі потрібні дітям, а діти – дорослим. Роботу з дітьми організуємо як в індивідуальній, так і в колективній та груповій формах, в процесі чого дошкільники накопичують і уточнюють уявлення про дорослий і дитячий світи, їх схожість та відмінність, навчаються формувати відносини з людьми різного віку.

9.4. Ознайомлення дітей з працею дорослих, з різними професіями

Безперечно, одним з найважливіших напрямків роботи по введенню дитини в суспільний світ є ознайомлення її з працею, яку виконують дорослі, щоб цей світ існував і розвивався, з різними професіями, які забезпечують благоустрій людського суспільства. Звісно, важливо надати дошкільникам уявлення про розмаїття людських професій, їх особливості, суспільну спрямованість. Та при цьому необхідно, щоб дитина розуміла, що праця є життєво необхідною справою, що без праці немає життя, а професії можуть виникати і зникати в залежності від потреб людей у них.

На початковому етапі доречно провести роз'яснювальну роботу, що ж означає праця, працювати. Фронтальне заняття на тему «Як живеться в країні ледарів?» підсумує отримані знання, надасть можливість узагальнити уявлення дітей про блага, які здобуваються людиною завдяки праці. Корисно доповнити бесіду розгляданням картинок і подальшим їх групуванням (на одних картинках зображені результати неробства, а на інших - результати праці людей. Наприклад, купа немитого посуду і розкладений в шафі чистий посуд; перекошений паркан і рівний, пофарбований фарбою; розвалений будиночок і новенький; брудна білизна і чиста; приготовлена їжа і порожні тарілки тощо). Вихователь пропонує дітям самим висновувати, що є добре, а що погано, обґрунтовувати висловлену думку. Робиться акцент на необхідності праці.

У буденному житті увага дітей звертається на потребу і користь, яку приносить праця співробітників дитячого садка, батьків, знайомих малюків. Спеціальні заняття на цю тему можна не проводити. Достатньо окремих зауважень або просто реплік з приводу чогось зробленого дорослими для інших («Хто це зробив нашу групу чистою, хто так гарно прибрав для нас? Хто приготував смачний обід нам? Хо в садочку розчисив доріжки від снігу? Якби не Наталчин татко, ми не змогли б сьогодні грати з нашими улюбленими іграшками: він нам їх відремонтував»).

Ефективні при ознайомленні дітей із працею дорослих і подобаються дітям, викликаючи емоційне їх піднесення, екскурсії. Для молодших дошкільників організують екскурсії-огляди в межах дитячого садка, для старших дітей — походи за його межі (до бібліотеки, до магазину, до перукарні, до пошти тощо). Добираючи види праці для спостереження, необхідно враховувати їх доступність для дитячого розуміння, ймовірність виникнення зацікавлення до відповідної професії, виховну цінність. Плідними будуть і повторні спостереження, які формують чіткі знання про особливості, результати, суспільне значення праці.

Вихователь повинен пам'ятати, що під час організованого спостереження за дорослими, їх працею, потрібно чітко скерувати увагу дітей. Якщо цього не зробити, то кожна дитина здійснить спостереження за власною програмою. Наприклад, якщо група дітей спостерігатиме за роботою водія автобуса, то один побачить, як водій крутить велике кермо, інший зверне увагу на педалі, третій зосередить погляд на обличчі водія. І в подальших іграх, образотворчій діяльності, оповіданнях про побачене діти відобразять те, що їх найбільше вразило, виявилось особистісно значущим. Загалом під час спостереження за працею дорослих вихователю слід звертати увагу дітей на її організованість, узгодженість дій, відповідальність працюючих за свою роботу.

Декілька бесід вихователь присвячує темі походження професії, а саме коли і чому з'явилися на Землі різні професії; чи був такий час, коли професій не було; які професії були найпершими; чи з'являються нові професії, чому; як люди вибирають для себе ту або іншу професію; що потрібно робити, щоб стати лікарем, водієм, ветеринаром, продавчиною, пілотом, кравцем, машиністом і ін.

Щоб сформувані уявлення у дошкільників про залежність потреби деяких професій від місця проживання на Землі, можна провести дидактичну гру «Де яка потрібна професія». Дітям пропонуються карта Землі або глобус (звісно, коли вони вже ознайомились з ними, зрозуміли, що є холодні місця на нашій планеті, а є жаркі, є бідні на воду, а є і багаті, є рівнини, гори, ліси, океани, моря) і картинки із зображеннями людей різних професій. Діти мають допомогти людям на картинках вибрати таке місце проживання на планеті Земля, де їхня професія була б необхідна. Підібрати для гри потрібно специфічні професії: погонич слонів, моряк, оленевод, змієлов, здобувач перлів, прикордонник і ін. Поряд з названими вище унікальними професіями, які вимагають від дитини додаткових знань, наприклад, про середовище проживання тварин («Чому погоничу слонів не можна запропонувати поїхати працювати на Північний полюс?»), вихователь може використати картинки з універсальними професіями - вчителя, лікаря, повара, перукаря, продавця та ін. Така гра допоможе дошкільникам усвідомити, що є професії, потрібні в будь-якому куточку земної кулі, а є й специфічні.

Гру можна варіювати. Наприклад, дітям запропонувати вирушити в тайгу будувати нове місто. Людей яких професій потрібно запросити з собою? Дитина повинна вибрати картинку і пояснити, яка є необхідність у цій професії в їхньому новому містечку.

Гру «Будуємо нове місто» можна організувати і як сюжетно-рольову, і як гру з будівельним матеріалом або конструктором. Сюжетно-рольова варіація

може бути тривалою, з різноманітними ролями і міні-сюжетами, наприклад, архітектори в проектних бюро проектують (малюють) нове місто і роблять макети будинків, вулиць, площ; будівельники будують місто за проектами архітекторів; озеленювачі саджають дерева, кущі, квіти; в місті працюють школи, дитячі садки, поліклініка, магазини, перукарня та ін. Розвиток сюжету залежить від фантазії не тільки дітей, а й вихователя, який підказує дітям напрямки розгортання подій, змістові лінії гри. Гра може проходити як в приміщенні, так і на ділянці. При цьому важливо не втратити провідну ідею - формувати у дітей уявлення про важливість і потребу праці, про задоволення потреби в праці через різні професії.

Різнманітні особливості праці дорослих гарно розкриває художня література, твори живопису, кіномистецтво, завдяки чому вони пізнають не лише її зовнішні ознаки, а й внутрішній зміст. Вміле використання вихователями художніх творів активізує емоційну сферу дітей, спонукає їх до співпереживання з тими, хто працює, переконує, що навіть у найскладніших умовах вольова, цілеспрямована і працююча людина зможе досягти своєї мети. Пережиті емоції зумовлюють конкретизацію знань про сутність праці, вимоги, які вона ставить людині, як праця впливає на розвиток, суспільне визнання особистості. Усе це формує ази внутрішньої готовності дитини до самовідданої праці в майбутньому.

Оскільки світ наш є матеріальним, діти рано починають розуміти важливість грошей для повноцінного цікавого життя. Тому на питання, ким хочуть стати, часто відповідають: «бізнесменом; тим, хто отримує багато грошей». Це добре, що дитина мріє про достойне життя, проте треба ще дати зрозуміти, що праця має приносити насолоду, бути чесною, на благо людям. Можна познайомити дітей і з меценатством, розповісти про багатих людей, які витрачають зароблені кошти не тільки на себе, але і на благо інших людей (допомога сиротам, безхатькам, інвалідам, хворим на важкі хвороби, допомога тваринам, благоустрій міста тощо).

Обов'язково потрібно звернути увагу дітей на якісну характеристику праці. Трудитися можна по-різному. Можна працювати відповідально, добре, сумлінно, творчо. Така праця радує всіх оточуючих. Про таку людину кажуть, що в неї золоті руки, вона майстер своєї справи, йому можна довірити серйозну справу, вона не підведе, зробить добре. Якщо з дитинства звикнеш будь-яку справу виконувати сумлінно, то будеш чути про себе такі слова в дорослому житті. А ось лінивого і безвідповідального робітника ніхто не хоче брати до себе на роботу, бо від його праці мало користі. Можна і приклад навести, близький дітям: іграшка, яка швидко зломалася. Робітник, який її робив, не дуже старався, і тому вийшов поганий результат.

Дивлячись на предмети рукотворного світу, вихователь не забуває підкреслити, що в деяких речах одразу простежується творче, любовне ставлення людини до своєї праці («Подивись, яка гарна ваза, як вона майстерно розмальована. Як ви думаєте, чи любить свою роботу цей художник?»)

Також і в оцінці трудової, продуктивної діяльності дітей вихователь вдається до подібних оцінок: «Я бачу, ти дуже старався, тому вийшло гарно», «Відразу видно, що ти з любов'ю виконував свою роботу», «Я зараз з ваших

робіт постараюся вгадати, у кого який був настрій». Таким чином, дитина починає розуміти, що результат праці прямо пропорційно залежить від старань і зусиль, навчається оцінювати і свою, і чужу роботу і за критерієм старанності.

Діти з великим задоволенням допомагають дорослим, переймаються їх настроєм, наслідують їх дії, набуваючи конкретних знань і уявлень про працю, розвиваючи інтерес до діяльності дорослих, проймаючись повагою до людей праці та результатів їх старань. Водночас, дорослі мають змогу впливати на поведінку дітей — викликати у них прагнення працювати, досягати потрібних результатів. Максимально використовуючи приклад трудової поведінки працівників садочка (праля, повар, медсестра, помічник вихователя, сторож, двірник), організовуючи спостереження за їх діяльністю, залучаємо дітей і до трудового процесу, використовуючи посильні доручення й елементарне співробітництво. Це може бути праця в куточку природи, допомога по догляду ділянки, закріпленої за групою, чергування, миття іграшок тощо. Впливає на формування у дітей прагнення працювати емоційне ставлення дорослого до роботи, яка виконується спільно. Дитина наче «заражається» позитивними емоціями, завзяттям. З раннього віку діти мають бачити приклад раціонально організованої праці, оволодівати з допомогою дорослого культурою праці: вмінням ставити мету (спочатку з допомогою дорослого, потім — самостійно), планувати й організовувати роботу, добирати необхідне обладнання, послідовно здійснювати трудові дії, підтримувати порядок на робочому місці тощо.

Старшим дошкільникам доносимо суспільне значення праці дорослих, розподіл праці між людьми в цивілізованому суспільстві. Природно, що вони виявляють цікавість до праці і поза межами дитячого садка. В старшій групі розширюються і можливості для виховання трудових навичок і вмінь. Діти оволодівають ще більшим колом навичок самообслуговування, самостійно виконують нескладні обов'язки. Приклад трудової діяльності дорослих має на них значно сильніший вплив, ніж на дітей молодшого і середнього дошкільного віку. Організовуючи спільну діяльність, обираємо форми співробітництва відповідно до змісту праці і вікових особливостей дітей. Чим молодші діти, тим більшу участь у спільній діяльності вихователь бере на себе, направляючи дітей, підказуючи, допомагаючи, організовуючи. А вже у спільній діяльності зі старшими дошкільниками вихователь має ширші можливості працювати разом з ними на рівноправній основі. Діти можуть працювати разом не тільки з вихователем, а й з іншими працівниками, наприклад, з помічником вихователя, з двірником (розчищення доріжок від снігу). Діти переймають досвід дорослих, набуваючи навичок, які в майбутньому знадобляться їм під час самостійної роботи.

9.5. Формування уявлень про відпочинок людей

Людина в своєму житті не тільки працює, а й відпочиває. Формувати у дітей уявлення про це - значить вчити їх цінувати вільний час, заповнювати його цікавими заняттями, бачити красу життя, розуміти вагоме значення відпочинку для здоров'я і плідної життєдіяльності людини. Відносно цього напрямку роботи перед вихователем постають такі завдання: 1) ознайомити дітей з поняттям «відпочинок», формувати уявлення про необхідність відпочинку, ознайомити зі

змістом корисного активного відпочинку; навчати способам організації свого відпочинку.

Найкраще дати дітям на собі відчути значення відпочинку. Для цього потрібно, щоб діти спершу стомилися, бігаючи, стрибаючи, граючи. Тоді в них виникне бажання посидіти. Вихователь використовує цей момент, щоб обговорити, що ж сталося - адже вони так люблять рухатися, гратися. Запитує у дітей: «Чому ви сидите? Стрибайте, бігайте. Ви хочете відпочити? Звісно, людина обов'язково повинна після роботи, після активного руху відпочивати, так влаштований наш організм. Коли людина відпочиває, то відновлює сили. Люди, як дорослі, так і діти - відпочивають кілька разів на день і обов'язково вночі (сплять). Відпочинком також може бути зміна діяльності: від руху до спокою і навпаки.

Далі можна запропонувати роботу з картинками, на яких зображена різна діяльність людини (робота в городі, читання книги, малювання, догляд за тваринкою і ін.). Дітям даються завдання розкласти картинки за принципом зміни діяльності: з активного на пасивний і навпаки. Наприклад, якщо людина читає, то який відпочинок їй після цього потрібен? А якщо грався з тваринкою, то потім як може відпочити? Можна варіювати гру, запропонувавши вирішити логічне завдання типу «Виправ помилку»: вихователь викладає картинки і пропонує визначити їх правильну послідовність з точки зору можливої втоми і відпочинку людини.

Пропонуємо дітям поспостерігати за людьми на вулиці, який у них вигляд, втомлений чи бадьорий; за близькими після роботи та на вихідні. Запитуємо, як зазвичай відпочивають мама, тато, сестричка, братик, бабуся. Як впізнати втомлену людину? Як можна їй допомогти? Формуємо уявлення про те, що люди відпочивають по-різному, відпочинок буває коротким і тривалим (наприклад, відпустка). Стимулюємо дітей розповідати, як відпочивали з батьками влітку чи на вихідні, куди їздили, що бачили. Можна організувати цікавий відпочинок і вдома, коли людина нікуди не їде. Як підсумок, проводимо узагальнюючу бесіду на тему «Навіщо людині вільний час?».

Іноді не тільки діти, а й дорослі не знають, чим зайнятися у вільний час, як зробити його цікавим, як весело провести день народження чи інше свято тощо. Тому доречно проводити з батьками бесіди, тренінги, складати сценарії сімейних свят, навчати ігор, які будуть цікаві дітям. Гарним прикладом цікавого і корисного відпочинку є спільні з дорослими спортивні свята, розваги, ігри, вікторини. Якщо у людини є улюблене заняття (вишивання, гра у футбол, читання книжок), то зазвичай такий рід занять як відпочинок вона вибиратиме найчастіше.

Люди в різних країнах мають свої традиції і звичаї щодо відпочинку. Можна познайомити дітей з деякими з таких традицій і звичаїв. Наприклад, цікаво їм буде дізнатись про святкування Нового року в різних країнах, про веселі ошатні карнавали в Латинській Америці, в Італії, про свято «Сабантуй» в Татарії, про змагання на оленях в Якутії.

Повідомляємо дітям, що право на відпочинок є у кожної людини, про що записано в Декларації прав людини. Виставка робіт на тему відпочинку дітей і дорослих може стати підсумком проведеної роботи з цього напрямку.

9.6. Формування уявлень про людину-творця

Особливістю людини є творчий початок, здатність мислити, придумувати нове, змінювати світ. Кожна людина в певних ситуаціях обов'язково проявляє себе як творча особистість. Різниця між людьми лише в тому, що для одного – це явище рідкісне, а для іншого – постійний стан. Важливо, щоб з дошкільних років дитина не тільки не втрачала цю особливість, а й удосконалювалась в цьому напрямку.

Починати роботу доцільно зі збагачення соціального досвіду дітей практикою їх власних проявів уяви, фантазії, йдучи від близького, зрозумілого дитині, від неї самої до більш віддаленого – інших людей, суспільства загалом, яке змінює і розвиває світ.

Розвиток уяви можна здійснювати в різних видах діяльності – особливо в грі і в продуктивній діяльності, а також в праці, в процесі навчальної діяльності. Діти із задоволенням відгукнуться на завдання типу «Продовж малюнок», «Придумай нову назву картині», «Придумай кінець історії, казки».

Корисними є завдання, які «розбивають» стереотипи, звичні рішення. Наприклад, діти старшої групи вже знають стандартну відгадку на загадку «Взимку і влітку одним кольором», і безпомилково скажуть, що це ялинка. І це, звичайно, правильно. А далі можна запропонувати придумати і інші відгадки, адже на світі так багато речей, які не змінюють колір в залежності від пори року! Діти з подивом відмічають, що у звичній загадці може бути зовсім незвична відгадка. Робота по вихованню в дитині творчої особистості поєднується з ознайомленням дітей з видами прояву творчості дорослих людей.

Можна продемонструвати дітям різні сторони життя дорослої людини, в яких вона проявляє себе як творча особистість: мистецтво, наука, техніка, винахідницька діяльність. Головна мета, яку ставить вихователь перед собою - поповнювати уявлення дітей про можливості прояву себе як творчої особистості, привертати їхню увагу до величезного значення творчого початку в людині, розвивати пізнавальний інтерес, виховувати прагнення до перетворюючої діяльності.

Доречно продемонструвати творчий початок в особистості людини при ознайомленні дітей з предметами рукотворного світу, адже кожен предмет був кимось винайдений вперше і в майбутньому слугував створенню зручностей для життєдіяльності людей. Особливо наш світ змінився, коли людина почала робити винаходи в технічній сфері. Наше сучасне життя неможливо уявити без телефона, ноутбука, пральної машини, пилососа, мікрохвильової печі, праски тощо. А колись цих речей не було. І тільки завдяки винахідникам ми маємо стільки зручностей у побуті сьогодні. Спираючись на дитячий інтерес, можна познайомити дітей з конкретними винахідниками і їх винаходами, показати значення творчої діяльності людини не тільки для однієї людини чи групи людей, а й для людства в цілому.

Отже, на I етапі ознайомлення дітей з людиною як з творцем потрібно активізувати їх увагу на результатах винахідницької діяльності, створити умови для розвитку дитячої творчості. Провідними методами, які доречно використати в роботі, будуть евристичні пізнавальні бесіди, спостереження, експериментування і досліди.

Спостереження можна організувати за транспортом, за роботою деяких механізмів, наприклад, сміттевоза, коли забирає сміття, або снігоочищувальної машини, або підйомного крана. Предметом спостережень може бути робота і побутової техніки (в домашніх умовах або в закладі дошкільної освіти): пральної машини, праски, пилососа, кавомолки, кавоварки, міксера, м'ясорубки, блендера тощо.

Спостереження проводять в побуті, а також під час екскурсій. Розгляд предмета має супроводжуватися репліками дорослих, підкреслювати захоплення можливостями машин, їх значенням у нашому житті. У наступній бесіді вихователь уточнює, що діти зрозуміли, і що запам'ятали; спонукає їх задавати питання, залучає до випробовувань самим використовувати техніку під наглядом дорослого. Наприклад, можна разом з дорослим перемолоти каву в кавомолці (дитина натискатиме кнопку), дозволити почистити пилососом килим, поставити в мікрохвильову піч їжу і подивитися, як вона підігрівається. Мета такої діяльності - викликати інтерес до техніки, позбавити їх страху техніки. А також звернути увагу на принципи роботи того чи іншого механізму. Наприклад, поспостерігавши за роботою кавомолки, побачивши отриманий результат, діти мають зацікавитись, як це сталось. Демонструємо їм внутрішнє начиння і пояснюємо, що ножі всередині дуже швидко крутяться, і все, що трапляється на їх шляху, ріжуть. Далі даємо завдання, яке змусить їх провести аналогію: діти, нам для посипки печива потрібна цукрова пудра, а є тільки цукор. Чи можемо ми її самі зробити? Як саме? За допомогою якого прилада? Досліди та експериментування при ознайомленні з технічними пристроями цікаві дітям і дають можливість повправлятися.

Результатом першого етапу ознайомлення з технікою і з поняттям «людина-творець» має бути поява у дитини стійкого інтересу до техніки, до особливостей її функціонування, бажання користуватися ними самому.

На II етапі роботи вихователь розповідає про людей, які створили помічників для людини, про те, коли техніка з'явилася на Землі, для задоволення яких потреб.

Вихователь підкреслює велич Людини, її широкі можливості. Добираючи конкретний матеріал про вчених-винахідників, розповідаємо дітям про великих людей не тільки України, але й інших країн світу. При цьому важливо, щоб діти розуміли не тільки їх велич завдяки зробленим відкриттям, а й сприймали як простих людей. З цією метою можна розкрити їх «людські», особистісні риси, розказати цікаву історію з життя конкретного винахідника, зокрема й з дитинства. Діти мають усвідомити, що кожен з них може колись стати винахідником. Зміст для такої роботи вихователь може почерпнути з дитячих енциклопедій, відповідно адаптуючи інформацію для дітей дошкільного віку.

Запитання для самоаналізу та самоконтролю

1. В яких напрямках вихователь веде роботу з дітьми, знайомлячи їх зі світом дорослих людей?
2. Назвіть і розкрийте складові соціальної компетентності дитини дошкільного віку.
3. Які виокремлюємо етапи роботи з формування уявлень дітей про людську спільноту, різні національності?
4. На чому слід зробити акценти, ознайомлюючи дітей з працею дорослих, з різними професіями?
5. Розкрийте методику роботи з ознайомлення дітей з відпочинком людей.
6. Охарактеризуйте етапи роботи з формування у дітей уявлення про творчий початок людини, ознайомлення їх з винаходами людства.

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти рекомендації для батьків щодо формування у дітей шанобливого ставлення до людей.
2. Скласти генеалогічне дерево свого роду.
3. Скласти каталог специфічних професій, з якими можна ознайомити дітей.

Тестовий контроль

1. Соціальний світ – це:
 - а) культура;
 - б) люди, товариство людей;
 - в) природа, люди, предмети;
 - г) навколишня дійсність;
 - д) жива і нежива природа, яка є частиною навколишнього світу
2. Ознайомлення дітей зі світом людей належить до компетенції:
 - а) естетичного і патріотичного виховання;
 - б) морального і сімейного виховання;
 - в) розумового і морального виховання;
 - г) розумового і естетичного виховання;
 - д) екологічного і морального виховання
3. Яке твердження відносно показників компетентності дитини в освітній лінії "Дитина в соціумі" стосується старшого дошкільного віку?
 - а) Виникають перші уявлення про те, що добре, що погано. Дорослий для дитини є джерелом інформації про правила співжиття, поводження себе з однолітками і старшими. Діти стають чутливими до емоційного стану інших дітей.
 - б) Формується потреба у спілкуванні з іншими дітьми, дитина починає ставитися до них як до рівноправних суб'єктів, виникають перші взаємини між дітьми. Дитина здатна на короткий проміжок часу утриматися від імпульсивних проявів.
 - в) Дитина в змозі оцінити не тільки свою поведінку, а й поведінку однолітків. Потребує не лише доброзичливої уваги з боку дорослого, а й співпраці з ним, визнання дорослим її чеснот і досягнень. Виникає розуміння свого соціального "Я".

г) З'являється бажання бути корисним для людей, формується почуття відповідальності за доручену справу. Дитина усвідомлює своє місце у групі однолітків, проглядається вибіркоче ставлення до партнера по спілкуванню.

д) Дитина має уявлення про родинне оточення, розрізняє поняття "можна", "не можна". Активно пізнає навколишнє середовище, ознайомлюється з правилами поведінки в ньому та найближчому соціумі

4. Соціальну компетентність дошкільника можна охарактеризувати за такими складниками (виберіть усі варіанти відповіді):

- а) емоційний компонент;
- б) ціннісний компонент;
- в) пізнавальний компонент;
- г) природознавчий компонент;
- д) поведінковий компонент;
- е) оцінний компонент

5. Встановіть послідовність етапів роботи з формування уявлень дітей про людську спільноту

- а) ознайомлення дітей з людиною, її появою на планеті Земля і виховання у дошкільників планетарної і національної свідомості;
- б) формування уявлення дітей про будинок як місце, в якому живуть люди;
- в) знайомство дітей з поняттям «планета Земля»;
- г) ознайомлення з правами і обов'язками, з існуванням «декларації прав людини».

6. Що дитина цінує в дорослих? (Оберіть усі можливі варіанти)

- а) доброту;
- б) вміння спілкуватись;
- в) вказівки, як себе поводити;
- г) ставлення до тварин;
- д) зовнішню красу, чарівність

7. Для якого віку характерні наступні показники компетентності у сфері "Люди": розуміє, що Україна є Батьківщиною, що в українців є своя мова, звичаї, традиції, різні символи. Має елементарні уявлення про права і обов'язки дитини. Правильно вживає назви трудових дій, пов'язаних з трудовим процесом. Пояснює своє місце в родині і обов'язки.

- а) для старшого дошкільного віку;
- б) для середнього дошкільного віку;
- в) для молодшого дошкільного віку;
- г) для раннього віку;
- д) для віку немовляти

8. Який метод дає дитині можливість бути активним суб'єктом пізнання соціуму:

- а) розповідь вихователя;
- б) бесіда;
- в) спостереження;
- г) діяльність;
- д) інструктаж, як діяти у тій чи іншій ситуації, отриманий від дорослого

9. Яка провідна діяльність, що допомагає пізнавати світ людей, у малюка першого року життя:

- а) трудова діяльність;
- б) предметна діяльність та спілкування;
- в) учбова діяльність;
- г) ігрова діяльність;
- д) предметно-перетворювальна діяльність

10. Яка з перерахованих професій, з якими ми знайомимо дошкільника, є унікальною:

- а) вчитель;
- б) інженер;
- в) змієлов;
- г) лікар;
- д) юрист

РОЗДІЛ 10. ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ВЗАЄМИН ДОШКІЛЬНИКІВ. ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ

Ключові поняття: взаємини, взаємодія, спільна діяльність, конфлікт, силове та нормативне вирішення конфліктів, емоційне ставлення до партнера, булінг

10.1. Формування взаємин у дитячому колективі

Життєва успішність людини та відчуття радості життя багато в чому визначається умінням вибудовувати стосунки з іншими людьми. Дітей цьому навчаємо з перших днів перебування в ЗДО. Спершу мирно перебувати поруч, цікавитися іншими, а потім спілкуватись, гратись і взаємодіяти. Для малюка прихід в дитячий садок – це подія, яка змінює все його життя. Адже мама, найрідніша людина, залишається поза дверима, а біля нього – незнайомі дорослі і діти. Природно, що дитина приходить у відчай. Захисним механізмом, який спрацьовує в такій ситуації, як відмо, є плач. Трішки звикнувши до такого стану речей, малюк розуміє, що йому треба контактувати з людьми, які є в групі. І ще приходить усвідомлення, що вихователь не може тільки йому приділяти весь час увагу, як мама вдома, адже таких, як він, у групі багато. Доводиться ставати самостійнішим.

Але є і приємні моменти: багато іграшок, проводяться цікаві заняття, які відволікають і захоплюють дітей, створюють відчуття новизни, поруч є однолітки, за якими можна поспостерігати, а згодом і пограти. Тому через деякий час малюки при звичаються і почувають себе спокійно і затишно. Однак дитині потрібно освоїти новий спосіб життя, пізнати іншу соціальну роль (вихованець), доводиться ламати ті стереотипи, які вже встигли скластися, і часом це проходить довго і болісно. Якщо у батьків дитина була предметом постійної уваги, любові, турботи, то в садочку вона одна з багатьох, і тут їй не поступаються, як у сім'ї, тут всі рівні і однакові. І іграшки, і увагу вихователів доводиться ділити з іншими дітками. Чим більше вихователь знає про звички дитини, особливості її поведінки в сім'ї, вподобання, тим простіше допомогти малюкові адаптуватися до садочка і життя в дитячому колективі.

У зв'язку з віковими особливостями, малюки 2-3 років легше контактують з вихователями, ніж з дітками. Адже вони ще не навчилися регулювати свої бажання, не розуміють, що інша дитина теж щось хоче, не вміють домовлятися, просити, поступатися. Поняття дозволеного і недозволеного ще не достатньо ними засвоєні, тому з регулюванням поведінки поки не складається. Починаючи з молодшої групи, діти починають оволодівати соціальними емоціями, в них виникає бажання разом погратись, зароджуються дитячі вподобання. Вихователь працює в напрямку формування дитячого колективу, виховуючи у дітей товариськість, дружелюбність, навички колективізму. Малечу, яка ще не навчилась домовлятися, контактувати, можна спонукати об'єднуватися з іншими дітьми: «Запропонуй Тетянці формочку, хай зліпить пасочку поруч з твоєю, буде гарно», «Запроси діток разом розглянути картинки в книжечці». Нова іграшка, книжечка сприяють об'єднанню малят. Старших дошкільників можна згуртувати у спільній справі, наприклад, підготовки до свята або прибирання площадки. Праця і гра – діяльності, які змушують дітей разом радіти, переживати, дивуватись, відчувати залежність один від одного і відповідальність, виявляти чесність, доброту, справедливість, щирість.

Вихователю важливо допомагати дітям встановлювати безконфліктне спілкування з однолітками; вчити їх без сварок і бійок домовлятися, слухати і чути не тільки себе, а й інших, ділитися іграшками, не обзиватися, поступатися і чекати, розмовляти спокійно, не перебивати інших, не вторгтися у чужу гру, а просити, щоб прийняли, виявляти до інших увагу, ввічливість (дякувати, вітатись і прощатись, вибачатись в разі провини, просити дозволу), попереджувальність, толерантність [27, 62].

10.2. Класифікація взаємин, що виникають під час спільної діяльності дітей

Особистісно орієнтований підхід, який віддзеркалює цінності гуманістичного суспільства, передбачає піднесення унікальності індивідуальності дитини, її здібностей, задатків, талантів. потенційних можливостей; стимулювання позитивних особистісних якостей; вияв поваги і любові до дитини, розуміння її унікальності, бажань, відчуттів, мотивів поведінки; створення довірливих стосунків, позитивного психологічного клімату. Це вимагає у взаємодії з дитиною виходити з її інтересів, піклуватися про створення у групі оптимістичної, діяльної, дружньої атмосфери, формувати відносини близькості, довіри, взаємодопомоги, поваги як між педагогом і дошкільником, так і між самими дітьми.

Як відомо, діти включаються у дві сфери соціальних відносин: “дитина - доросла людина”, “дитина – дитина”, що взаємодіють між собою через ієрархічні зв'язки. Г. Філонова наголошує, що формування особистості дитини визначається насамперед місцем, яке вона займає у системі доступних їй людських відносин, а також тим, у якому відношенні знаходяться вимоги, що ставить перед нею життя, з тими психологічними особливостями, що у неї є.

Проблема міжособистісного спілкування, становлення моральних взаємин між дітьми широко досліджувалась ученими Л. Артемовою, Г. Бреслав, В. Горбачовою, В. Давидовим, В. Киричок, В. Котирло, М. Лісіною,

Ю. Приходько, Т. Репіною, А. Рояк, Т. Поніманською, С. Якобсон та іншими.

Зазначимо, що у життєдіяльності дітей виникають деякі протиріччя, а саме:

- між потребою в засвоєнні нових соціальних ролей та неправильному уявленні про них з боку дітей;
- між потребою в проявах активності та відсутністю відповідних нормативних моделей в уяві дитини щодо її реалізації;
- між потребою у самореалізації дитини і незнанням сфер, де вона може проявити себе;
- між потребою у самоствердженні в групі та недостатніми знаннями про те, як це можна зробити;
- між природною потребою бути захищеною й опікуваною та реальним становищем дитини.

У дошкільному віці дитина досить часто не може самостійно вирішити ці протиріччя через недостатні знання про саму себе, через відсутність достатнього досвіду взаємин із людьми, через несформованість необхідних умінь і навичок. Тому вона потребує допомоги, поради, захисту дорослого, але, разом з тим, і поваги до себе, надання права виявляти ініціативу, бути активним творцем своєї особистості.

Розглянемо класифікації взаємин, які можуть виникати під час спільної діяльності дітей (Ю. Приходько досліджувала типи взаємин, В. Слободчиков, Є. Ісаєв – форми організації спільної діяльності дітей, С. Якобсон – ситуації, що виникають під час спільної діяльності). Проаналізувавши досвід Ю. Приходько, констатуємо виділення вченою трьох можливих варіантів взаємин під час спільної діяльності:

1. Взаємини дружньої взаємодопомоги, для яких характерне справжнє співробітництво, бажання допомогти товаришеві (безкорисливі гуманні стосунки).

2. Взаємини партнерства, які характеризуються формальним співробітництвом, що ґрунтується на розподілі праці та додержанні законів рівності для досягнення спільної мети (діти усвідомлюють, що спільний результат діяльності залежить від успіху кожного члена, тому готові допомогти, щоб спільна справа завершилась успіхом).

3. Взаємини співіснування, сусідства, для яких характерне вболівання кожного учасника за успіх власної частини роботи при відсутності будь-якої турботи про спільний успіх (дитина не зважає на спільну мету, бачить тільки свою частину роботи).

Звісно, дитячі емоції, почуття залежать від типу встановлених взаємин. Як зазначає Ю. Приходько, за взаємин дружньої взаємодопомоги виникають радість і задоволення від успіху спільної справи, засмучення з приводу невдач товариша; за формального співробітництва – позитивне емоційне ставлення до справи за відсутності уваги до невдач і переживань товариша, почуття задоволення від похвали за спільні та власні успіхи і ревниве ставлення до успіху товариша; для співіснування характерним є байдуже ставлення до спільного успіху, позитивне емоційне ставлення до похвали на свою адресу і негативне до навіть очевидних

успіхів товариша, бажання принизити їх .

В. Слободчиков, Є. Ісаєв, посилаючись на дослідження Л. Уманського, зупиняються на таких можливих формах організації спільної діяльності:

1. Спільно-взаємодіюча діяльність, за якої відбувається одночасна взаємодія кожного учасника з усіма іншими (наприклад, колективне складання казки, групова побудова палацу з конструктора чи будівельного матеріалу).

2. Сумісно-індивідуальна діяльність, коли кожен учасник робить свою частину загальної роботи, незалежно один від одного, а потім поєднують отримані складові (прикладом може бути виготовлення гірлянд для прикрашання групової кімнати на Новий рік);

3. Сумісно-послідовна діяльність, коли загальна задача виконується послідовно кожним учасником (наприклад, спільне малювання картини).

С. Якобсон визначає наступні можливі ситуації при спільній діяльності:

1. Ситуація змагання, коли декілька осіб прямують до мети, яка може бути досягнута тільки одним з них, тому дії одного стають для іншого перешкодою;

2. Ситуація кооперації, коли кожен може досягнути мети, тільки об'єднавши свої зусилля з іншими, і тому розглядає їх як умови її досягнення.

3. Ситуація розриву, що виникає, коли неякісна робота окремих дітей перешкоджає отриманню загального продукту, зводячи нанівець зусилля інших.

Однак спільною діяльністю не обмежуються всі відносини дитини з однолітками. Досить часто діти виконують поруч однакові або різні завдання. Проблемою вивчення залежності дитини від думки дорослого та від думки однолітка займався Є. Суботський. Як показують результати досліджень вченого, у старших дошкільників у процесі виконання однакової або схожої діяльності поруч спостерігається незалежність у діях за умови одночасного виконання завдань, правильний контроль іншої дитини, відсутність наслідування помилкових дій однолітка. Разом з тим, коли однолітка замінювали дорослим, то виявлялось, що шоста частина дітей демонструвала невміння проконтролювати його, і лише близько половини виявляли незалежність стосовно дорослого у практичних діях і продовжували без змін свою роботу. На підставі цих даних робимо висновок про те, що ще і в старшому дошкільному віці діти дуже сильно орієнтовані на думку дорослого, на відміну від однолітка.

Це пояснюється різницею об'єктивних функцій дорослого й однолітка щодо дитини. Адже у взаємодії дорослого і дитини найчастіше виникають взаємини керівництва – наслідування, в той час як з дітьми більш поширеними є відносини співробітництва і кооперації.

10.3. Розв'язок конфліктів при зіткненні інтересів дітей

Виникнення і розв'язок конфліктів – одна із вагомих проблем, які завжди будуть існувати і хвилювати вихователів. Адже саме в дошкільному віці дитина тільки навчається бачити іншого і зважати на нього, за умов спеціалізованого виховання привласнює етичні моделі поведінки в соціумі серед собі подібних. Питання зіткнення інтересів дітей при організації спільної діяльності досліджувалось Л. Галігузовою, А. Рояк, Є. Смирновою, С. Якобсон. Для нас цікавими є дослідження вченої С. Якобсон, яка всі способи вирішення конфліктів розподілила на 2 групи: силові та нормативні. При силовому способі одна сторона

буде відчувати себе ображеною, ущемленою в інтересах, адже відносно неї здійснювався тиск, і тепер вона має виконувати небажану для себе дію, роль, функцію. За умови нормативного вирішення конфлікту обидві конфліктуючі сторони збережуть рівність позицій суб'єкта.

Розглянемо виокремлені авторкою норми.

1. Підпора меншості більшості (спрацьовує як закон).

2. Здійснення жеребкування (в садочку ми найчастіше використовуємо рахівнички).

3. Встановлення почерговості.

Способи вербального чи невербального, прямого чи опосередкованого впливу С. Якобсон розглядає як силові, адже вони дитину до чогось змушують. Спираючись на дослідження В. Слободчикова, Є. Ісаєва, виокремлюємо такі способи силового впливу: 1) зараження (дитина потрапляє під психічний стан іншої дитини, що носить, як правило, невербальний характер (наприклад, плач дитини набридає, і одноліток поступається, дає їй бажане, аби вона перестала плакати. Або одна дитина дується на іншу дитину і відмовляється грати, аж поки та не пристане на її позицію)); 2) навіювання (цілеспрямований вербальний вплив без аргументів (іноді просто монотонний повтор свого вибору)); 3) наслідування (дитина вчиняє так, бо хоче бути схожим на того, хто їй подобається, отримати його схвалення); 4) переконання (наведення різних аргументів, чому саме так треба вчинити); 5) погроза (якщо дитини не погодяться з однолітком, то з нею не будуть гратись, чимось не поділяться, розкажуть про її поганий вчинок вихователю або мамі тощо).

Якщо у дітей в практиці саме силові методи вирішення спірних питань, то спільна діяльність може виникнути тільки в тому випадку, якщо одна дитина виявиться психологічно більш слабшою за іншу і поступиться. Інакше спільна діяльність стає неможливою. С. Якобсон зробила висновок, що силові способи впливу переважають у компанії двох дітей (діада), адже одного легше переконати, вплинути на нього, ніж на декілька чоловік одночасно. Тобто можна зробити висновок, що суб'єкт-суб'єктна взаємодія частіше має місце в групах три і більше дітей.

Л. Галігузова, Є. Смирнова відмічали, що у маленьких дітей ще не сформоване вміння ставитись до іншого, як до особистості, є надміре зацікавлення собою, часто одноліток використовується для порівняння з собою на власну користь. Кожна дитина хоче, щоб до неї гарно ставились, дружили з нею, але не здатна досягнути, що однолітку потрібне те саме. Похвалити іншого, високо його оцінити виявляється часто непосильним завданням для дошкільника. Старший дошкільний вік характеризується пробудженням інтереса до самої особистості товариша, а не тільки до його конкретних дій. І тоді він сприймається не як об'єкт для порівняння, не як умова захоплюючої гри, а як самоцінна рівноправна особистість, яка має свої почуття, думки, риси характеру, здібності.

10.4. Булінг як соціальне явище. Емоційне ставлення до партнера

В наш час є популярною тема булінгу, який може мати місце і серед дітей дошкільного віку. Під цим поняттям розуміється діяння або бездіяльність учасників освітнього процесу, які полягають у фізичному, психологічному,

економічному насильстві і заподіюють шкоду фізичному або психічному здоров'ю дитини. Типовими ознаками булінгу є: наявність сторін – булер, тобто кривдник, і жертва булінгу (потерпілий), а також спостерігачі; повторюваність (систематичність) такого дійства; наслідки у вигляді фізичної шкоди чи психічного тиску, приниження, залякування, спричинення соціальної ізоляції жертви. У колективі дошкільників може зустрічатися фізичний вид булінгу (штовхання, бійки, підніжки, зачіпання, ляпаси, стусани), психологічний (образливі слова, кривляння, ізоляція), економічний (псування особистих речей, іграшок). Звісно, в кожному дитячому колективі періодично мають місце ситуації, пов'язані з тим, що діти конфліктують, агресують один на одного. Але булінг, на відміну від епізодичних інцидентів, - це хронічний конфлікт, де є постійна жертва і переслідувач. Вихователю потрібно уважно ставитись до взаємин дітей, особливо в старшій групі, запобігаючи цьому явищу, формуючи у дітей сприйняття іншого як рівного.

Розглянемо різні позиції, які можуть займати діти відносно своїх товаришів і відносно себе. Традиційно вчені виокремлюють їх три: егоїстичну, конкурентну, гуманну.

За егоїстичної позиції дитина сконцентрована на власних почуттях, бажаннях, вона не вбачає в іншому рівноцінну особистість. Товариш може для неї бути засобом досягнення власних цілей. Тому такі діти легко образять, стукнуть, щось відберуть у більш слабкого, штовхнуть. Інтереси егоїстичної дитини більше сконцентровані на предметах, аніж на однолітках. Звісно, що з такою дитиною спілкуватися не дуже хочеться, це не цікаво і навіть небезпечно.

Конкурентна позиція характеризується сприйняттям інших дітей як засобу для порівняння з самим собою і для самоствердження (Я – кращий, ніж він, в мене вийшло красивіше, ніж у нього, мене похвалили, а його ні). Дитина наче і робить все правильно, і не ображає нікого, але, помічаючи перевагу товариша над собою, починає переживати, сумувати, заздрити. Вона постійно бачить в іншому об'єкт для порівняння з собою і постійно його оцінює з точки зору своїх досягнень. Важко товаришувати з такою дитиною, бо все гаразд, лише коли в неї отримується краще, вона виграє. Але ж ніхто з дітей не хоче бути гіршим чи програти.

Гумана дитина ставиться до іншого як до самоцінної особистості, виявляє чутливість до його бажань, почуттів, настроїв, інтересів, думок. Вона з власної ініціативи буде допомагати, жаліти, і це не буде для неї обузою, навпаки, буде отримувати від цього задоволення. Такий друг є бажаним для кожного. Гуманна позиція принесе радість спілкування і взаємодії. Така дитина завойовує прихильність інших, навіть не добиваючись цього.

Отже, емоційне ставлення до партнера регулює взаємодію з ним. Особливості емоційного розвитку сучасних дітей в аспекті становлення міжособистісних взаємин досліджувала М. Федорова [40, 133].

Для успішних взаємин важливу роль відіграє саморегуляція, яку С. Якобсон означає як вищу форму нормативної детермінації поведінки, яка забезпечує самостійне і добровільне дотримання моральних норм, навіть за умов відсутності зовнішнього контролю і спонукання. На думку вченої, формувати саморегуляцію потрібно шляхом вправлення у моральній поведінці, яка має бути

не лише наслідком повчань, вказівок дорослих ззовні, а й актом власного усвідомленого морального вибору.

І ще одна важлива здатність особистості, яка допомагає налагоджувати стосунки, - це емоційна децентрація, тобто здатність індивіда сприймати і враховувати у своїй поведінці бажання, інтереси, стан іншого. Її дослідженням займались Г. Бреслав, В. Давидов. Тренувати емоційну децентрацію доречно під час сюжетно-рольової гри, оскільки вона надає широкі можливості в прослідковуванні інтересів, бажань товариша, опанування нормами соціальних взаємин, задовольняє потреби у спілкуванні. Г. Бреслав експериментально довела взаємозв'язок між низьким розвитком даної якості й униканням дітьми старшого дошкільного віку сюжетно-рольових ігор.

Для навчання дітей децентрації В. Давидов радить спеціально створювати виховні ситуації, драматизації, малювання, під час чого діти у своїй уяві будуть відтворювати ту чи іншу ситуацію, ставити себе на місце героїв, намагатимуться уявити їхні думки і почуття, їх ставлення до інших, зрозуміти їх дії.

Підводячи підсумки вище сказаного, визначимо основні характеристики взаємин дошкільників, до розвитку яких має прагнути педагог: вияв взаємного інтересу, особистісна орієнтація дітей, рівність особистісних позицій взаємодіючих суб'єктів, звернення уваги на почуття, інтереси один одного, врахування бажань усіх сторін. При цьому дитина виступає суб'єктом пізнання, спілкування, предметно-перетворювальної діяльності, творення своєї індивідуальності.

Запитання для самоаналізу та самоконтролю

1. Розкрийте взаємозв'язок формування особистості дошкільника і місця у системі доступних йому людських відношень.
2. Охарактеризуйте класифікацію взаємин дітей у спільній діяльності за Ю. Приходько.
3. Які нормативні способи вирішення дитячого конфлікту пропонує використовувати С. Якобсон?
4. Як Ви розумієте поняття «саморегуляція»? Яка її роль у здійсненні взаємодії?
5. Опишіть можливі позиції дошкільника у ставленні до інших людей і до самого себе.

Завдання для самостійної роботи

1. Опишіть 2 конфліктні ситуації, які виникали між дошкільниками під час їх взаємодії. Запропонуйте шляхи їх вирішення.
2. Підготуйте реферативні повідомлення про дослідження педагогів та психологів взаємин та взаємодії дошкільників.
3. Оформіть у вигляді таблиці завдання щодо навчання дітей взаємодіяти та спілкуватися для різних вікових груп (на основі аналізу програм виховання дошкільників).

Тестовий контроль

1. Силкові способи вирішення конфлікту переважають у:
а) діадах;

- б) тріадах;
- в) групі дітей з чотирьох чоловік;
- г) кількість дітей не має значення;
- д) під час охоплення спільною діяльністю всього дитячого колективу.

2. Який вид вирішення конфлікту не є нормативним (за С. Якобсон)?

- а) підпора меншості більшості;
- б) переконання;
- в) здійснення жеребкування;
- г) встановлення почерговості;
- д) всі відповіді вірні.

3. До розвитку яких взаємин дітей має прагнути вихователь?

- а) вияв взаємного інтересу, врахування бажань усіх сторін;
- б) сприйняття іншого з метою оцінити себе в порівнянні з ним з кращого

боку;

- в) прояв конкуренції;
- г) вияв байдужості до іншого;
- д) прояв інтересу до іншого з метою задоволення своїх егоїстичних потреб.

4. До способів силового вирішення конфлікту відносимо:

- а) монотонний повтор дитиною про свій вибір;
- б) здійснення жеребкування;
- в) використання рахівничок;
- г) встановлення почерговості;
- д) підпора меншості більшості.

5. Який спосіб розв'язання конфлікту є нормативним:

- а) зараження;
- б) переконання;
- в) жеребкування;
- г) застосування фізичної сили;
- д) навіювання.

6. Дитина розпочинає оволодівати умінням свідомо співвідносити свою поведінку з поведінкою однолітків, оцінювати її, узгоджувати з іншими свої дії:

- а) на першому році життя;
- б) на другому році життя;
- в) на четвертому році життя;
- г) на п'ятому році життя;
- д) на шостому році життя.

7. Над проблемою нормативного вирішення конфліктів працювала така дослідниця

- а) Г. Бреслав;
- б) М. Лісіна;
- в) В. Горбачова;
- г) С. Якобсон;
- д) В. Киричок

8. Опис якої позиції щодо ставлення дитини до інших людей і до самого себе подано:

дитині байдужі інші, її інтереси зосереджені в основному на предметах, почуття однолітків для неї нічого не означають, вона легко може штовхнути, образити, допустити грубість чи проявити агресію:

- а) ліберальної;
- б) авторитарної;
- в) гуманної;
- г) конкурентної;
- д) егоїстичної

9. Яку позицію у ставленні дітей до інших людей і до самого себе описано: інші діти цікавлять таку особистість лише як засіб для самоствердження. Дитина все робить правильно, не ображає нікого, але помічаючи перевагу іншого над собою, переживає, сумує, заздрить:

- а) авторитарну;
- б) гуманну;
- в) ліберальну;
- г) конкурентну;
- д) егоїстичну

10. Під емоційною децентрацією, оволодіння якою є бажаною для дошкільника, розуміють

- а) здібності індивіда сприймати і враховувати у своїй поведінці стан, бажання й інтереси інших людей;
 - б) здатність відмежовуватися від суспільства, замикатися у собі;
 - в) здатність усвідомлювати, що про тебе думають інші люди;
 - г) цілеспрямований, неаргументований вербальний вплив;
 - д) підсвідоме, мимовільне підпадання індивіда під певні психічні стани;
- носить, як правило, невербальний характер.

11. Яку з умов Ви вважаєте найбільш важливою при вихованні колективізму у дітей дошкільного віку?

- а) етичні бесіди про дружбу, читання художньої літератури, нагадування;
- б) дружній колектив дорослих у дошкільному закладі;
- в) колективні ігри, заняття, прогулянки, спільні переживання і враження дітей;
- г) емоційно-особистісне спілкування між вихователем і дитиною;
- д) заохочення та покарання дитини

РОЗДІЛ 11. ВИХОВАННЯ ЛЮБОВІ ДО БАТЬКІВЩИНИ І ПРИЛУЧЕННЯ ДО НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ

Ключові поняття: патріотичне виховання, громадянське виховання, національна символіка, народна символіка, народні традиції, свята

11.1. Поняття, завдання та напрями патріотичного виховання дітей дошкільного віку

Національне виховання є одним із пріоритетних у сучасному освітньому процесі. Його мета визначається як виховання свідомого громадянина, патріота, набуття соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин,

формування потреби та уміння жити в суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури.

Національне виховання на всіх етапах вікового розвитку людини спрямовується на її залучення до глибинних пластів національної культури і духовності, формування національних світоглядних позицій, ідей, поглядів, переконань на основі цінностей української та світової культури.

Складовими національного виховання є громадянське та патріотичне виховання.

Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) в освітньому напрямі «Дитина в соціумі» розкриває зміст соціально-громадянської компетентності, яку потрібно сформувати у дітей. Результатом цього процесу має бути ціннісне ставлення дитини до себе, до своїх прав і прав інших, наявність уявлень про способи міжособистісної взаємодії з рідними та іншими людьми, дотримання правил поведінки в соціальному просторі, ціннісне ставлення та повага до культурних надбань українського та інших народів [2, 16].

Відносно дошкільного віку патріотизм розуміється спрощено, звужено, як любов до всього того, що оточує дітей у повсякденному житті: рідний будинок, садочок, свій двір, своя вулиця, рідне місто, бережливе ставлення до природи і предметного оточення. Патріотизм як моральна якість має інтегральний зміст, тому в педагогічній діяльності передбачаємо поєднання ознайомлення дітей з явищами суспільного життя, з аспектами народознавства, з мистецтвом, з практичною діяльністю (праця, спостереження, ігри, творча діяльність та ін.), з символікою, з традиціями, з національними, державними святами.

Основними напрямками патріотичного виховання дітей є:

- 1) сім'я, родина, родовід;
- 2) рідний край, його краса та особливість;
- 3) історія держави, державні та народні символи;
- 4) явища суспільного життя;
- 5) різні народи, країни, національності, людство.

Виховання любові до Батьківщини - завдання надзвичайно складне, особливо коли мова йде про дітей дошкільного віку. Насамперед потрібно зрозуміти, що недоцільно переносити всі показники прояву патріотизму на дітей дошкільного віку. Адже це тільки початок життєвого шляху, і важливо вплинути на дитячий світогляд і закласти любов до рідного оточення, щоб у мабутньому це почуття поширилось і на більш віддалені місцини, на всю Батьківщину загалом. Все ж найбільш сензитивним періодом для патріотичного виховання є середній дошкільний вік, коли особливо активізується інтерес дитини до соціального світу, до суспільних явищ.

Аналіз підходів педагогів-класиків до патріотичного виховання дозволяє виділити погляди К. Ушинського, Є. Водовозової, Л. Толстого, які вважали, що виховувати почуття патріотизму можна, починаючи з дошкільного віку. Центральною ідеєю виховання була ідея народності, ґрунтуючись на філософській концепції про конкретно-чуттєву природу патріотизму.

На початку ХХ століття патріотизм розглядався як позитивне ставлення до устрою в країні, що було достатньо складним завданням, оскільки такі знання,

ставлення є ще недоступними для дітей в силу їх вікових особливостей. У 60-70 рр. ХХ століття патріотичне виховання розглядалося як складова частина морального виховання, але при цьому головний акцент робився на пізнанні дитиною своєї країни, а емоційному її сприйняттю уваги приділялося значно менше.

70-80 рр. ознаменувались дослідженнями, які спиралися на емоційну сферу дитини. В основу патріотичного виховання був покладений механізм морального виховання, що передбачає єдність знань, емоційно-ціннісних ставлень, поведінки.

Відштовхуючись від сутності поняття «патріотизм», розглянемо, над чим потрібно працювати з дітьми дошкільного віку, щоб досягти в майбутньому належного рівня сформованості даного почуття. Отже, якщо патріотизм - це почуття прихильності, відданості, відповідальності по відношенню до своєї Батьківщини, то дитину ще в дошкільному віці потрібно «навчити» бути прив'язаним до чогось, бути відповідальним за свої маленькі справи і вчинки. Перш ніж дитина навчиться переживати за долю своєї Батьківщини, вона повинна навчитися співпереживанню взагалі як людському почуттю. Так само і захоплення просторами України, красою її багатой природи виникне, якщо навчити дитину бачити красу безпосередньо поруч із собою. Так само, перш ніж навчитися працювати на благо Батьківщини, дитина має навчитися відповідально виконувати трудові доручення, проявляти позитивні емоції щодо праці.

Базовим етапом у формуванні любові до Батьківщини потрібно вважати накопичення дитиною соціального досвіду життя в своїй Вітчизні і засвоєння прийнятих у ній норм поведінки, взаємин.

Патріотичне почуття за своєю суттю інтегральне, воно об'єднує всі сторони особистості: етичну розумову, естетичну, трудову, фізичний розвиток, і передбачає вплив на кожну зі сторін для отримання позитивного результату.

В структуру патріотизму входять когнітивний, емоційний, поведінковий компоненти, які знаходять реалізацію в сфері соціуму і природи. При цьому для дошкільників провідним є емоційний компонент. Когнітивний компонент розкриває базові знання про Батьківщину, уявлення які мають бути сформовані у дитини, а поведінковий компонент передбачає прояв у поведінці поки що не значних, але все ж дуже важливих проявів доброго, поважливого ставлення і до рідної домівки, містечка, і до людей, що оточують, і до правил співжиття у соціумі.

Якщо розглядати патріотизм через поняття «ставлення», можна виділити кілька напрямків: ставлення до природи рідного краю, рідної країни; ставлення до людей, що населяють країну; ставлення до моральних цінностей, до традицій, звичаїв та культури українського народу; ставлення до державного устрою. Кожен з напрямків, крім останнього, може стати змістом освітньої роботи з дітьми, і кожен здійснить свій внесок в соціалізацію особистості дитини за умови врахування особливостей розвитку дітей.

Щодо знань, які потрібно надати дитині в цьому аспекті, то їх теж можна представити у декількох напрямках: як називається країна, в якій вона проживає, її столиця, рідне місто чи село дитини, визначні пам'ятки міста або села, природа країни і того конкретного місця, де живе дошкільник, які люди за національністю,

за особистісними якостями населяють країну, хто прославив рідну країну і весь світ, що представляють собою мистецтво, традиції, звичаї Батьківщини. Цей зміст розглядається і в контексті відомостей про різні країни світу, а також через порівняння з іншими країнами і знаходження схожості та відмінностей між ними.

Базовий компонент дошкільної освіти в Україні орієнтує на опанування дітьми знань про Україну, виховання поваги до державних символів. Діти старшої групи мають знати прапор, гімн, герб України, назву її столиці, інших великих міст, значущі географічні назви (Крим, Карпатські гори, Дніпро), пам'ятні місця (Тарасова гора у Каневі, Хортиця, заповідник Асканія-Нова тощо), назву свого міста (селища), річку чи озеро, які там є, цікаві місця, якими славиться населений пункт. Діти повинні виявляти зацікавленість до культури українського народу, демонструвати інтерес до загальнолюдських цінностей (життя, здоров'я, сім'я, любов до рідних, до свого краю, мир, доброта тощо), до громадянських цінностей (повага прав, гідності інших людей, виконання своїх обов'язків) [2, с. 17]

11.2. Шляхи і методи виховання любові до Батьківщини

Традиційний підхід у вихованні почуття прихильності до Батьківщини розкривається через принцип «від близького до далекого»: від любові до родини, до своєї домівки, до свого подвір'я, свого садочка, вулиці, до любові до міста, до країни. Як йшлося у попередньому параграфі, у дітей потрібно пробудити почуття прихильності, вірності, почуття власності, відчуття того, що ти свій, ти потрібен.

Кожна дитина любить свій дім, бо він для неї рідний, там живуть люди, яких вона любить, які доглядають за нею. У дошкільників поступово складається образ власного будинку з його особливостями, інтер'єром, укладом, правилами, традиціями, цінностями, стилем взаємин. Дитина приймає свій будинок таким, яким він є. Почуття «рідної домівки» лягає в основу любові до Батьківщини. Властиві сім'ї традиції, правил дитина добре засвоює, роблячи власним надбанням, соціальним досвідом. Згодом це стає приємними спогадами дитинства, які хочеться повторити і пережити знову (традиція дарувати рідним подарунки на свята, разом святкувати Новий рік і Різдво, святкувати не тільки День народження, а й іменини, традиція читання книжечки на ніч, вечеряти разом усією сім'єю тощо). У кожного є свої цінні спогади, які на мить повертають у дитинство і дають відчуття теплоти, любові, захищеності, і разом з тим міцно прив'язують до рідної домівки. Завданням вихователів і батьків є зробити так, щоб подібних «тепліх» спогадів було у дитини багато. Прихильність до рідного дому, бажання берегти його породжує і праця, яку дитина вкладає в облаштування домівки, тому доцільно надавати дитині невеличкі обов'язки, залучати до господарської праці. Про цю вимогу мають пам'ятати і вихователі. Діти будуть любити і берегти свою групу, якщо залучатимуться до її догляду, облаштування.

Життя дітей в закладі дошкільної освіти, як і вдома, повинне забезпечувати їм емоційний комфорт. В сім'ї це реалізується просто і легко, якщо сім'я є благополучною, оскільки родинні зв'язки вже викликають у дитини позитивні почуття. А ось дитячий садочок, як показує практика, не завжди стає для дитини місцем, в якому вона відчуває себе добре.

Багато дітей, на жаль, з плачем ідуть в садочок, використовують будь-яку можливість залишитися вдома. За таких оставин ЗДО не зможе стати «ланкою» в ланцюзі інститутів виховання любові до Батьківщини. Ще гірше, якщо у дитини там культивуються негативні почуття і стосунки. Для того, щоб ЗДО допомагав вихованню патріотичних почуттів, життя дошкільників у ньому повинне бути цікавим, насиченим, таким, що запам'ятовується. Важливо, щоб дитина любила свій дитячий садок, з радістю і сподіваннями на новий цікавий день бігла туди. На емоційну атмосферу в групі має значний вплив стиль спілкування вихователя з дітьми. До уважного, люблячого вихователя, який з повагою і добром ставиться до всіх дітей, знаючи їх переваги, можливості, слабкості, сприяє їх щоденному розвитку і зростанню, діти відчують любов. У кожної дитини в груповій кімнаті та на ігровій площадці є своє улюблене місце для гри чи для усамітнення. Вихователь повинен дбайливо, уважно до цього ставитись, пам'ятаючи про право дитини на «свою територію». Якщо вихователям вдається зробити дитячий садочок дійсно другим домом для дитини, то почуття прихильності закріплюється і з плином часу переходить в область приємних і дорогих спогадів.

Цікавою діагностичною методикою на визначення ставлення дитини до ЗДО є завдання намалювати дорогу з дому в дитячий садочок, а потім навпаки, з дитячого садочка додому, придумати назви цих доріг. Аналізуючи малюнок, слід звернути увагу на вибір кольору, тривалість дороги, її назву - все це характеризує ставлення дітей до дошкільної установи.

Прихильність до дитячого садка залежить і від того, як багато знають діти про свій заклад, як вони в ньому орієнтуються, чи відчують себе господарями, часточкою закладу. Для цього вихователь організовує місцеві екскурсії, розповідає цікаві історії про садочок, знайомить дошкільнят зі співробітниками; в процесі моделювання, конструювання спонукає дітей до відтворення будівель дитячого садка, пропонує дітям розповісти уявному чи реальному гостю про дитячий садочок, яке приміщення (музичний зал, басейн, кабінет психолога, лікаря або просто вестибюль), які заняття найбільше подобаються.

Також діти повинні знати назву вулиці, на якій знаходиться їх ЗДО, як і чому він так називається, що знаходиться поруч із садочком. Знання, як ми пам'ятаємо, виконують емоціогенну функцію, а тому збагачують почуття дітей щодо їх ставлення до рідного садочка.

В ЗДО діти включаються до суспільно-побутової праці, до праці в природі (очищення площадки від снігу, замітання листочків, підливання квітів, вирощування культурних рослин на клумбі). Це допомагає теж прив'язати дитину до садочка, адже кожна людина цінує власну працю.

Двір біля рідної домівки, вулиця, на якій проживає дитина, теж можуть сприяти закріпленню почуття прихильності і відчуття власності (мій двір, моя вулиця). Але знову ж таки, для цього потрібно дати дитині можливість відчутти причетність до них. Наприклад, посадити разом з дитиною кущик, квіточку на клумбі, підняти сміття, яке забруднює «наш» двір, разом з дитиною вийти на толоку з прибирання двору до свята тощо. Також треба дитині розповідати про назву вулиці, де розташована рідна домівка, чому так називається, яка її історія створення, забудови, що тут було раніше, який транспорт по ній рухається тощо.

Наступним етапом є виховання любові і прихильності до свого міста. Ця робота вимагатиме більшої опори на когнітивну сферу, на уяву дитини, її пам'ять. Щоб діти осягнули, що таке «місто», склали про нього уявлення, потрібно багато про нього розповідати, унаочнювати їх сприйняття. Ефективними будуть екскурсії, які дозволять не на словах, а в реаліях побачити гарні чи знамениті місця, зрозуміти дещо величину рідного міста або селища. Батьків необхідно теж долучити і орієнтувати на розповіді, описи міста під час прогулянок з дітьми. Добре, якщо батьки ходять разом з дитиною до суспільних місць (наприклад, в театр, бібліотеку, музей, кафе, на пошту тощо). Тоді уявлення дитини про рідне місто поповнюється і знаннями про відповідні установи і будівлі. В кожного міста є День народження. Необхідно, щоб діти брали участь у його святкуванні разом з батьками, могли залучитися в атмосферу загальної радості, веселощів. Вихователь може розповісти дітям про свої улюблені місця у місті, показати їх ілюстрації чи відео, попросити дітей розповісти і про свої вподобання. На сьогодні завдяки техніці стало можливим пройтися вулицями міста віртуально з гугл-картою. Це чудовий спосіб побувати на вулицях, на яких живуть діти, і навіть побачити їх будинки. Важливо лише, щоб пізнавальний матеріал був зрозумілий дітям, викликав інтерес, бажання відвідати ці місця. В узагальнюючій бесіді «За що я люблю своє місто» діти згадують те, що про нього дізналися.

А от організувати діяльність на користь міста з дошкільниками, звичайно, складніше, але теж можливо. Наприклад, виготовити подарунки військовим, взяти участь у міському конкурсі малюнків.

Щодо ознайомлення дітей з країною і виховання у них почуття прихильності до Батьківщини, то тут вихователь спирається на когнітивний компонент. Дітям повідомляють доступні знання, які мають впливати на їх емоційно-ціннісну сферу. Щоб діти запам'ятали назву своєї країни, можна запропонувати вправи «Хто більше країн назве», «З різних назв країн визнач нашу країну», «Як написати адресу на конверті» тощо. Розгляд ілюстрацій, перегляд відео, презентацій, слухання художніх творів, оповідань дорослих, а також віртуальні екскурсії, малювання, дидактичні ігри, ігри-подорожі допомагають засвоїти з дітьми столицю України, символіку, визначні місця, найбільші річки, моря, гори. При ознайомленні з природою Батьківщини акцент робиться на її красі і різноманітності, на її особливостях. Діти повинні отримати уявлення про те, які тварини живуть в наших лісах, які ростуть дерева, які квіти цвітуть на наших полях і луках. Також доносимо до дітей інформацію про видатних людей нашої країни – вчених, митців, щоб з дошкільного віку виховувати почуття гордості за Вітчизну [26, 20].

Важливо, щоб у дітей склалось уявлення про «характер», характерні риси українців. Адже нашій нації притаманна творчість (українські композитори, письменники, художники, винахідники), пісенність, гостинність, чуйність, працьовитість (значна кількість ремесел, якими володіли наші пращури), охайність (гарні доглянуті оселі, подвір'я, вишиті рушники, білизна), уміння захищати і відстоювати свою Батьківщину, свободолюбність (вільні козаки). Наводимо дітям конкретні приклади українців, які прославили нашу Вітчизну. Розповідаємо, що одним з показників любові до своєї Батьківщини і відданості їй

у дорослого є готовність, якщо це буде потрібно, встати на її захист. На жаль, протягом історії нашої країни не раз виникали ситуації, які вимагали від українців встати на захист Батьківщини. Розповіді-прикладі про звитяжні подвиги людей на благо Вітчизни стануть істотним внеском в скарбничку вищих соціальних почуттів дітей. Можна познайомити дітей і з поняттям «захисник Вітчизни», конкретизуючи його значення за допомогою билин про богатирів, оповідань про героїв різних воєн, полководців, рядових воїнів, які сміливо захищали Батьківщину, ставали на її захист в складну годину. Добір матеріалу вихователь здійснює, спираючись на художню літературу, образотворче мистецтво, фільми, а також на краєзнавчу інформацію (назви вулиць, пам'ятники героям і ін.).

11.3. Ознайомлення дітей з національною символікою

Одна з ознак держави – це її символіка. Наш народ виробив багату символіку, яка становилась та удосконалювалась протягом століть і віддзеркалює духовність нашого народу, доленосні події у житті української нації, держави. Символіка будь-якої країни містить у собі важливий філософський, політичний, ідейно-моральний та естетичний зміст. Символіка консолідує націю в етнографічну, культурно-історичну спільноту, єдину суверенну державу.

Вся символіка поділяється на національну і народну. До національної символіки належить герб (тризуб), прапор (синьо-жовтого кольору), гімн «Ще не вмерла Україна», які символізують державну, політичну, економічну і національну незалежність України.

Прапор – це символ державності та національної незалежності. Наш прапор включає жовто-блакитні барви. На відміну від однозначного слова «колір», слово «барва» багатозначне. В старовину воно означало не тільки певний колір, але й уніфікований одяг, тобто приналежність до певної групи людей. З часом один з діалектних варіантів слова «барва» набув значення барвника, перевтілившись у слово «фарба», інший - «варна» - зберіг лише його друге значення: певної групи людей.

Запорожці, як люди, що повністю присвятили себе відвоюванню свободи, дотримувались звичаїв і символіки барви воїнів: одягались у червоно-малиновий одяг і мали бойовий червоно-малиновий стяг, а також мирний жовто-блакитний; гетьман мав срібно-білий прапор, військово-магнатські формування - червоно-білий, а військово-народні - червоно-чорний. Біло-червоно-чорна символіка кольорів збереглася і до сьогоднішнього дня на Східній Україні в традиції вишивати червоно-чорним по білому.

Є багато прикладів популярності біло-червоно-чорної фарби на Україні, але жоден з цих традиційних кольорів не став державною барвою. Може бути декілька пояснень цьому: по перше, ця барва є спільною для багатьох націй і народностей, які розвинулися з єдиної давньоарійської спільності, по друге, за цими кольорами протягом тисячоліть міцно установилася соціальна функція. В українців національною барвою стала інтегруюча релігійна блакитно-жовта. Після батіївського погрому ця барва широко використовувалась у розписах церков, у церковних атрибутах – ризах священників, у фарбованій різьбі іконостасів. Жовто-блакитний колір став основним і у деяких гербах українських земель. Зокрема, герб роду Богунів мав голубий щит із золотою підковою і золотим

кавалерським хрестом. За епохи Сереньовіччя, коли почалась фіксація та формалізація національної символіки, Київщина мала золотого тризуба на голубому полі, Галичина - золотого лева на голубому полі. Таким чином, на землях України закріплюється однакова національна барва, хоча землі і не були на той час об'єднані в єдиній Українській державі. У 1918 році відбулось узаконення Центральною Радою жовто-блакитного прапора як державного символу України.

Дітям роз'яснюємо, що наша держава, як і її народ, прагне миру, тому синій колір у прапорі означає мирне блакитне небо, а ще це колір води, яка потрібна всьому живому для існування. А жовтий- це колір жита, пшениці, зерна, хліба, ситості, достатку. Також жовтий – це колір сонечка, без лагідних променів якого не було б життя, не дозріли б поля. Мир, сонце, хліб – це наше життя.

Герб можна трактувати як своєрідний знак, ключ до історії сім'ї, міста, держави. У гербі у вигляді закодованих знаків втілюються реальні події, суспільні явища, ідеологія, світосприймання.

Київська Русь за часів раннього феодалізму користувалась символікою князів Рюриковичів, якому російський історик М. Карамзін дав назву „тризуб”. Вчені-історики висловлювали багато ідей щодо значення змісту тризуба: одні вважали його зображенням церковного світильника, хоругви, якоря; інші – голуба чи зображення верхівки скіпетра. Тризуб був і державним знаком Київської Русі за часів Володимира Святого.

Є й інші версії історичного виникнення нашого герба. Так, серед богів, яким поклонялись наші пращури, був і Триглав (Троян). Можливо, з його іменем і пов'язаний тризуб. Український письменник В. Шевчук висловлював припущення, що тризуб - символ міста Києва – символізує три пагорби, на яких воно і розпочало своє існування: Старокиївський, Щекавиця, Хоревіця.

Як державний герб Української Народної Республіки золотий тризуб на синьому тлі був прийнятий 12 лютого 1918 року малою радою у Коростені. Символіку із зображенням тризуба у 20-40 рр. ХХ ст. використовували різні політичні угруповання на заході України. Як державний герб тризуб було визнано у 1939 році Сеймом Карпатської України, що проголосив самостійність цього регіону.

19 лютого 1992 року золотий тризуб на синьому щиті був затверджений Верховною Радою України як державний знак (герб) самостійної незалежної України.

А взагалі число 3 для слов'ян завжди було магічним, казковим, чарівним. У народних казках ми зустрічаємось з 3 богатырями, трьома бажаннями, які виконують чарівники, трьома дорогами, які передбачають вибір, по якій же піти казковому герою. І в християнській релігії знов зустрічаєм число 3: віруєм в Боготця, сина Ісуса Христа і Святого духа. Отже, у тризубі відображено триєдність життя. Це і Батько-Мати-Дитя, символ сили, мудрості, любові. Саме таке пояснення і буде доступне дитині.

Гімн – урочиста пісня, символ державної єдності, який відображає ідеологію держави, її історію, націленість на майбутнє. З гімну розпочинаються свята, урочисті збори, масові події, гімном вони і закінчуються. Дітям вихователь

пояснює, що це хвалебна пісня Батьківщині, в якій народ висловлює побажання бути щасливим, вільним, жити в мирі і достатку.

11.4. Особливості ознайомлення дітей з народними символами нашого народу

Якщо українська національна символіка веде свій початок з Київської Русі, то українська етнічна символіка є своєрідним відображенням самотності національної культури на всьому плацдармі історичного розвитку, за всіх суспільних формацій. Її праобразами були тотемні знаки. Завдяки етнічним символам в свідомості українців виникають дорогі серцю образи дитинства, рідного краю, батьківської хати, родинних вечорів. Народна символіка має велике значення в етнізації дошкільників, формуванні в них історичної пам'яті, свідомості.

Серед українських національних символів-оберегів – вінок, рушник, вишиванка, ікона, коровай, верба і калина.

Вінок - вбрання українських дівчат, влітку вони ходили з непокритою головою, обвиваючи її стрічкою, а на свята прикрашали голову вінком. Вінок був обов'язковим у вбранні нареченої на весіллі, а також у деяких звичаях та обрядах (наприклад, гадання на Івана Купала, коронування на обжинках). Вважалося, що вінок з живих квітів захищає молоду дівчину від усіякої напасті, від лихого ока. Народ вірив навіть у те, що дівчина, маючи на своїй голові вінок, володіє чарами. А ще вінок на голові «притягував» здоров'я, тому були квіти, які обов'язково треба було вплітати.

Всього у вінку могло бути вплетено до 12 різних квіток, кожна з яких щось символізувала: троянда – кохання; біла лілія – чистоту і невинність, це квітка діви Марії; волошка – простоту і ніжність; вереск – самостійність; польовий дзвоник – вдячність; лавр – успіх, славу; мальва – холодну красу; півонія – довголіття; ромашка – мир, ніжність; безсмертник – здоров'я; калина – красу і вроду.

Рушник – ще один національний оберег, народний символ України, неодмінна річ у побуті українців. Все життя українця пов'язане з рушниками. Гостей зустрічали хлібом-сіллю на вишитому рушнику; запрошуючи до столу, пропонували вимити руки і витерти їх гарно оздобленим рушником. В кожній оселі і біля ганку на кілочку висів рушник. Господині ткали рушники в жіночі дні (середа, п'ятниця, субота), а потім прикрашали їх вишивкою. Гарні рушники говорили про працьовитість і майстерність дівчини або жінки. Рушником витирали посуд і руки, накривали діжку з тістом, щоб гарно сходило. А потім випечений хліб, щоб не черствів. З рушником ходили і корову доїти, і обжинки починали. Обов'язковим хатнім інтер'єром була ікона, на яку молились українці як люди віруючі, і яка теж прикрашалась вишитим рушником (зустрічаємо і дотепер, особливо в хатах людей похилого віку). На весіллі молодят благословляли іконою з рушником, на весільний рушник вони ставали, як на символ довгого щасливого подружнього життя. Рушником ушановували і появу немовлят в родині, і вирядження в далеку дорогу батька, сина, чоловіка, коханого. І сумна подія – провадження людини у вічну путь – теж передбачала такий атрибут, як рушник. Навіть приказка була: „Не лінуйся, дівонько, рушник вишивати – буде чим гостей шанувати”.

Особливо шанованим символом українського народу є хліб. Хліб – багатозначне слово, яке вживають на позначення зерна, яке перемелюють на борошно; продукту харчування, виробу, випеченого з борошна, рослини в полі (хлібне поле). Хлібом називають і харчі, прожиток; і заробіток (заробив на хліб). Хліб – це ситість, це життя. Є хліб на столі – немає голоду. Недаремно і раніше, і зараз найбільшою святістю вважається хліб на столі. Батьки завжди привчали дітей берегти хліб, цінувати кожен крихту. Не можна хліб викидати, не можна класти догори дригом на столі. Традиційно немовляті давали обгорнуту в полотняну тканину м'якушку хліба – смоктунець, яка виконувала роль соски. Коровай – святковий виріб з борошна, який неодмінно має бути на весіллі. В урочистій обстановці коровай розрізали, віддавали молодим верхівку, дітям шишечки роздавали, по шматочку короваю давали всім гостям.

Кожен народ має свої рослинні чи тваринні символи. В Україні це калина і верба: „Без верби і калини нема України”, - говорить народне прислів'я. І в піснях, і у віршах оспівується калина:

Зацвіла в долині

Червона калина,

Ніби засміялась

Дівчинка – дитина (Т. Шевченко)

На кожному подвір'ї росла калина. Її цілющі властивості як жарознижувального, протизастудного засобу використовуємо і зараз. Червоними кетягами калини прикрашали вікна взимку. Дівчата рум'янили свої щічки, а квітами прикрашали коси. Ще одна рослина, яку неодмінно зустрінеш, пройшовши українським селом, є верба. Верба любить воду. Там, де росте верба, - близько до води, там копали колодязі. Без води людина не проживе, а верба вказувала на її близькість: „Де верба, там і вода”. Верба – це і символ весни, пробудження природи: „Зацвіла верба – прийшла весна”. Вербові котики – то перші квіти, які милують наше око після довгої зими. Неділя перед Великоднем називається Вербною. За віруванням на цьому тижні не можна сіяти городини, бо не зійде або буде гірким врожай. У Вербну неділю освячують вербу.

11.5. Ознайомлення з народними традиціями, святами

Один з напрямків патріотичного виховання - прилучення до традицій і звичаїв українського народу, до народної творчості. Адже народна творчість віддзеркалює характерні для народу риси характеру. Родини, христини, весілля, дні народження, релігійні свята, народні – це ті радісні події, які запам'ятовує дитина, повертається до них у споминах, бажає відтворити. Особливе місце в патріотичному вихованні належить святам. Соціологи і культурознавці зауважують, що свято є найбільш древнім елементом культури людського суспільства і безумовною частиною його життя. Кожен період життя суспільства характеризується певними святами, при цьому одні з них через деякий час стають неактуальними і відживають, а інші існують століттями, можуть відзначатися частиною суспільства або стати всенародними, набути статусу загальнодержавних.

Так, у минулому столітті в нашій країні відзначалися такі свята, як 7 листопада, 1 травня, 22 квітня, 23 лютого, тобто свята, які мали політичний зміст.

Коли ж змінилась ідеологія, устрій, віджили і ці свята. Натомість з'явилися нові: День незалежності, День українського прапора, День вишиванки, День конституції, День козацтва. А от народні та релігійні свята в ХХ столітті повсюдно не відзначалися, хоча в народі і жили. А в сьогоденні, коли людина здобула більшу ступінь свободи, багато свят ввійшли в наше життя. Своєрідні обряди (колядування, посівання, святіння верби, гуляння на Андрія, на Масницю, на Зелені свята тощо) прилучають дітей до культури українського народу, породжують любов до рідної Землі. В святкових обрядах і ритуалах закріплюється соціально прийнята поведінка, вони допомагають дитині усвідомити свою національну приналежність, а їх емоційна насиченість породжує позитивні почуття. Важливо залучати дошкільників не тільки до проведення свята, а й до його підготовки (оформлення залу, групової кімнати, виготовлення атрибутів). Головна умова - щоб діти бачили потребу і недаремність своїх зусиль. Тому під час обговорення, наприклад, деталей оформлення групової кімнати чи костюмів вихователь повинен робити це серйозно, виважено, вислуховувати і колективно аналізувати пропозиції дітей, в процесі роботи стежити, щоб діти виконували все ретельно, якщо зробили неякісно, то переробляли, а схваливши зроблене дитиною, обов'язково включати це в оформлення. Щоб від відчуття праці «понарошку» у дитини не зникло бажання робити щось значуще і корисне.

Включення дітей в процес практичної підготовки до святкування дозволить їм глибше відчути свою приналежність до дійства, більше запам'ятається, дитина буде відчувати себе не гостем на святі, а господарем, який теж доклав до цього зусилля, що, звісно, позитивно позначиться на її ставленні до рідного довкілля.

Рішення задач патріотичного виховання багато в чому залежить від вихователя і батьків. Відгуки дорослих про нашу країну, зразок ставлення до всього рідного, українського є прикладом для дитини, який вона копіює і привласнює як особистісно значущу цінність. Якщо дорослі дійсно люблять свою Батьківщину, віддані їй, вміють помічати і показувати дитині привабливі сторони, можна сподіватися на ефективність освітньої роботи в цьому напрямі.

Запитання для самоаналізу та самоконтролю

1. Розкрийте співвідношення понять «громадянське виховання», «патріотичне виховання», «національне виховання», покажіть їх взаємозв'язок.
2. Охарактеризуйте особливості патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Які завдання постають перед вихователем?
3. Який інструментарій використовує вихователь при ознайомленні з рідним містом, з країною?
4. З якими символами України ознайомлюємо дітей? Які методи роботи при цьому будуть дієвими?
5. Яку роль відіграє ознайомлення дітей з традиціями, звичаями, святами в патріотичному вихованні дітей?

Завдання для самостійної роботи

1. Спробуйте обгрунтовано відповісти на питання, в чому полягає подібність і відмінність таких почуттів, як любов до матері і любов до Батьківщини.

2. Наведіть приклад взаємозв'язку фізичного, естетичного та інших виховних напрямів з патріотичним вихованням.

3. Випишіть з методичних посібників найцікавіші методичні прийоми виховання ставлення дітей до своєї родини.

4. Згадайте найбільш яскраві враження свого дитинства, пов'язані з рідною домівкою. Що з традицій Ви б перенесли в свою майбутню сім'ю?

Тестовий контроль

1. З розвитком яких почуттів пов'язаний патріотизм?

- а) доброти;
- б) прихильності, відповідальності;
- в) вдячності;
- г) співпереживання;
- д) людяності

2. Основними напрямками патріотичного виховання є:

- а) формування уявлень про сім'ю, родину, рід і родовід;
- б) ознайомлення з явищами суспільного життя;
- в) формування знань про історію держави, державні символи;
- г) ознайомлення з традиціями і культурою свого народу;
- д) ознайомлення з символікою різних країн

3. Найсприятливішим для початку систематичного патріотичного виховання

є:

- а) ранній вік;
- б) молодший дошкільний вік;
- в) середній дошкільний вік;
- г) старший дошкільний вік;
- д) молодший шкільний вік

4. Які з напрямків роботи можуть стати змістом освітньої роботи з дітьми дошкільного віку?

- а) формування ставлення до природи рідного краю;
- б) формування ставлення до людей, що населяють країну;
- в) ставлення до моральних цінностей;
- г) ставлення до культури, звичаїв;
- д) ставлення до державного устрою

5. З якими народними символами ми ознайомлюємо дітей?

- а) верба;
- б) калина;
- в) ікона;
- г) рушник;
- д) мальва;
- е) вінок

6. Коли був затверджений золотий тризуб на блакитному тлі як герб самостійної незалежної держави України?

- а) 1996 рік;
- б) 1992 рік;
- в) 2000 рік;

- г) 1990 рік;
 - д) 1995 рік
7. Хвалебна пісня своїй Батьківщині – це:
- а) герб;
 - б) лозунг;
 - в) ода;
 - г) гімн;
 - д) вірш
8. Раніше ткали рушники і пекли хліб у жіночі дні. Що це за дні?
- а) понеділок, вівторок;
 - б) субота, неділя;
 - в) середа, четвер;
 - г) середа, п'ятниця, субота;
 - д) неділя, середа, четвер
9. Верба - це символ:
- а) весни;
 - б) літа;
 - в) дівочості;
 - г) жінки;
 - д) достатку
10. Яке з перерахованих свят є українським народним?
- а) Івана Купала;
 - б) Хелюувін;
 - в) День Перемоги;
 - г) 1 Травня;
 - д) День Конституції

РОЗДІЛ 12. ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ВЗАЄМОДІ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА СІМ'Ї

Ключові поняття: економічне виховання, економічні уявлення, економічна культура, економічна компетентність, морально-економічні якості особистості, бережливе ставлення до сімейного та суспільного надбання, ціннісне ставлення до праці.

12.1. Поняття економічного виховання та економічної компетентності дітей

На необхідність економічного виховання дітей вказували ще класики педагогіки (Я.А. Коменський, Дж. Локк, А.Макаренко, Й.Г. Песталоцці, С. Русова, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.). Зрозуміло, що чим більш розвинене суспільство, тим складніша економіка керує його життєдіяльністю. Відповідно і діти дуже рано включаються у цю сферу життя, оскільки вони стикаються з різними аспектами економіки на практиці. Тому плеяда сучасних вчених приділила цій проблемі свою увагу: А. Богуш, Н. Грама, Г. Григоренко, Р. Жадан, Н. Кривошея, Н. Мироманова, А. Сазонова, М. Стельмашук, О. Щедрина та ін.

Кожна людина, незалежно від обраної нею сфери діяльності, повинна мати базові економічні уявлення, які дозволять впевнено почувати себе в процесі своєї життєдіяльності. Причому життєвий успіх людини залежить не тільки від працьовитості та творчості, а й від економічної грамотності, підприємливості, ініціативності особистості. Протягом останніх двох десятиріч в нашому житті йде зміна економічних відносин у суспільстві. На жаль, змінилися життєві пріоритети і цінності нашого суспільства загалом, і виражається це в швидкому прогресуванні значущості для особистості фінансових благ, матеріального забезпечення. Нова ринкова економіка, яка стрімко ввійшла в наше життя ще в кінці минулого століття, свобода і популяризація підприємництва вказали на необхідність розвитку економічних уявлень дитини. Якщо дитина з успіхом пройшла економічну соціалізацію в дитинстві, то у неї в подальшому буде сформований правильний підхід до таких економічних аспектів, як товар, покупка, майно, гроші, заощадливість.

Слово «економіка» прийшло до нас з грецької мови і в перекладі означає уміння вести домашнє господарство. З часом межі господарства розширились, і на сьогоднішній день поширюються і на підприємство, і на місто, і на державу.

Економічне виховання дітей дошкільного віку - це цілеспрямований процес надання дитині знань про економічне життя людей, уявлень про основні економічні поняття, формування сучасного економічного мислення, морально-економічних якостей особистості (таких як ощадливість, відповідальність, діловитість, підприємливість), виховання бережливого ставлення до сімейного та суспільного надбання, ціннісного ставлення до праці.

Економічне виховання дитини лежить в межах більш об'ємного процесу – соціалізації, і безумовно, виступає одним з його критеріїв. Тому в науці з'явилося поняття «економічної соціалізації», яка є процесом засвоєння індивідом зразків економічно доцільної поведінки, відповідних економічних уявлень, опанування соціальних ролей. Тому в її структурі визначають елементарні, доступні дітям економічні знання, економічно доцільні способи поведінки, а також особистісні утворення, які є необхідними для успішної економічної діяльності.

У колі наукового обговорення перебувають такі споріднені з економічним вихованням поняття, як економічна освіта, економічна грамотність, економічне мислення, економічна культура, економічна діяльність, економічна компетентність

Законодавчі документи (Базовий компонент дошкільної освіти, чинні програми) передбачають формування у дитини економічної компетентності, характерної для кожного вікового періоду. Зокрема, інваріантний освітній напрям «Дитина в природному довкіллі» визначає навички, орієнтовані на сталий розвиток, які передбачають економну витрату електроенергії, паперу, води, вміння пояснити, чому це необхідно; залучення дітей разом з батьками до звільнення території від засмічення, підтримання чистоти власного приміщення, висаджування рослин [2, 13]. Варіативний освітній напрям «Дитина в соціумі. Соціально-фінансова грамотність» передбачає формування у дитини інтересу до дослідження соціально-фінансових взаємозв'язків, до світу фінансів, формування цінностей відповідального (бережливого) ставлення до себе, до інших людей, до

природи, навчання дітей цінувати і захищати як матеріальні, так і нематеріальні цінності [2, 29]. У дитини повинне бути особистісне розуміння соціально-фінансових взаємозв'язків, уявлення про планування бюджету в родині, сформовані уявлення про заощадження. Старший дошкільник має правильно називати та аналізувати витрати, знати походження та назви грошових одиниць, свідомо використовувати доступні ресурси. А також встановлювати взаємозалежності між витратами і грошима, усвідомлювати важливість ощадливості, практичності, дбайливості. Що стосується навичок, то на кінець дошкільного віку дитина має оволодіти наступними: здатністю брати участь в плануванні родинного бюджету, дотримуватися економічно доцільної поведінки, культури споживання доступних ресурсів, раціонально використовувати кошти та виявляти вміння помірковано їх витратити, робити вибір між витратами чи заощадженням, робити самостійно (під контролем дорослого) невеликі покупки і планувати свій власний бюджет.

Інваріантний освітній напрям «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» також окреслює знання та уміння, якими повинна оволодіти дитина в дошкільному віці з економічного напрямку. Зокрема, у неї мають бути елементарні знання про виробництво різних предметів ужитку, технічних приладів та знарядь, засобів пересування та зв'язку, продуктів харчування, гігієни, вона має оперувати їх назвами та знати матеріали, з яких виготовляються різні речі; мати уявлення про виготовлення предметів, які нас оточують [2, 10]. Важливим є акцент на формуванні ціннісного ставлення до результатів людської праці, розуміння її необхідності, зв'язку з життєвими потребами, станом здоров'я. Дитина повинна також знати про професійну зайнятість батьків, найближчих родичів; багатоманітність професій у різних сферах діяльності людини, зокрема й професій, тісно пов'язаних з економікою (підприємець, фінансист, брокер, рекламодавець, менеджер, бухгалтер), називати найпоширеніші; розуміти відмінність між власною діяльністю і виробничою діяльністю дорослої людини.

Програма «Українське дошкілля» на кінець старшого дошкільного віку передбачає сформованість таких компетенцій: дитина намагається економічно використовувати електроенергію, воду, залишки продуктів харчування, вмє виокремлювати першочергові потреби сім'ї [34, 237].

Економічну компетентність визначаємо як інтегральну якість особистості, що проявляється у її загальній здатності до економічної діяльності, що ґрунтується на інтеграції економічних знань, умінь, навичок, ціннісних ставлень особистості, спрямованої на раціональне використання здобутків людства, природи, грошей, бережливе ставлення до особистих і суспільних надбань.

Отже, вивчення основ економіки допомагає дітям розвинути економічне мислення; засвоїти найважливіші і доступні їм економічні поняття (потреби людини, природні ресурси, гроші, витрати, товари тощо), сформувати мотивацію до оволодіння економічними знаннями, набути елементарних навичок, необхідних для орієнтації та існування в сучасному ринковому світі (наприклад, використовує різні предмети за призначенням, дбайливо до них ставиться, дотримується умов догляду і зберігання, використовує дбайливо природні

ресурси, бережливо ставиться до грошей, розумно до витрат); створити основи для подальшого більш глибокого вивчення економіки в школі.

Цілеспрямоване економічне виховання доречно починати здійснювати з середнього дошкільного віку, однак у старшому віці у дітей з'являється ряд новоутворень, які роблять цей процес більш оптимальним і результативним. Зокрема, формується довільна пам'ять, що допомагає засвоїти необхідні економічні поняття, довільна увага і сприйняття. Загалом довільність психічних процесів породжує здатність керувати своєю поведінкою, а також змінювати уявлення про себе як у самосвідомості, так і в самооцінці. Тому на цьому тлі можна вправляти дітей у правильних економічних діях.

Крім образу Я-реального з'являється і Я-потенційне, котре містить у собі як позитивні риси, які дитині хотілося б у себе бачити, так і негативні, які їй не хотілося б мати. Ця особливість дозволяє в Я-потенційне закласти такі якості, як заощадливість, бережливість, працелюбність, відсутність марнотратства тощо.

Від рівня контакту з сім'єю прямопропорційно залежить і бажаний результат. Співпраця дошкільного закладу та сім'ї передбачає наявність у батьків відповідальності, а у вихователів — орієнтацію на сім'ї дітей, їх цінності, сімейну центрованість педагогічної діяльності, яка базується на баченні дитини в контексті її родини.

12.2. Взаємодія ЗДО і сім'ї в процесі економічного виховання дітей

Загальний розвиток дитини, її підготовка до соціального життя в цілому і економічного, зокрема, - головне завдання, яке вирішується спільно суспільством і сім'єю. Ефективність роботи педагогів-вихователів щодо формування економічних концепцій у дітей значною мірою залежить від умов сімейного виховання.

Кожна сім'я має свої основи побутової економіки і ціннісні орієнтації. І вони не завжди ідеальні. Тому в деяких ситуаціях залучення педагогів в економічне виховання дитини просто дуже потрібно. Сім'я - це справжня економічна сфера, в якій перебуває малюк. Щоденна праця батьків, турботи про матеріальні блага (житло, одяг, їжу, предмети побуту тощо), благополуччя або нестачі, витрати та прибутки – все це реалії, які дитину не обходять стороною. Разом з батьками дитина введена в ці щоденні життєві умови. Дитячий садочок - це певна дійсна обстановка, в якій немає реальних економічних взаємин. Діти тут також «купують», проте це всього лише гра або забава, вона просто закріплює навик, набутий в сімейному колі. Очевидно, що якщо з'єднати два аспекти в поведінці дітей – ідеального уявного і реального, що практикується в сімейному колі, то можна отримати хороші досягнення в сфері їх економічного виховання і формування майбутніх дбайливих господарів.

Сім'я є споживчим центром економічних відносин суспільства. Саме сім'я задовольняє фізіологічні потреби дитини, соціальні і потреби самоствердження, що є найвищою категорією соціального життя людей. Саме сім'я дає реальний приклад розподілу доходів на задоволення запитів її членів (на їжу, здоров'я, навчання, відпочинок, одяг, предмети вжитку, предмети духовного задоволення). На прикладах членів родини дитина дізнається і про роль праці в житті людини, про можливість чесно заробляти гроші за рахунок докладання трудових зусиль.

Сім'я виступає ланкою зв'язку із соціумом, в ній відображаються всі зміни, що відбуваються в суспільстві, через форми праці, ролі, які виконують члени родини. Економіка країни завжди має свій відбиток на сім'ї. Традиційно одним із головних завдань сім'ї є господарська діяльність, яка є необхідною умовою її виживання та розвитку сімейних відносин. Також сім'я виконує і економічну функцію. Вона спрямована на те, щоб сприяти матеріальному благополуччю родини та її членів, в тому числі і дітей. Звісно, що педагогічний потенціал сім'ї багато в чому залежить і від її матеріальної забезпеченості (бюджету, який складається із зароблених кожним членом сім'ї грошей), від тих умов, які створюються для дітей (житло, іграшки, розваги, одяг, їжа). Важливо і те, як сім'я розпоряджається тими благами, якими вона володіє, хто виступає господарем в сім'ї. Систематичний облік витрат і прибутків, правильне використання кожної заробленої гривні, бережливе ставлення до їжі та одягу - все це надає великі можливості для економічного зростання дітей у сім'ї. Єдиним джерелом доходу є чесна праця, тому сім'я повинна виховувати у дітей повагу до праці, до працьовитих людей, прагнення чесного заробітку; формувати бережливе ставлення до всього, що створює людина; вчити дітей раціонально організовувати працю, цінувати час, щоб отримувати бажаний результат за мінімальних витрат. Надзвичайно важливо, щоб у сім'ї дитина залучалась до домашньої роботи, мала свої невеликі обов'язки, що закладає підвалини працелюбності, відповідальності, розуміння необхідності вкладу своєї часточки праці в сімейний добробут. В багатьох сім'ях дітей залучають до ведення домашнього господарства, забезпечення позиції суб'єкта в цьому процесі дозволяє ввійти зсередини в економічні засади сім'ї, перейняти певні позиції, засвоїти економічні принципи, які сповідує сім'я. Атмосфера сімейної економіки, ставлення батьків до грошей, до речей, до інших цінностей засвоюються дітьми дуже швидко. Коли малюк бачить, як мама ощадливо веде господарство, не допускає марнотратства, не викидає їжу, то, відповідно, засвоює ази бережливості.

Незважаючи на те, що сімейне виховання має вирішальне значення для економічного виховання дітей, батьки, як правило, не опікуються цим цілеспрямовано, тобто це відбувається стихійно. У дітей формується уявлення про те, що їх батьки повинні задовольняти всі їхні потреби та бажання. На цій основі споживче ставлення до батьків поступово зростає, і з'являються бажання, які батьки більше не в змозі задовольнити. Вкрай рідко батьки та діти спілкуються з несімейних економічних питань (собівартість продукції, оплата праці, економічні стимули, ціна, прибуток, ощадливість, розсудливість).

Однак економічні знання та досвід, які діти отримують у сім'ї, закріплюються в іграх дітей у дитячому садку.

У сім'ї починається процес економічної освіти, оскільки розраховуються щоденні доходи та витрати, аналізується раціональне використання грошей, бережливе ставлення до їжі та до людських творінь. Але слід пам'ятати, що сімейні цінності не однакові, тому потрібен грамотний педагогічний підхід, який допоможе батькам зрозуміти різні факти та явища життя в економічній галузі, які необхідно на доступному рівні роз'яснити дітям.

Деякі аспекти економічного виховання тісно переплітаються з проблемами трудового та екологічного виховання. Це природно, оскільки виховання ощадливих, раціональних навичок поведінки споживачів повинно базуватися на повазі до соціального, предметного та природного середовища.

Форми роботи з батьками: анкетування для з'ясування розуміння батьками цього питання; батьківські збори; консультації з питань, пов'язаних з темою; практичні курси для ознайомлення батьків із способом організації роботи вдома (як різновид консультації); дні відкритих дверей (батьки протягом дня можуть спостерігати за проведенням певних режимних моментів у дошкільних закладах у цьому напрямку роботи), інформаційно-роз'яснювальний матеріал; спільна діяльність батьків та дітей (робота на природі, «домашні завдання»); проведення батьківських економічних лекторіїв, тематичних виставок, акцій.

Дуже важливо вихователю ознайомитися з професіями батьків дітей, донести їх суть, продукт праці, його важливість до дітей. І тут найкращою формою роботи буде запрошення батьків на заняття, щоб вони особисто розповіли про свою професію дітям. У сьогоднішні є багато сучасних професій, суть яких залишається для дітей незрозумілою. Іноді діти відвідують роботу батьків і бачать, чим займається мама чи тато, а от назву професії сказати не можуть. Також важливо пояснити, що в деяких сім'ях прослідковується ціла династія щодо професії, наприклад, лікарів, вчителів, військових, артистів, фермерів тощо. Необхідно сформувати у дітей повагу до будь-якої праці, шанобливе ставлення до трудівника, бережливе відношення до продуктів праці. Звісно, у дітей може скластися подвійне уявлення про працю, якщо батьки негативно відгукуються про свою роботу, колег, начальство, з нетерпінням чекають вихідних, а понеділок, коли розпочинається новий трудовий тиждень, сприймають як каторгу. Не слід приховувати складностей і мінусів кожної професії (у бухгалтера втомлюються очі від безперервної праці за комп'ютером, болить спина, двірник працює фізично і в холод, і в спеку і втомлюється, вчитель має перевіряти багато зошитів, у мільйонера небезпечна робота тощо), але, разом з тим, потрібно показувати і цікавість різних робіт, їх суспільну значущість.

Вихователь може порадити батькам, яку літературу почитати разом з дітьми, як правильно обговорити прочитане, до яких висновків підвести дитину. Також рекомендує розібратися з дітьми і вживати відповідно до ситуації прислів'я, які мають відношення до економічного виховання (без праці день роком видається; яка праця, такий і плід; справа майстра боїться; не заглядай на чуже, своє бережи; без копійки гривні немає тощо).

12.3. Методичні засади економічного виховання дітей у взаємодії ЗДО і сім'ї

Великий педагог радянського періоду В. Сухомлинський зауважував, що маленька дитина повинна зрозуміти, звідки береться те, що у нас на столі, від чого це залежить. Насправді бережливе господарське ставлення у дитини до рукотворного світу формується лише, якщо дитина добре засвоїла, яка праця вкладена у виготовлення речей, спробувала і сама щось виготовити, досягнула цінність докладених зусиль. У сучасному світі ринкових відносин важливо допомогти дитині змалечку звикнути, прийняти, усвідомити повсякденні

економічні категорії, сформувані базові засади господаря і свого майна, і суспільного, навчити створювати матеріальні блага, купляти необхідне, заощаджувати на майбутнє.

Мета економічного виховання дітей – готувати їх до активного економічного життя, дати уявлення про економічну діяльність дорослих, виробити елементарні практичні навички у сфері економічних відносин. Відповідно завдання, які потребують вирішення: ввести дитину у світ елементарних економічних уявлень, явищ, процесів, системно формувати економічні знання, базуючись на предметно-чуттєвому досвіді; дати уявлення про різні потреби людини, про систему їх задоволення, про ресурси, про виробника та продукт праці, про обмін товарами засобами грошей, про доходи сім'ї та витрати, про заощадження та їх вкладення; допомогти дитині усвідомити власну цінність, значущість для сім'ї та суспільства; прищепити відповідальність за свої вчинки; вчити розв'язувати проблемні економічні ситуації, доступні дітям, обґрунтовувати свої рішення; формувати підприємницькі здібності та розвивати лідерські якості, розвивати вміння планувати бюджет, раціонально використовувати ресурси, заощаджувати, оцінювати наявні можливості; виховувати працьовитість як базову якість особистості.

В своїй роботі ми радимо послуговуватися такими принципами:

1. Принцип суб'єктності передбачає сприйняття дошкільника як активного діяча, який впливає на навколишнє середовище і перетворює себе. Діти перестають бути об'єктами впливу, вони стають учасниками спільної з дорослими діяльності.

2. Принцип гуманізації, згідно якого формування первинного економічного досвіду відбувається через призму загальнолюдських цінностей, пріоритет людського життя і здоров'я над матеріальним.

3. Принципи доступності, свідомості і активності потребують адаптації складних економічних понять, процесів до рівня, зрозумілого сприйняттю дошкільника, а також включення дитини в економічну діяльність сім'ї, групи.

4. Принцип поступовості передбачає опрацювання інформації від простого до складного, встановлення взаємозв'язків між вивченим та новим матеріалом.

5. Принцип системності вимагає поєднання елементів економічних знань, умінь, які отримує дитина в ЗДО і сім'ї в єдину цілісну конструкцію, дотримання логічної послідовності під час подання матеріалу.

6. Принцип доцільності спрямовує увагу педагогів на необхідний саме на даному віковому етапі блок економічних знань і умінь.

7. Принцип інтегрованості оговорює, що економічне виховання здійснюється у предметно-практичній, предметно-ігровій, ігровій з правилами (дидактичні ігри), комунікативній, художньо-продуктивній, образотворчій (малювання, аплікація, конструювання), господарсько-побутовій, пізнавальній діяльності дитини. Задіюються всі сфери буття дитини.

Процес економічного виховання дітей дошкільного віку охоплює ряд послідовних етапів:

- збагачення словникового запасу і уявлень про економічне життя людей, сім'ї, суспільства;

- закріплення, уточнення, поглиблення, систематизацію отриманих економічних уявлень у трудовій, ігровій, пізнавальній діяльності;
- формування умінь застосовувати їх у самостійній і продуктивній діяльності;
- виховання ощадливості, діловитості, відповідальності, підприємливості.

Для організації навчально-виховного процесу з економічного виховання в закладі дошкільної освіти необхідно забезпечити певні педагогічні умови.

I. Створення ігрової економічної зони, яка сприятиме збагаченню вражень дітей: дидактичні ігри, таблиці з кросвордами, модель «Сімейний бюджет», ілюстрації, варіанти вивісок, карта міста з місцезнаходженням заводів, стенд «Економічна абетка», «Що раніше служило грошима», а також міні-майстерня добрих справ, де діти разом з дорослими можуть займатися доступними видами ручної праці (виготовлення виробів з паперу, з солоного тіста, аплікацій з лушпиння і часникової шкірки). Величезні потенційні можливості має гра. Ми пропонуємо вводити в практику роботи з дітьми дидактичні, сюжетно-рольові ігри за наступною тематикою: людина та її потреби; хто виготовляє товари (робітник); на що людина витрачає гроші (споживач); гроші, обмін, торгівля. Добірка ігор представлена у додатках 2, 3.

Саме ігрова економічна зона надає дітям можливість діяти самостійно, сприяє формуванню їх пізнавальної та практичної активності, створює можливості для залучення батьків до формування інтересу у дітей до економічних аспектів буття і виховання особистості дитини, здатної адаптуватися до різноманіт'я у світі економіки. Цьому сприяє і компетентність педагогів, знайомих із сутністю економічних явищ, з особливостями економічних взаємовідносин в суспільстві.

II. Ретельно продумана і спланована методика роботи з дітьми, що передбачає відбір доступного змісту, можливості емоційного відгуку з боку дітей, використання різних форм організації педагогічної діяльності, методів і прийомів виховання.

Виходячи з окреслених у Базовому компоненті знань, життєвих навичок, особливостей емоційно-ціннісного ставлення, які мають бути сформовані у дітей, пропонуємо здійснювати роботу з дітьми за такими тематичними розділами: «Потреби людини», «Для чого людина працює. Професії», «Природні ресурси та блага цивілізації», «Обмін товарами між людьми. Гроші, як правильно ними розпоряджатися», «Ми – господарі».

Дошкільник має охоче займатися предметно-практичною діяльністю, активно долучатися до самообслуговування, праці в природі, господарсько-побутової; прагнути до якісного виконання трудових доручень; виявляти готовність брати участь у суспільно значущій діяльності спільно з дорослими та іншими дітьми, отримувати задоволення від колективної праці. При цьому у нього мають сформуватися вміння визначати мету, завдання, спрогнозувати кінцевий результат, спланувати послідовність дій, узгодити власні дії з діями партнерів; підібрати адекватні прийоми роботи, знаряддя праці, матеріали; правильно і економно їх використовувати. Надзвичайно важливим є привчання дітей дотримуватися правил безпечної діяльності. Цінується намагання відійти від

зразка, вияв фантазії, винахідливості. Що стосується особистісних якостей, то Базовий компонент визначає наступні як бажані: самостійність, працелюбність, відповідальність, організованість, адекватність в оцінці своїх здобутків та результатів роботи однолітків.

У дитини повинно скластися уявлення про заощадливе ведення домашнього господарства, вміння ощадливо ставитися до речей, грошей, використовувати різні предмети за призначенням, дбайливо до них ставитися, дотримуватися умов догляду і зберігання, бережно ставитися до рукотворних виробів (власних та інших дітей).

Та все ж формування економічної компетентності дітей починається з елементарних уявлень, понять, що характеризують економічну сферу життя. Для взаємодії та спілкування необхідна наявність лексичного запасу економічної спрямованості (наприклад, поняття про економічні дії: придбати, обміняти, купити, продати, взяти кредит, позичити, виграти, понести збиток; особисті якості: щедрий, добрий, заощадливий; властивості, що характеризують товар: якісний, дешевий, дорогий, сучасний, потрібний; про економічні процеси: інфляція, зростання попиту, подорожчання, податки; про економічні заклади: банк, магазин, маркет, банкомат, біржа праці). Запас мінімальної економічної лексики може бути як в активному, так і в пасивному словнику дитини. В активний словник дитини вводяться такі поняття, як «покупець», «продавець», «товар», «гроші», «заощадливий», «недбайливий».

В рамках реалізації завдань з економічного виховання, дошкільники знайомляться із сімейною економікою, закріплюють здобуті знання на казковому матеріалі, одержують уявлення про розмаїття та обмеженість природних ресурсів, починають розуміти, звідки і як з'являється продукт, що таке послуги, ресурси.

Знайомлячи дітей з різними професіями, потрібно звернути увагу, що навіть старші дошкільники не зовсім точно усвідомлюють значення тих професій, назви яких вони знають. Наприклад, суть роботи менеджера, бухгалтера, архітектора залишається незрозумілою. Як показує практика роботи з дітьми, вони розуміють призначення торгових закладів, стараються бути економними та ощадливими, але усвідомити правила економічної діяльності їм ще важко. Більшість не знає, як поводитися з грошми, як їх витратити економно. Діти осмислюють пов'язані з економікою риси: працьовитість, бережливість, ощадливість. Формувати їх починаємо, навчаючи бережливому ставленню до речей, іграшок, посібників, економному витрачання матеріалів. Так у дітей починають формуватися навички раціональних дій.

В доступній формі слід знайомити дітей з рекламою. Важливо розповідати дітям про її мету, джерела рекламування товарів і види реклами. Цікавим і доречним є навчання дітей рекламувати товар. Так, можна запропонувати їм скласти і намалювати рекламу іграшки, товару повсякденного вжитку, книжки тощо.

Також одним із напрямків роботи є розширення знання про раціональне використання залишків продуктів харчування (з хліба можна виготовити грінки, посушити сухарики; крихти та залишки каші віддати пташкам; з картоплі зробити картопляники; кістки віддати собакам; залишки від чаю та кави використати як

добриво для кімнатних рослин). Неодноразово оговорюємо і правила економного використання електроенергії (холодильник, праска, телевізор, лампочка), збереження тепла, ощадливого використання води, газу, що заощаджує кошти сім'ї і зберігає природні ресурси. Акцентувати увагу на бережливому ставленні до ресурсів допоможе проведення Тижня енергозбереження, до якого залучаються і батьки, щоб робота в даному напрямку була цілісною і єдиною в ланках «ЗДО – сім'я».

Підготовкою дитини до розумної витрати грошей буде робота з навчання виокремлювати першочергові потреби, власні та потреби сім'ї, розуміти відмінність між словами «хочу» й «треба».

У дітей має скластися уявлення про своє, чуже і спільне, якими речами і грошима вони мають право розпоряджатися (дарувати, давати в борг, викидати і т. п.) самостійно, а коли необхідним є спільне рішення (наприклад, сімейний бюджет, тобто загальні гроші сім'ї, що обговорюється на сімейній раді). Необхідно формувати уміння прогнозувати наслідки своїх рішень і дій з речами і грошима (наприклад, якщо я викину, віддам, зіпсую, то мені цього вже не повернути). Важливо, щоб дошкільники усвідомили, що хороший господар (господиня) - той, хто вміє правильно, в інтересах сім'ї, використовувати доходи, розпоряджатися сімейним бюджетом, хто нічого не витрачає даремно. Хороший господар в сім'ї - одна з умов її благополуччя. А правильний розподіл сімейних доходів - ціле мистецтво. Формування умінь економити, робити заощадження, планувати, що купити зараз, а що - пізніше; передбачати всі майбутні витрати, такі як оплата квартири, води, електроенергії, дитячого садка, проїзних квитків, обідів у школі, продуктів харчування і т. д., здатність заздалегідь подбати про збереження коштів на відпочинок, розваги, подарунки, великі покупки також закладається в дошкільному віці. Тому скарбничка є корисною іграшкою, навчаємо дітей, як нею користуватися і заради чого. Неоціненну роль мають спільні мотивовані види діяльності (пізнавальна, ігрова, трудова, комунікативна). Участь в колективних заходах надаватиме діяльності дитини особливу соціальну значущість, розвиток умінь застосувати свій раніше накопичений досвід, увібрати все нове, зберегти це в пам'яті і виконати важливу роботу, значиму як для дитини, так і для оточуючих.

Пропонуємо провести з дітьми таку масштабну форму роботи з метою реалізації вище згаданого змісту, як Тиждень економічних знань, що дозволить сконцентрувати увагу на цікавих формах і методах роботи.

Власне, ознайомлення дітей з основними економічними поняттями, категоріями відбувається на заняттях із різних розділів програми та в повсякденній життєдіяльності. Для того ж, щоб систематизувати й розширити знання дошкільників, раз на тиждень радимо проводити спеціальне заняття з економіки, яке може бути побудоване вихователем у будь-якій формі. Дітям завжди цікаві заняття-подорожі, заняття-екскурсії, економічні вікторини. Важливим елементом таких занять є ігрова імпровізація, адже саме гра забезпечує органічне практичне входження дитини в економічні відносини. Засвоїти складні економічні поняття дітям часто допомагають казкові персонажі. Вони - гості на заняттях.

Надзвичайно корисною формою роботи з економічного виховання є екскурсії. Вони дають можливість побачити на власні очі те, про що діти почули від дорослих, побачили на картинках чи у мультфільмі, чому їх навчають, і пізніше відобразити в сюжетно-рольовій грі. Проведення з дітьми екскурсій (в майстерню теслі, по місту, на хлібокомбінат, на мікроринок, в ательє, супермаркет, в банк, рекламне агентство) знайомитимуть їх з трудовою діяльністю людей, сприятимуть закріпленню соціально-економічних знань, надаватимуть необхідний фундамент для вирішення проблемних ситуацій, розвиватимуть спостережливість, винахідливість, активність. Екскурсії на природу дозволяють ознайомити дітей з природними ресурсами, їх значенням для людини, формувати уявлення про їх вичерпність і необхідність раціонального використання.

Позитивний емоційний фон, створюваний в процесі розваг (наприклад, «Дітям про податки», «Бізнес у лісі»), активізуватиме розумову діяльність, розвиватиме кмітливість, творчі здібності. Спілкування дітей під час зустрічей з людьми різних професій, спільна участь дітей і батьків в конкурсах, розвагах приносить радість, допомагатимуть подолати боязкість, невпевненість в собі, підготують дітей до реального життя.

Ефективність тієї чи іншої форми з економічного виховання визначається творчим, змістовним і емоційним характером педагогічних впливів з боку вихователя, наповненням кожного теоретичного положення конкретним змістом. Виховний вплив економічного пізнання по-різному віддзеркалюється через призму індивідуальної свідомості і особистого досвіду дитини, через різні ставлення до людей, до явищ навколишньої дійсності, тому економічне виховання не слід зводити до засвоєння соціального досвіду, до накопичення знань, умінь, навичок. Воно знаходить своє вираження у формуванні у дітей морально-економічних якостей особистості.

Залежно від складності та новизни пізнавального матеріалу в роботі з дітьми пропонуємо використовувати різні методи виховання: привчання, вправи, доручення, показ, створення педагогічних ситуацій, ігрові ситуації, умисна помилка, бесіди, розповіді, інструкції, читання художньої літератури, інсценізація та драматизація казок, використання прикладу, схвалення, похвала. На допомогу вихователя в економічному вихованні приходять і такі прийоми, як припущення, порівняння, загадка, підказка, вказівка, звернення до особистого досвіду, порада.

Наприклад, метод переконання може виступати у вигляді суджень вихователя (наприклад: «Одним мандрівникам був цікавий світ, вони його досліджували, інші сприяли розвитку торгівлі»; «Складовими сімейного бюджету є доходи і витрати»; «Кожне підприємство випускає свою продукцію»); висловлювання аргументів (наприклад: «Гроші необхідні для життя людей», «Кожна людина повинна працювати, щоб забезпечувати себе», «Для успішного майбутнього необхідно отримати гарну освіту»); думки про особисте ставлення вихователя до людей (наприклад, до матері як найпрацелюбнішої, уважної, яка дбає про чистоту, затишок в домі, про запаси на зиму в сім'ях; про підприємців як людей творчих; про помічника вихователя як старанного, працелюбного, охайного, уважного); пояснення сенсу економічних понять (товар, ціна, бюджет,

банк, банкомат, власність, страхування, сервіс та ін.); повідомлення про практичне значення економічних явищ (наприклад: «Зручніше здійснювати покупки за допомогою грошей, ніж за допомогою інших товарів», «Слід знати товари, що випускаються на підприємствах нашого міста», «У супермаркеті знаходиться багато товарів для того, щоб покупець міг придбати все в одному місці», «Банк приймає гроші на зберігання, надає кредит, видає відсотки за вкладками»); організація діалогу педагога з дітьми (наприклад: «Які культурні установи ви знаєте в нашому місті? А в яких культурних установах ви бували самі?», «Як ви думаєте, для чого потрібні вивіски, рекламні щити?»; «Які реклами вам запам'ятались?», «Які тварини роблять запаси на зиму? А які запаси на зиму роблять в ваших родинах?»).

Метод вправ сприяє виробленню у дітей поведінкових умінь (наприклад, як слід вести себе в музеях, на виставках; як вибирати товар в супермаркеті, виконувати операції в банках, до кого і як правильно звертатися за допомогою в цих установах).

Економічні проблемні ситуації змушують дітей задуматися, згадати свій невеличкий практичний життєвий досвід, встановити логічно-причинові зв'язки, обґрунтувати власну думку. Такі ситуації дають гарну можливість практично підготувати дошкільника до правильної поведінки у ситуаціях, пов'язаних з економічними відносинами, змінювати свою діяльність залежно від зміни умов і вимог, контролювати себе та узгоджувати свої дії з діями інших людей. Розв'язок таких ситуацій також можна здійснювати у формі гри (Вихователь пропонує дітям для розгляду різні економічні ситуації і просить їх вирішити. За кожне правильне рішення дається 1 фішка. Виграє дитина, яка набрала максимальну кількість фішок.

Ситуація 1. Коли вигідніше купувати шубу: взимку чи влітку? Чому?

Ситуація 2. На ринок привезли яблука. Продавцю Саші яблука доставили свіжі, великі, з червоними боками, а продавцеві Олегу яблука привезли маленькі, зморщені. Ціна на них однакова. Хто з хлопчиків продасть свої яблука швидше?

Ситуація 3. Хлопчик Данилко вирішив відвідати свою хвору бабусю і купити їй апельсини. У магазині вони коштували 30 гривень, а на ринку - 26 гривень. Де хлопчик купить апельсини? Чому?

Ситуація 4. Якщо ціни на молоко стали вище, що станеться з цінами на продукти з нього (сир, сметана, кефір)?

Ситуація 5. Коли будуть дешевшими яблука і груші: влітку або взимку? Чому?

Ситуація 6. На що витрата грошей буде більшою: на покупку машини чи квитка на потяг?)

Плідною є робота з економічною казкою, яку провадимо у таких напрямках: 1) опрацьовуємо зміст економічних понять (наприклад, поняття «гроші», «товар», «обмін», залежність докладених зусиль від результату можна пояснити за допомогою казок «Муха - Цокотуха», «Буратіно», «Троє поросят», «Півник і бобове зернятко»); 2) розкриваємо особистісні риси персонажів, які є важливими з економічної точки зору. Це не обов'язково тільки позитивні риси, такі як працьовитість, енергійність, винахідливість, наполегливість, спритність, але й

негативні риси, які ми засуджуємо разом з дітьми (наприклад, лінь двох мишенят з казки «Колосок» та наслідки її прояву); 3) характеризуємо особливості міжособистісних стосунків, які можуть скластися в різних економічних ситуаціях (наприклад, партнерство, взаємодопомога, підтримка, суперництво, змагання); 4) висвітлюємо економічні відносини, що складаються між суб'єктами господарювання.

У казках економічний зміст розкривається перед дітьми у вигляді проблемних ситуацій, вирішення яких розвиває логіку, нестандартність, самостійність мислення, комунікативно-пізнавальні навички. Майже в кожній казці можна знайти елементи економіки.

Часто в зміст казок вплітаються перлини народної мудрості (прислів'я, приказки, пісні, афоризми, загадки, лічилки), які навчають дітей бути дбайливими господарями.

Знайомство з азами економіки можна розпочати з подорожі по країні «Економіка», в якій проживає ігровий персонаж – хлопчик Економ. Він знайомить дітей з іншими ігровими персонажами: царицею Економікою і Бізнесменчиком. Ці персонажі можуть бути ляльками-персонами, які регулярно вивчатимуть економіку разом з дітьми, братимуть участь в іграх і допомагатимуть дітям засвоювати фінансові й економічні поняття.

Плідними і цікавими при здійсненні економічного виховання є нетрадиційні методи: використання моделі «Сімейний бюджет», «Економічне дерево», робота з картою «Підприємства нашого міста», «Ланцюжок виробників», «Природні багатства України», «Потреби людини», «Світ товарів»; складання кросворду, рекламних проспектів «Моя улюблена іграшка», виготовлення сувенірів, подарунків, виробів. Використання перерахованих вище методів виховання сприяє розвитку допитливості, пізнавального інтересу до економіки, формує практичні уміння у дітей.

Так, наприклад, одна з найбільш доступних дитині тем - це «Сім'я. Сімейний бюджет». Знайомство з бюджетом можна почати з виготовлення макета сімейного бюджету, кожна частина якого позначає дохід конкретного члена сім'ї (тато, мати, старші брати і сестри, дідусь, бабуся). На наочному прикладі діти можуть переконатися, хто і який дохід приносить у сім'ю. Спільно з дітьми можна намалювати картки-схеми із зображенням доходів та витрат сім'ї. А для закріплення матеріалу - організувати сюжетно-рольову гру «Сім'я», в якій обігруватиметься економічна сторона її існування. Діти визначають різні потреби членів родини, можливості щодо їх задоволення. Презентуючи бюджет своєї сім'ї, вони вчаться активно оперувати поняттями «бюджет», «доходи», «потреби», «витрати», «товар» тощо.

У кожній сім'ї, як і в кожній людині, є свої потреби, тому далі можна попрацювати над темою «Потреби людини». В розмовах з дітьми піднімаємо такі питання: «Що може людина? Навіщо людина їсть? Навіщо ми дихаємо?» Можна провести гру «Хочу і треба»: пропонуємо дитині вибрати з серії предметних картинок ті картинки, на яких зображені предмети, необхідні дитині обов'язково: вода, їжа, одяг, житло. Це будуть так звані основні потреби людини. Окремо відбираємо ті картинки, на яких зображені предмети, без яких дитина може

прожити: іграшки, комп'ютер, телефон, прикраси, розваги. Це - неосновні потреби людини. Для закріплення розуміння основних - неосновних потреб можна запропонувати дитині визначити, до якої групи можна віднести такі потреби, як: освіта, житло, медицина, дружба, захист, гра.

А для того, щоб задовольняти свої потреби, необхідні гроші. Знайомимо дітей зі «Світом грошей», їх появою, існуванням в кожній країні своєї грошової одиниці. Необхідно підвести дітей до розуміння того, що гроші є засобом задоволення потреб. Пропонуємо для цього використати роботу з інтерактивною «Казкою про гроші» (додаток 4). Також познайомити дітей зі світом грошей допоможе казка «Буратіно». Доцільно задати і провокаційні питання дітям: «Чи все можна купити за гроші?» Потім можна організувати сюжетно-рольову гру «Магазин» і придумати свої власні гроші, які діти виготовлять власноруч. Граючи, діти не тільки закріплять отримані знання, а й навчатимуться спілкуватися, взаємодіяти.

Для активізації пізнавального інтересу до економіки слід уважно ставитися до дитячих питань. Жодне з питань не має залишатися без відповіді, при цьому варто звертати увагу на зміни, що відбуваються в житті дитячого садка, події в економічному житті місцевості дитини (поява нових автобусів, трамваїв, благоустрій вулиць, стадіонів, парків, поява нових соціальних установ тощо). Пізнавальний інтерес дітей зазвичай проявляється в питаннях, що відносяться до господарства сім'ї, продукції різних підприємств, технічних новинок в сфері обслуговування (банкомати, нові термінали).

Серед нестандартних цікавих форм роботи, які пропонуємо організувати, - бізнес-клуб «Маленький підприємець», що формуватиме у дітей інтерес до економічної культури, розвиватиме допитливість, інтелектуальні здібності, потребу в набутті нових знань, дозволить на практиці засвоїти основні економічні поняття, формувати вміння планувати свою діяльність, контролювати та об'єктивно оцінювати себе. З учасниками клубу граємо в економічні ігри (наприклад, в «Монополію» для найменших), навчаючи розпоряджатися своїми грошима і будувати бізнес, розтлумачуємо поняття «активи» і «пасиви», акції, прибуток. Також дошкільники на засіданнях клубу можуть вчитись виготовляти різні товари та рекламувати їх. Рекламні ігри надзвичайно цікаві дітям. Вони із захопленням наслідують рекламу, яку бачили по телевізору, намагаються віднайти в товарах найцінніше, наголошуючи на їх привабливому зовнішньому вигляді, споживчих перевагах, багатофункціональності тощо. Оскільки діти міркують інакше, ніж дорослі, то іноді їх рекламні «кроки» є несподіваними й доволі цікавими. У результаті такої роботи діти збагачують свій словниковий запас, пов'язаний з економікою, трудовою діяльністю. У них з'являється усвідомлений інтерес до грошей, знання правил їх чесного заробітку, розуміння взаємозв'язку понять «праця — гроші», дій «купівля — продаж» та залежності задоволення потреб від можливостей (не все можна купити відразу, як забажається).

III. Виховання вдома і в закладі дошкільної освіти корисних звичок і повсякденне їх закріплення. Серед них наступні: дотримуватися чистоти і порядку, дбайливо користуватися іграшками, книгами, матеріалами і

інструментами для дидактичних ігор і праці (папір, фарби, олівці, пластилін, фломастери і т. д.); не витратити нічого даремно (культура діяльності, вміння бути зайнятим); показувати дітям зразок гідної поведінки в побуті (ощадливе ставлення до води і світла, дбайливе ставлення до речей). В повсякденній життєдіяльності підкреслюємо, чому люди завжди засуджували неохайність, марнотратство, виховуємо нетерпимість до безладдя, до кинутих речей та іграшок. Для того, щоб дошкільники не плутали бережливе ставлення і жадібність, проводимо бесіди і роз'яснення, чому економити і берегти - добре, а скупитися – погано.

Не слід забувати про наступність роботи закладу дошкільної освіти з родинами. Адже лише спільно з сім'єю можна виховати бережливість та економність у дошкільнят. Щоб реалізувати цю умову не лише в стінах ЗДО, а й вдома, з батьками доцільно проводити систематичну роботу в заданому напрямку. Доречно розпочати з анкети для батьків, яка дасть вихователю уявлення і про економічну грамотність батьків, і про їх думку відносно економічного виховання дітей.

Можна показати роль дитини в економічних процесах сім'ї. При цьому вкрай важливо, щоб дошкільник усвідомив себе не лише членом сім'ї, а й членом суспільства, громадянином своєї держави, щоб він зрозумів залежність між економічною поведінкою та її результатами.

Вранці, коли дитина приходить до ЗДО, вона самостійно роздягається і складає речі. І дуже важливо, щоб і вихователь, і батьки звертали увагу на те, як саме дитина складає ці речі. Таким чином, у простих моментах повсякденності виховуємо у дітей охайність і бережливе ставлення до речей.

Важливе значення в економічному вихованні відіграє ручна праця, завдяки якій дошкільники усвідомлюють, що в кожен продукт праці вкладається людська праця, і чим більше зусиль було докладено, тим дорожчий продукт. Праця взагалі є провідною економічною категорією, під час праці дошкільники навчаються вирізняти трудові дії з-поміж інших видів діяльності, розуміти послідовність трудових операцій, вчать бережливо ставитись до результатів своєї праці та праці дорослих. Займаючись ручною працею, діти дізнаються про потребу економного використання матеріалів. У груповій кімнаті можна створити «Скриньку бережливих та економних», в яку б діти збирали клаптики тканини, нитки, хутро, цікавий папір, а потім використовували б це все для оздоблення своїх виробів. Таким чином, діти на практиці отримують гарні уроки економії.

Важливою проблемою нашого суспільства є збереження чистоти рідного міста чи селища. Тому дітям обов'язково прищеплюють навички правильного поводження з побутовим сміттям, його сортуванням як на вулиці, так і вдома з метою переробки і повторного використання паперу, пластика, металу, що заощадить наші ресурси. Систематичне розв'язання конкретних життєвих ситуацій допоможе навчити робити правильний вибір і приймати відповідні рішення.

Корисні економічні звички, над якими працюватиме спільно і сім'я, і ЗДО (вчасно вимикати світло й економити воду, підтримувати чистоту і порядок в приміщенні, утримувати в порядку власний одяг, взуття, іграшки, книжки;

дбайливо ставитися до речей, які нас оточують, не купувати непотрібні речі); сприятимуть формуванню бажаних базових особистісних якостей (самостійність, працелюбність, розсудливість, відповідальність), тренуватимуть вольові якості (цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, ініціативність, самовладання) та інтелектуальні здібності дитини. Звісно, рівень загальної культури і вихованості впливає і на економічну вихованість дитини. У роботах сучасних дослідників такі основні характеристики особистості, як ощадливість, економність, працелюбність, вважаються звичайним станом речей, стилем поведінки й ставлення до предметного світу. Якщо їх своєчасно не сформувані, в поведінці дітей можуть проявитися такі негативні якості, як недбальство, неохайність, байдужість до пошкоджених речей, книжок, одягу, іграшок.

Оскільки економічна грамотність батьків сприяє залученню дітей до світу економічних відносин, формуванню в них правильних економічних уявлень, необхідно проводити і роботу з батьками. Батьки відгукуються на пропозицію реалізувати спільний економічний проект з дітьми, взяти участь у святах та розвагах тощо. У куточках для батьків можна розмістити економічний словничок, створити постійно оновлювану рубрику «Дитяча економіка».

З метою обміну досвідом між вихователями щодо плідного економічного виховання дітей можна провести методичний аукціон, круглий стіл, ділові ігри, педраду-консиліум. Системність роботи педагогів з даного напрямку дозволить сформувані необхідні корисні економічні звички у дітей.

IV. Забезпечення діяльнісного підходу у економічному вихованні дітей. Знання не мають залишатися не апробованими на практиці. Все, що дитина дізналась, має бути використане в практиці життя. В залежності від поставлених завдань та змісту знань, умінь, які необхідно подати, сформувані, обираємо провідний вид діяльності та форму, яка оптимально підходить нам. Так, наприклад, закріплення знань зі сфери фінансів (гроші, ціна, вартість, обмін, продаж, бюджет сім'ї) ефективно відбувається під час проведення різних ігор — дидактичних, настільно-друкованих, сюжетно-рольових, а також в процесі відвідування з батьками магазинів, ринків. А уявлення про те, чому слід берегти, економити результати праці людей, діти найуспішніше закріплюють у процесі продуктивної діяльності (трудової, образотворчої), оскільки на власному досвіді дізнаються «ціну» продукта. Працюючи з різними матеріалами, дошкільники вчаться економно їх використовувати, бути ощадливими. Роз'яснюємо їм, що суть раціональності (розумності) — в умінні планувати процес діяльності, застосовувати найкращий варіант серед можливих, діяти за прислів'ям «Сім разів відмір — один раз відріж». В побутовій щоденній діяльності провадимо спеціальну роботу з формування у дітей корисних навичок, а саме: вимикати світло, коли виходиш з приміщення; закривати кран після того, як помив руки, використовувати раціональну дозу мила, паперу тощо. Похід в банк, в магазин з батьками дає можливість діяти з грошима, впізнавати їх номінальну вартість, оперувати ними, обмінюючи на товари. Гарною є і сімейна традиція раз на тиждень або на місяць обговорювати всією сім'єю бюджет: скільки є грошей, які першочергові закупи необхідно здійснити, скільки заплатити за квартиру, дитячий садочок, гуртки, скільки залишити на харчування, що можна заощадити

на літній відпочинок або на масштабну покупку тощо. Така діяльність звертає увагу дитини на різнобічність витрат, які вимагає життя, відучує від егоїстичної звички наполягати на придбанні для себе речей або задоволень.

Запитання для самоаналізу та самоконтролю

1. Який зміст економічного виховання дітей дошкільного віку?
2. Обґрунтуйте необхідність тісного зв'язку з батьками для успішного здійснення економічного виховання дітей.
3. Наведіть приклади цікавих форм і методів роботи з дітьми з економічного виховання.
4. Які нетрадиційні методи можна реалізувати в ЗДО з метою економічного виховання дітей?
5. Розкрийте педагогічні умови успішного економічного виховання дошкільників.

Завдання для самостійної роботи

1. Складіть перелік дидактичних ігор, метою яких є економічне виховання дітей.
2. У досвіді практиків знайдіть цікавий метод економічного виховання і опишіть його.
3. Складіть казку для дітей «Історія виникнення грошей».
4. Схематично зобразіть напрями економічного виховання дітей дошкільного віку.
5. Складіть рекомендації для батьків оптимального економічного виховання дітей.

Тестовий контроль

1. Що означає в перекладі з грецької слово «економіка»?
 - а) щедрість;
 - б) наявність грошей;
 - в) уміння вести домашнє господарство;
 - г) заощадливість;
 - д) підприємливість
2. Елементарні знання про виробництво різних предметів ужитку, технічних приладів та знарядь, засобів пересування та зв'язку, продуктів харчування, гігієни; оперування їх назвами та знання матеріалів, з яких виготовляються різні речі; уявлення про виготовлення предметів, які нас оточують – це знання, які окреслює Базовий компонент дошкільної освіти в освітньому напрямі:
 - а) «Дитина в природному довкіллі»;
 - б) «Дитина в соціумі. Соціально-фінансова грамотність»;
 - в) «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі»;
 - г) «Дитина в соціумі»;
 - д) «Особистість дитини»
3. Інтегральна якість особистості, що проявляється у її загальній здатності до економічної діяльності, яка ґрунтується на інтеграції економічних знань, умінь, навичок, ціннісних ставлень особистості, спрямованої на раціональне

використання здобутків людства, природи, грошей, бережливе ставлення до особистих і суспільних надбань – це:

- а) економічна компетентність;
- б) економічна освіта;
- в) економічні уміння;
- г) економічне мислення;
- д) економічна грамотність

4. Хто з педагогів-класиків зауважував, що маленька дитина повинна зрозуміти, звідки береться те, що у нас на столі, від чого це залежить?

- а) С. Русова;
- б) А. Макаренко;
- в) К. Ушинський;
- г) В. Сухомлинський;
- д) М. Монтесорі

5. Про формування первинного економічного досвіду через призму загальнолюдських цінностей, пріоритет людського життя і здоров'я над матеріальним говорить принцип:

- а) цілеспрямованості;
- б) гуманізації;
- в) доступності;
- г) системності;
- д) поступовості

6. Іграшка, яка навчає дітей робити заощадження, відкладати кошти на значну покупку чи подорож – це:

- а) скарбничка;
- б) неваляйка;
- в) чарівний мішечок;
- г) пірамідка;
- д) мотрійка

7. Яка форма роботи з дітьми передбачає організацію безпосереднього спостереження дітьми певного об'єкта, діяльності, трудового процесу?

- а) заняття;
- б) розвага;
- в) свято;
- г) екскурсія;
- д) читання художньої літератури

8. Який метод змушує дітей задуматися, згадати свій невеличкий практичний життєвий досвід, встановити логічно-причинові зв'язки, обґрунтувати власну думку?

- а) гра;
- б) економічна проблемна ситуація;
- в) пояснення;
- г) бесіда;
- д) вправа

9. Віднайти в предметі найцінніше, наголосити на його привабливому зовнішньому вигляді, споживчих перевагах, багатофункціональності тощо допомагає такий метод економічного виховання, як:

- а) складання реклами;
- б) гра;
- в) привчання;
- г) бесіда;
- д) асоціативний куш

10. В групі можна створити «Скриньку бережливих та економних» для:

а) збирання клаптиків тканини, ниток, хутра, цікавого паперу, щоб потім використовувати це все для оздоблення виробів;

б) збирання залишків їжі для підгодовування звірів і пташок;

в) збирання макулатури, щоб потім її здати і використати гроші на потреби групи;

г) збирання копійок, своєрідна скарбничка;

д) збирання використаних батарейок, щоб не засмічувати нашу планету

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алеко О. А. Проблема формування соціального досвіду дошкільників під впливом медіапростору / О. А. Алеко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. - 2013. - № 13(2). - С. 88-93
2. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція // <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/nakaz-33-bazovyy-komponent-doshk-osv.pdf>
3. Беленька Г.В. Ознайомлення дошкільників зі складними явищами навколишнього світу: крок за кроком // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2013. – №2 (51). - С. 42-49.
4. Білан О.І. Ознайомлення з довкіллям. Молодший дошкільний вік. Методичний посібник. – Львів: Ліга: Прес, 2016. – 76 с.
5. Богущ А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Підручник для ВНЗ. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 408 с.
6. Богущ А.М. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи: навч. посіб. Вид. 2-ге, допов. Київ: Слово, 2012. 303 с.
7. Виноградова Н.Ф. Оточуючий світ в 1–2 класах чотирьохрічної школи / Н.Ф.Виноградова.– М.: Просвіта, 2000.– С.7–13
8. Виховання дошкільника в праці / З. Н. Борисова, Г. В. Беленька, М. А. Машовець та ін. – 2-ге вид., стер. – К., 2002. – 112 с.
9. Гавриш Н. В. Вплив мультфільмів на формування моральної свідомості дітей / Н. В. Гавриш, Г. А. Клокова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. - 2013. - № 13 (2). - С. 103-110.
10. Гавриш Н. Сучасне заняття в дошкільному закладі : навч.-метод. посібник. – Луганськ : Альма-матер, 2007.
11. Дитина у сучасному соціопросторі : навчальний посібник / Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, К.В. Карасьова [та ін.]; за ред. Т.О. Піроженко. – К.-Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 272 с.
12. Дичківська І, Козлюк О., Кузьмук Л., Марчук Г. Соціальний розвиток дитини. Діти четвертого року життя. – Київ: Генеза, 2017. – 88 с.
13. Дичківська І, Козлюк О., Кузьмук Л., Поніманська Т. Соціальний розвиток дитини. Старший дошкільний вік. – Київ: Генеза, 2013. – 88 с.
14. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник.- К.: Академвидав, 2004.
15. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : моногр. / А. М. Богущ, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш, С. М. Курінна, І. П. Печенко; Н.-д. центр з проб. соц. педагогіки та соц. роботи АПН України, Луган. нац. пед. ун-т ім. Т.Шевченка. - Луганськ : Альма-матер, 2006. - 368 с.
16. Дубровський В.Ф. Правова абетка для старших дошкільників / В.Ф.Дубровський, О.Ю.Червинська.– Х.: Веста: Видавництво “Ранок”, 2005.– 64 с.

- 17.Зайцева Л.І. Розкриваємо таємниці докiлля: методичний посiбник. - Мелiтополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2012.
- 18.Карпенко О. Безпека життєдiяльностi дiтей старшого дошкiльного вiку : навчально-методичний посiбник / Ореста Карпенко, Любов Загоруйко. – Дрогобич : Видавничий вiддiл Дрогобицького державного педагогiчного унiверситету iменi Iвана Франка, 2016. – 180 с.
- 19.Козлова С.А. Теорiя i методика ознайомлення дошкiльникiв з соцiальною дiйсностю: навч. посiбник. -- М.: Академiя, 1998. - 160 с.
- 20.Коновальчук I.I. Умови соцiалiзацiї дiтей дошкiльного вiку в сiм'ї / I. I. Коновальчук // Проблеми освiти: наук.-метод. зб. / Iнститут iнновацiйних технологiй i змiсту освiти МОН України. – Киiв, 2015. – Вип. 85. – С. 106 – 111.
- 21.Кононко О.Л. Психологiчні основи особистiсного становлення дошкiльника (системний пiдхiд). – К.: Стилос, 2000. – 336 с. (
- 22.Кононко О.Л. Соцiально-емоцiйний розвиток особистостi (в дошкiльному дитинствi): Навч. посiбник для вищих навч. закладiв. – К.: Освiта, 2008. – 255 с.
- 23.Концепцiя освiти дiтей раннього та дошкiльного вiку / Нацiональна академiя педагогiчних наук України. – Киiв: ФОП Ференець В.Б., 2020. – 44 с.
- 24.Крутiй К.А., Маковецька Н.В. Подорож у докiлля. Методичнi рекомендацiї для батькiв i педагогiв щодо ознайомлення дiтей дошкiльного вiку iз докiллям. – Запорiжжя: ТОВ “ЛПiС ЛТД”, 2003.– 136 с.
- 25.Лисенко Н.В., Кирста Н.Р. Педагогiка українського дошкiлля: У 2 ч.: навч. посiб. К.: Вища шк., 2006.
- 26.Максимова О.О. Виховання любовi до Батькiвщини у дiтей дошкiльного вiку // Актуальнi проблеми та перспективи дошкiльної освiти в сучасному освiтньому просторi: зб. науково-метод. праць / за заг. ред. О.О.Максимової, М.А.Федорової. – Житомир: ФОП Левковець, 2019. – С. 17 – 21.
- 27.Максимова О.О. Виховання мiжособистiсної толерантностi у дiтей засобами казок В.Сухомлинського / О.О.Максимова // Вiсник Житомирського державного унiверситету iменi Iвана Франка : науковий журнал. Педагогiчні науки. - Житомир : Вид-во Житомирського держ. ун-ту iменi I.Франка, 2017. – Вип. 5 (91). – С. 62 – 66.
- 28.Максимова О.О. Змiстова структура толерантностi дiтей старшого дошкiльного вiку / О.О.Максимова // Науковi записки Вiнницького державного педагогiчного унiверситету iменi Михайла Коцюбинського. Серiя: Педагогiка i психологiя: зб. наук. праць. - Випуск 52 / Редкол.: В.І.Шахов та iн. – Вiнниця: ТОВ «Нiлан ЛТД», 2017. – С. 37 – 41
- 29.Максимова О.О. Фактори впливу на формування соцiальної компетентностi дитячої особистостi / О.О.Максимова // Сучаснi тенденцiї i прiоритети компетентнiсного пiдходу в пiдготовцi майбутнiх фахiвцiв дошкiльної та початкової освiти: збiрник науково-методичних праць / За заг. ред.. В.Є.Литнiвова, Н.Є. Колесник, Т.В. Завязун. – Житомир: «Полiсся», 2016. – У 3-х ч. – Ч.III. – С.104 – 109

- 30.Максимова О.О. Формування соціальної компетентності дитини дошкільного віку як запорука її успішної адаптації до навчання в школі / О.О.Максимова // Педагогічна освіта: теорія і практика. Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. – Вип.20 (1-2016). – Ч.2. – Кам'янець-Подільський, 2016. – С. 229 – 234
- 31.Олійник Л. Статева соціалізація дошкільнят / Дошк. вих.-ня № 11, 2008. – С. 7 – 9.
- 32.Пасічник, Алла. Розвиток етичних уявлень дітей дошкільного віку в інтерактивному театрі // Педагогічна освіта: теорія і практика. - 2012 - №11. С. 319-323.
- 33.Поніманська Т.І. Основи дошкільної педагогіки: навч. посіб. – К.: Абрис, 1998. – 448 с.
- 34.Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О.І. Білан; за заг. ред. О.В. Низковської. – Тернопіль: Мандрівець, 2017. – 256 с.
- 35.Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч. / О.П. Аксьонова, А.М. Аніщук, Л.В. Артемова [та ін.]; наук. кер. О.Л. Кононко. – Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014.
- 36.Рогальська І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід: монографія - К.: Міленіум, 2008. – 400 с.
- 37.Сухар В. Ознайомлення з соціально-предметним довкіллям. Молодший вік – Х.: Ранок, 2017. – 176 с.
- 38.Сучасні діти – відображення цінностей дорослого світу : методичні рекомендації / Т.О. Пірожено, С.О Ладивір, К.В. Карасьова та ін.; за ред. Т.О.Піроженко. – К.– Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 120 с.
- 39.Товкач І.Є.Хочу бути мамою, хочу бути татом : навч.-метод. посіб. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2012. – 366 с.
- 40.Федорова М. А. Особливості емоційного розвитку сучасних дітей в аспекті становлення міжособистісних взаємин / Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія «Педагогіка. Соціальна робота. - 2020. - Вип. 1 (46). - С. 133-137.
- 41.Фомічова Л.І. Ознайомлення з оточуючим: навч. посібник. - К.: Благовіст, 2002.
- 42.Якименко Л. Від людини «діючої» до людини «суспільної» // Дошк. вих.-ня № 7, 2008. – С. 16 – 18.
- 43.Cassou, Michelle. Kids' Play—Igniting Children's Creative Passion. East Rutherford, NJ: Penguin Group, 2004.
- 44.Drake, Jane. Organizing Play in the Early Years: Practical Ideas for Teachers and Assistants. Philadelphia: Taylor & Francis Inc., 2003
- 45.Fox, C. L., & Boulton, M. J. (2005). The social skills problems of victims of bullying: Self, peer and teacher perceptions. British Journal of Educational Psychology, 75(2), 313-328.

46. Gouley, K. K., Brotman, L. M., Huang, K. Y., & Shrout, P. E. (2008). Construct validation of the social competence scale in preschool-age children. *Social Development*, 17(2), 380-398.
47. Han, S. S., Catron, T., Weiss, B., & Marciel, K. K. (2005). A teacher-consultation approach to social skills training for pre-kindergarten children: Treatment model and short-term outcome effects. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33(6), 681-693.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

авторитет, 26, 27, 82, 86
активна життєва позиція, 4, 10
Базовий компонент дошкільної освіти, 2, 15, 16, 20, 87, 98, 126, 128, 138, 145, 153, 156
булінг, 117, 122
взаємини, 25, 26, 36, 38, 40, 90, 95, 96, 98, 101, 102, 115, 117, 120
взаємодія, 17, 39, 117, 120, 121
вирішення конфліктів, 117, 120, 124
гра-стратегія, 53
дослідницький метод, 59
економічна компетентність, 137, 138
економічне виховання, 137, 140, 143, 147, 153, 163
екскурсії, 51, 52, 54, 55, 65, 109, 129, 130, 147
експериментування, 21, 44, 57, 59, 67, 80, 114
емоційне ставлення, 81, 111, 117, 119, 122
емпатія, 40
ефект Зейгарник, 66, 67
заняття, 12, 25, 43, 47, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 58, 60, 63, 65, 73, 76, 83, 108, 112, 117, 125, 129, 142, 146, 154, 156, 168
засоби, 3, 4, 10, 18, 23, 24, 30, 69, 70, 72, 74, 75, 77, 88, 95, 99, 100
ідентифікація, 9, 78, 81, 84, 86
метод, 56, 58, 59, 62, 68, 148
метод проектів, 59
моральна позиція, 26
морально-духовний розвиток, 24
народна символіка, 125
національна символіка, 125, 133
ознайомлення дітей з суспільним довкіллям, 1, 6, 7, 10, 16, 20, 33, 35, 51, 54, 57, 60, 61, 67, 69, 74, 76, 100
патріотичне виховання, 125, 126, 127, 135
педагогічні умови, 11
планування, 34
праця, 12, 15, 23, 24, 41, 42, 58, 61, 72, 73, 75, 76, 78, 83, 85, 87, 88, 89, 91, 94, 108, 109, 110, 111, 113, 119, 127, 128, 129, 135, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 151, 152, 156, 163, 164
предметне середовище, 71
принцип, 11, 12, 13, 17, 39, 48, 68, 102, 128, 154
самопізнання, 43
середовище, 6, 11, 13, 15, 16, 19, 23, 37, 65, 69, 70, 71, 77, 109, 116, 143
символи України, 28, 29, 67, 96
Складання цілісного поля чи карти, 60
совість, 26, 84, 85, 86
соціалізація, 4, 6, 7, 8, 10, 17, 39, 43, 75, 83, 95, 100, 157
соціальна дійсність, 6, 8, 71, 75, 76

соціальне середовище, 70, 72
Соціальне “Я”, 33
"соціальний портрет" оточення, 71
соціальний світ, 2, 3, 6, 8, 9, 10, 13, 15, 16, 40, 49, 64, 66, 68, 97, 115
соціальні почуття, 10, 15, 38, 76, 95, 97, 131
соціально прийнятна поведінка, 43
соціально-громадянська компетентність, 16, 101, 126
соціально-моральна форма активності, 21, 24, 27, 35
спілкування, 2, 9, 21, 22, 23, 25, 26, 34, 40, 41, 43, 49, 67, 70, 82, 83, 89, 91, 95, 96,
101, 102, 105, 117, 118, 122, 123, 125, 129, 145
статус, 82, 84, 85, 86, 135
Субсфера «Предметний світ», 87
Сфера “Люди”, 31
Сфера “Я сам”, 32, 77
Сфера «Культура», 28
толерантність, 4, 7, 20, 47
форми, 3, 4, 9, 10, 12, 14, 18, 21, 23, 35, 40, 43, 50, 51, 54, 56, 62, 65, 66, 79, 111,
119, 141, 147
ціннісне ставлення до праці, 137
чинники соціалізації, 7, 8

Додаток 1

Гра-стратегія «ВІДКРИВАЄМО КАВ'ЯРНЮ»

Мета: розширювати знання дітей про місця відпочинку, професії працівників кав'ярні, їхні обов'язки. Продовжувати вчити дітей працювати з коректурною таблицею. Розвивати дружні стосунки між дітьми, вміння діяти злагоджено й за алгоритмом. Формувати вміння домовлятися, планувати місце для гри. Виховувати бажання придумувати сюжет гри і гратися разом.

Матеріали: чашка кави, зерна кави, коректурна таблиця, предметні картки –наліпки із зображенням різноманітних страв.

План відкриття кав'ярні

1. Вибір місця розташування
2. Добір персоналу
3. Вибір приміщення
4. Складання меню
5. Закупівля продуктів
6. Реклама

Центр

Заправка

Завод

Лікарня

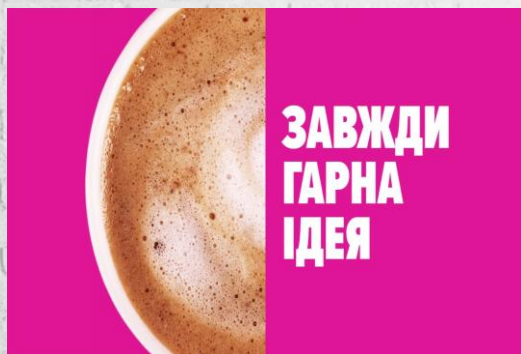
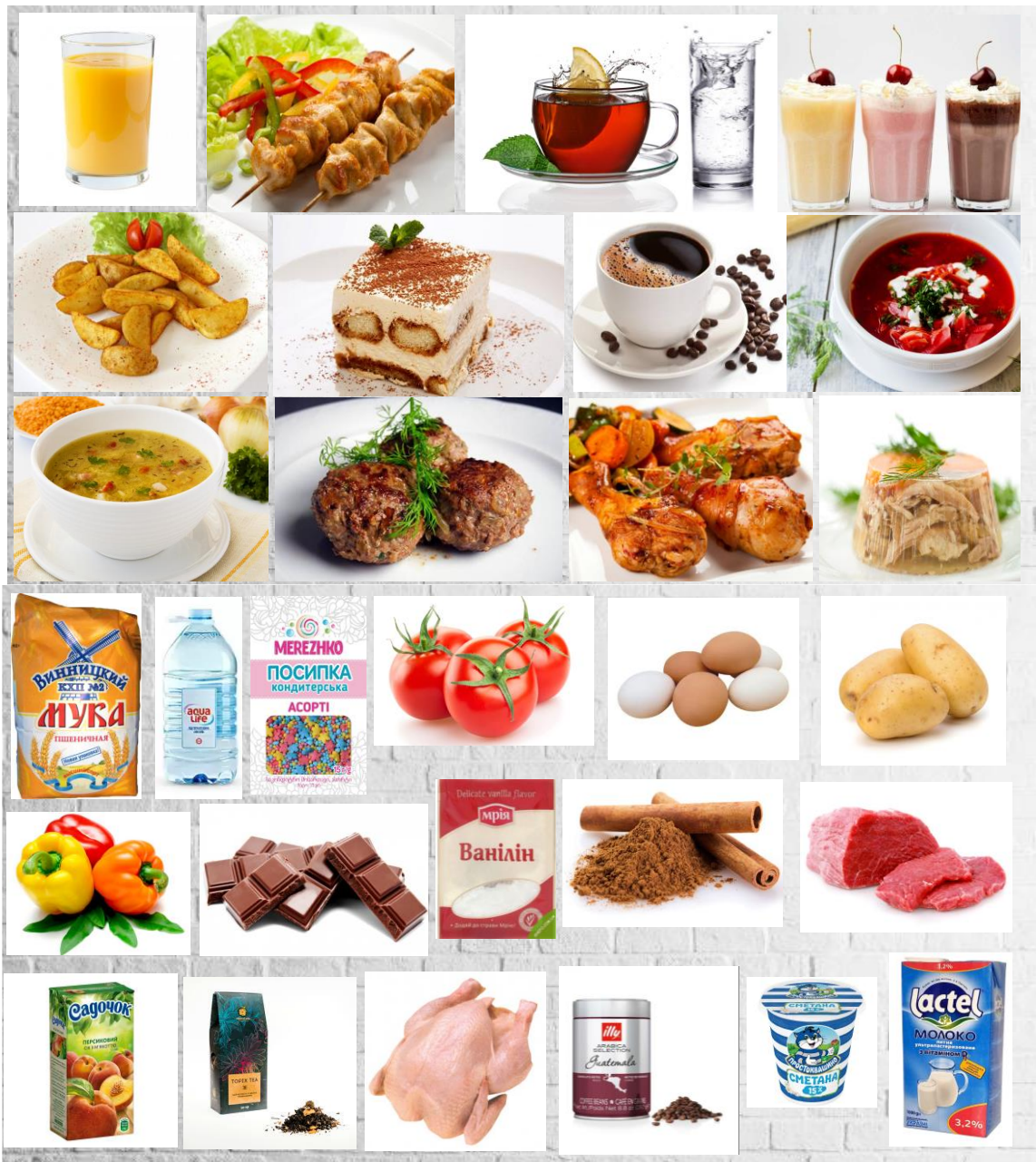

Парк

Вокзал

ДОДАТОК 2

Дидактичні та сюжетно-рольові ігри, спрямовані на економічне виховання дітей

Тема: Людина, її потреби

Мета: Формувати уявлення у дітей про матеріальні і духовні потреби людини, виховувати усвідомлене, адекватне ставлення до предметів і явищ оточуючого світу.

Дидактичні ігри: «Матеріальні потреби», «Четвертий зайвий», «Смачно чи корисно», «Духовні потреби», «Виставка речей», «Ярмарок», «Кому що потрібно»

Сюжетно-рольові ігри: «Відпочинок на лісовій галявині», «Космонавти-мандрівники», «Одягни Тетянку по сезону», «Подорож в країну речей»

Тема: Хто виробляє товари? (Робітник)

Мета: Познайомити дошкільників з виробниками товарів та послуг, показати взаємозв'язок між споживанням та виробництвом товарів, між споживанням та послугами, що пропонуються; виховання шанобливого ставлення до праці і до людей праці, охайного ставлення до речей, зроблених руками людей.

Дидактичні ігри: «Які професії потрібні?», «Упізнай професію за предметами», «Підприємства нашої місцевості», «Кому що потрібно для роботи», «Хто це виготовляє?», «Як приходять на стіл хліб?».

Сюжетно-рольові ігри: «Похід в супермаркет», «В магазині квітів», «Бібліотека», «Меблева фабрика», «Перукарня».

Тема: Хто такий споживач? На що витрачаємо гроші? Сімейний бюджет.

Мета: З'ясувати з дітьми основні напрямки використання грошей, дати уявлення про сімейні доходи та витрати, з чого вони складаються, про сімейний бюджет, розвивати зачатки економічного мислення, формувати звички економічно доцільної поведінки.

Дидактичні ігри: «Бюджет моєї сім'ї», «Витрати сім'ї», «Збери потрібні речі», «Для чого нам гроші?», «Що швидше куплять?», «Поради покупцеві», «Корисна річ».

Сюжетно-рольові ігри: «Кафе», «В театрі», «Ательє», «Туристичний похід», «Салон краси».

Тема: Гроші, обмін, торгівля

Мета: Закріпити уявлення дітей про гроші як про універсальний засіб обміну, про попит та пропозицію, їх вплив на величину ціни, про обмін товарами і послугами; виховувати основи економічної культури дитячої особистості.

Дидактичні ігри: «Відбери, що не можна купити», «Дешевше - дорожче», «Бартер», «Де і що можна купити».

Сюжетно-рольові ігри: «На складі», «Рекламна агенція», «Ринок в давнину»

ДОДАТОК 3

Дидактичні ігри

«Кафе «Смачно і корисно»

Мета: Закріплювати знання дітей про потреби людини в їжі, напоях, вчити визначати смачні і корисні продукти, формувати основи економічної культури дитячої особистості.

Матеріал: Меню із зображенням різних продуктів харчування.

Хід гри. Вихователь запрошує дітей в іграшкове кафе. У кожного на столику лежить меню, на якому зображені продукти харчування. Пропонується зробити замовлення самих смачних і корисних продуктів, назвати весь перелік і визначити, які з них можна часто вживати в їжу, а які рідко, чому.

«Туристичний похід»

Мета: Уточнити та конкретизувати знання дітей дошкільного віку про потреби людини.

Матеріал: Картки із зображенням різних предметів, речей.

Хід гри. Діти діляться на три команди, кожна з яких готується в похід у різну місцевість: на південь, на північ і в пустелю. Команди можуть взяти тільки ті речі, які будуть потрібні їм в тих умовах, у які вони потраплять. Діти обирають картинки із зображенням необхідних предметів, речей. В кінці гри обговорюється вибір кожної команди.

«Підприємства нашого міста»

Мета: Закріпити і уточнити знання дітей про професії, навчити встановлювати залежність між продуктом праці і професією людини, виховувати жвавий інтерес до людей різних професій, шанобливе ставлення до них, поцінуючи ставлення до предметів, зробленх руками людей.

Матеріал: Фотографії із зображенням цехів різних підприємств.

Хід гри. Дітям пропонують фотографії із зображенням цехів підприємств міста. Дається завдання: назвати підприємство (м'ясокомібнат, панчішна фабрика, молокозавод, хлібзавод тощо), професії людей, що працюють на ньому, продукцію, яку вони виробляють.

«Бюджет моєї родини»

Мета: Закріплювати знання дітей про складові сімейного бюджету, такі як зарплата, пенсія, стипендія; формувати основи економічної культури дітей дошкільного віку; виховувати повагу до людей праці, ощадливе ставлення до грошей.

Матеріал: Картки із зображенням членів сім'ї та результатів їхньої праці, іграшкові гроші.

Хід гри. Вихователь пропонує дітям розділитися на три команди - сім'ї. Кожний витягує картку, на якій зображено, роль якого члена сім'ї буде грати дитина, а також її соціальну роль (професія працездатної людини, пенсіонер, учень, студент). Сума щомісячного доходу кожного члена сім'ї не вказується на картці, діти визначають їх самі. Кожна «сім'я» повинна визначити свій бюджет і в кінці гри порівняти. Варіанти сімейного бюджету можуть бути різні. Наприклад, варіант 1: тато – директор школи, зарплата ..., мама - продавець, зарплата ..., син - студент, стипендія ..., донька – школярка; варіант 2: тато - підприємець, зарплата

..., мама – вихователь в садочку, зарплата ..., син - учень 2-го класу, ще один син - дошкільник і т.д.

«На складі»

Мета: Закріплювати уміння дітей розрізняти товари у відповідності з їх приналежністю до певної групи (меблі, посуд, одяг, взуття, іграшки, канцелярські товари, побутова техніка, продукти харчування).

Матеріал: Картки із зображенням товарів, машини з назвою магазинів, куди буде розвозитися товар: «Взуття», «Одяг», «Канцелярські товари», «Посуд», «Іграшки», «Продукти харчування», «Побутова техніка», «Меблі».

Хід гри. Вихователь пропонує дітям взяти на себе роль водіїв - експедиторів і розвезти товар за допомогою спеціальних фургонів до потрібних магазинів: «Взуття», «Одяг», «Канцелярські товари», «Посуд», «Іграшки», «Продукти харчування», «Побутова техніка», «Меблі». Кожен водій-експедитор відбирає у свою машину картки з товаром для свого магазину. Виграє той, хто правильно зробив добірку товарів.

ДОДАТОК 4

Інтерактивна «Казка про гроші»

Мета: познайомити дітей з грошовими одиницями нашої країни, їх номінальним значенням; навчити впізнавати різні монети та купюри; розвивати пам'ять, уважність, спостережливість, мовлення; виховувати ставлення до грошей як до засобу, за допомогою якого задовольняються необхідні потреби.

Матеріали: зображені на папері гроші, справжні монети та купюри, «Казка про гроші», лялька Економчик.

Хід заняття:

-Діти, сьогодні до вас наш пан Економчик прийшов не з порожніми руками, він приніс дарунок. Погляньте, що це? Так, книжечка. Ану відгадайте загадку, про що розповість нам ця книжечка: Що ходить по світу без ніг і без торби? (Монетка). Як ви думаєте, чому вона ходить по світу? Ось і до нас вона прийшла в групу. Подивіться, впізнаєте її? Що це за монетка?

А тепер сідайте і слухайте казочку

«Казка про монетки»

У Микити був День народження. І батьки вирішили йому подарувати не дарунок, а гроші з гаманцем. Так і вчинили. Хлопчик розбагатів на 100 гривень та ще й хатку для них у вигляді гаманця. Звісно, можна було сходити в магазин і витратити гроші, обміняти їх на щось цікаве. Але якось не хотів Микита з дарунком отак одразу розлучатися. Діставав монетки і купюри з гаманця, перераховував, милувався і назад складав. А гроші між собою потоваришували, розпідали один одному цікаві історії, хто де побував, які товари за них купляли. Та невдовзі і історії скінчилися, і нудно стало їм все в одному гаманці сидіти. Засумували гроші. А розумна «двадцятка» й каже:

-Давайте випадемо з гаманця та й підемо знову мандрувати: з магазину в магазин, з одного гаманця до іншого, і нові міста побачимо.

Її радо підтримали. Тільки «десятка» зітхнула і пожаліла Микиту:

- Засумує хлопчик, буде плакати, що нас не стало.

І тут п'ятидесяти гривневій купюрі спала слухна думка:

- А давайте ми підемо до магазину і поміняємось на щось цікаве, потрібне і корисне для Микити.

- Так, так, чудово!!! – заплескали в долоні гроші.

- Я чула, як він казав другу, що дуже хоче собі фонарик. Він якраз і продається недалеко від дому. Тільки скільки коштує – не знаю. – сказала «п'ятірочка». – Треба комусь сходити і подивитись.

Найсолідніша серед них п'ятидесятка сказала:

-Це ти добре придумала, молодець! І хлопчика не образимо, і самі звільнимось. А в магазин піде наймолодший серед нас.

-А хто наймолодший? – запитали монетки і купюри хором.

- Ну ось, галасуєте. А найголовнішого так і не дізнались за все життя.

Наймолодша – це монетка 10 копійок, потім за нею – 50 копійок. Далі по черзі йде 1 гривня, вона є і паперова, і монетка. За нею виступають 2 гривні, потім 5, а далі 10. Вони теж є і паперові, і монетками. Цікаво, що не важливо, з чого зроблені 1

гривня, 2, 5 і 10. Якщо на них зображене одне і те саме число, то вони рівноцінні між собою. Отже, серед монеток найстаршою будуть 10 гривень. А далі йдуть паперові гроші: 20 гривень, потім я – найстарша серед вас – 50 гривень. Є і старші за мене брати-сестри, просто вони не потрапили з нами в гаманець. Але ви з ними зустрічались раніше. Це 100 гривень, 200, 500 і 1000.

- Ой, так і заплутатись можна!!!! – простогнала гривня.

- А давайте станемо всі по порядку, щоб не плутатись – запропонувала «двадцятка».

На цьому етапі долучаємо до казки дітей і просимо розставити монетки і купюри в порядку їх зростання.

- От і добре, розібрались. Тепер час до магазину збиратись, на фонарик подивитись. Збирайся, 10 копійок, ти наймолодша, ти і покотишся.

Відправили монетку. Невдовзі повернулася вона невесела:

- Ой-ой. А фонарик такий дорогий, мене однієї не вистачить, -зітхнула вона.

Посміхнулася розумниця «двадцятка»:

- Звісно, ні. Ти й раніше по світу ніколи сама не подорожувала, завжди вкупі з іншими монетками. Але й ти цінна. Тебе не вистачатиме – не продадуть нам фонарик. То скільки він коштує?

- Не знаю, забула я подивитись, - зітхнули десять копійок.

- Пошлемо з тобою ще 50 копійок і гривню, ідіть втрюх та не баріться, скоро Микита зі школи повернеться!

Покотилися монетки до магазину.

За деякий час повернулись радісні:

-Ми знаємо ціну фонарика! 100 гривень він коштує!

І, подивившись один на одного, вже не так радісно запитали:

- А нас скільки? Може, й не вистачить?

На цьому етапі вихователь знову пропонує дітям допомогти монеткам і перерахувати гроші, складаючи монетки в гривні, гривні в десятки. І в кінці повідомляє, що ми отримали 10 десятків. Це буде 100 гривень.

- Як раз рівно стільки, скільки нам і потрібно, щоб придбати фонарик! Гайда до магазину!

І гроші дружно побігли-покотилися за подарунком. Фонарик теж зрадив. Набридло йому на одному місці на вітрині стояти, хотілося господаря придбати.

Гроші заскочили в касу магазину, а фонарик помчав до Микити додому. Саме тільки вмовився на столі, аж тут і хлопчик в дверях з'явився.

- Ой, це ж саме моя мрія в мене на столі стоїть. І звідки він взявся тут?

Коли Микита побачив порожній гаманець, він зрозумів, що гроші йому такий дарунок зробили. Радів хлопчик новій речі довго.

Додаток 5
Відповіді до тестів
РОЗДІЛ 1

1. а)
2. а)
3. б)
4. в)
5. а)
6. д)
7. а)
8. б)
9. а)
10. в)
11. б)
12. а)
13. д)
14. в)
15. а)
16. д)
17. а)
18. б)

РОЗДІЛ 2

1. б)
2. г)
3. г)
4. б)
5. г)
6. б)
7. а)
8. б)
9. в)
10. б)

РОЗДІЛ 3

1. г)
2. д)
3. г)
4. б)
5. г)
6. а)
7. г)
8. г)
9. б)
10. б)

РОЗДІЛ 4

1. в)
2. б)

3. б)
4. б)
5. г)
6. б)
7. б)
8. г)
9. д)
10. г)

РОЗДІЛ 5

1. д)
2. б)
3. г)
4. д)
5. б)
6. г)
7. г)
8. г)
9. а)
10. в)

РОЗДІЛ 6

1. г)
2. в)
3. а)
4. д)
5. в)
6. д)
7. б)
8. г)
9. в)
10. г)

РОЗДІЛ 7

1. а)
2. б)
3. д)
4. а)
5. б)
6. д)
7. в)
8. б)
9. в)
10. в)
11. б)

РОЗДІЛ 8

1. г)
2. в)

3. в)
4. б)
5. а)
6. д)
7. б)
8. а)
9. а)
10. д)
11. а), в), г), д)
12. в)
13. б), в), д)
14. а)
15. в)
16. б)
17. в)

РОЗДІЛ 9

1. б)
2. в)
3. в)
4. а), б), в), д), е)
5. б), в), а), г)
6. а), б), г), д)
7. б)
8. г)
9. б)
10. в)

РОЗДІЛ 10

1. а)
2. б)
3. а)
4. а)
5. в)
6. д)
7. г)
8. д)
9. г)
10. а)
11. в)

РОЗДІЛ 11

1. б)
2. а), б), в), г)
3. в)
4. а), б), в), г)
5. а), б), в), г), е)
6. б)

- 7. г)
- 8. г)
- 9. а)
- 10. а)

РОЗДІЛ 12

- 1. в)
- 2. в)
- 3. а)
- 4. г)
- 5. б)
- 6. а)
- 7. г)
- 8. б)
- 9. а)
- 10. а)

Навчальне видання

МАКСИМОВА Олена Олександрівна

Ознайомлення дітей з суспільним довкіллям

Навчальний посібник

Оформлення випускних відомостей здійснюється видавництвом:

Підп. до друку .01.2022.

Формат 60x90/16. Папір офсетний Гарнітура Times New Roman Cyr. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 10 Обл.-вид. арк.

Наклад 150 пр.

Зам. №

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка

10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ЖТ № 10 від 07.12.2004 р.

електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua